

**NAHÇIVAN KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN
TÜRK SANATINDAKİ YERİ**

Mehmet Cüneyt TAŞIR

**Yüksek Lisans Tezi
Temel Sanat Eğitimi Anabilim Dalı
Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR
2016
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL SANAT EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

Mehmet Cüneyt TAŞIR

**NAHÇIVAN KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN
TÜRK SANATINDAKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR**

ERZURUM-2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

14.04.2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “NAHÇIVAN KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN TÜRK SANATINDAKİ YERİ” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Mehmet Cüneyt TAŞIR

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Alimurat AKTEMUR danışmanlığında, Mehmet Cüneyt TAŞIR tarafından hazırlanan bu çalışma/../.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından.
..... Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Alimurat AKTEMUR

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yunus BERKLİ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ahmet EDİ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ŞEKİLLER DİZİNİ	V
RESİMLER DİZİNİ	VI
YÖNTEM.....	VIII
ÖNSÖZ.....	X

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

NAHCİVAN'IN COĞRAFI DURUMU

1.1. NAHCİVAN'IN COĞRAFI KONUMU	5
1.2. NAHCİVAN'IN TARİHÇESİ	6
1.3. NAHCİVAN ADININ KÖKENİ.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SANATINDA ANIT MEZAR MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

2.1. TÜRK SANATINDA ANIT MEZAR MİMARİSİNİN GELİŞİMİ.....	17
2.1.1. Asya Hun Devleti	20
2.1.2. Göktürk Devleti.....	21
2.1.3. Uygur Devleti	22
2.2. İSLAMİYET SONRASI TÜRK SANATINDA ANIT MEZAR MİMARİSİNİN GELİŞİMİ.....	24
2.2.1. Karahanlı Devleti	25
2.2.2. Gazneli Devleti.....	27
2.2.3. Büyük Selçuklu Devleti.....	28
2.2.4. Anadolu Selçuk Devleti.....	31
2.2.5. Osmanlı Devleti.....	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞLAR KÜMBETİ

3.1. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN TARİHÇESİ.....	36
3.2. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN PLAN ÖZELLİKLERİ	46
3.3. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ.....	53
3.4. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN SÜSLEME ÖZELLİKLERİ	58
3.4.1. Gövde	58
3.4.2. Taç Kapı	59
3.4.3. Türbe	60

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA - DEĞERLENDİRME

4.1. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME.....	62
SONUÇ.....	69
KAYNAKÇA	72
EKLER.....	77
EK 1. FOTOĞRAFLAR.....	77
ÖZGEÇMİŞ.....	95

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAHCIVAN KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN TÜRK SANATINDAKİ YERİ

Mehmet Cüneyt TAŞIR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

2016, 96 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Alimurat AKTEMUR

Doç. Dr. Yunus BERKLİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet EDİ

Bu çalışma, Orta Asya Türk kültüründen günümüze anıt mezarların; din, coğrafya, sosyal yapıya bağlı olarak değişimleri göstermekle beraber Türklerde var olan anıt mezar anlayışının mimari değişimini göstermektedir. Çalışmamın içeriğinde değişimin itici unsurları üzerinde durulmakta ve Nahcivan'da bulunan Karabağlar Külliyesinden önceki ve sonraki yıllarda anıt mezar anlayışını ve mimari değişimini ortaya koymaktadır.

Nahcivan'ın Coğrafi Durumu, Türk sanatında Kümbet Mimarisinin Gelişimi ve Karabağlar Külliyesinin olmak üzere üç ana başlık altında incelenen bu çalışma Hun Türklerinden Osmanlı Devletine kadar olan oldukça geniş bir zaman dilimi içerisinde değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde Karabağlar Külliyesinin bulunduğu Nahcivan'ın tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi verilmiş ikinci bölümde ise Türklerde var olan anıt mezar anlayışının mimari özellikleri ve Türklerin tarihte kurmuş oldukları devletlerdeki anıt mezar anlayışları, mimari açıdan değerlendirilmiştir.

Çalışmamın son bölümünde ise Karabağlar külliyesi ile ilgili; tarihi mimari ve süsleme özellikleriyle ilgili geniş bilgiler ile birlikte; bölgeye giderek çekmiş olduğum fotoğraflarla da desteklediğim çalışmam yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Kurgan, Kümbet, Karabağlar Külliyesi

ABSTRACT

MASTERS THESIS

**THE STATUS OF NAKHCEVAN KARABAĞLAR COMPLEKS İN TURKİSH
ART**

Mehmet Cüneyt TAŞIR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

2016, Page: 96

**Jüri: Prof. Dr. Alimurat AKTEMUR
Assoc. Prof. Yunus BERKLİ
Asist. Prof. Dr. Ahmet EDİ**

This study demonstrates the changes in monumental tombs based on religion, region and social structure beginning from Middle Eastern Turkish Culture until today together with the changes in the architecture of monumental understanding of burial. In the course of this study, vivid parameters of the change is dwelled on and the conversion in the perception of monumental tomb and architecture in Karabağlar Complex situated in Nakchivan during previous and later years.

Analysed under three main topics; The Geographical Situation of Nakchivan, The Development of Vault Architecture in Turkish Art, and Karabağlar Complex, this study is evaluated within a wide period of time extending from Hun Turks to Ottoman Empire.

The first chapter contains information about Nakchivan's history and geography while the second chapter is mainly about the architectural characteristics of monumental tombs in Turkish art and an architectural evaluation of the monumental burial styles in the states founded by Turks.

In the last chapter, a wide range of information is given about the historical, architectural and ornamental characteristics of Karabağlar Complex along with photographs I have taken from the site.

Keywords: Turk, Tumulus, Vault, Karabağlar Complex

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. Karabağlar Külliyesi Röleve Planı	46
Şekil 3.2. Karabağlar Kümbeti Planı	51
Şekil 2.3. Karabağlar Külliyesi İzometrik Perspektifi	54
Şekil 3.4. Karabağlar Türbesi Bezeme Çizimi Açılımı	59

RESİMLER DİZİNİ

Fotoğraf 3.1. Karabağlar Kümbeti	37
Fotoğraf 3.2. Karabağlar Kümbeti 1929	38
Fotoğraf 3.3. Karabağlar Külliyesinin toprak altındaki kısmından bir görüntü.....	38
Fotoğraf 3.4. Erzurum Çifte Minareli Medrese	39
Fotoğraf 3.5. Karabağlar Külliyesi Çifte Minareli Taç Kapı Kuzey Görünümü	40
Fotoğraf 3.6. Karabağlar Külliyesi (1984).....	42
Fotoğraf 3.7. Karabağlar Kümbeti, güney cephe, taç kapı ve minareler	43
Fotoğraf 3.8. Karabağlar Külliyesi, güney cephe, taçkapı girişi.....	44
Fotoğraf 3.9. Karabağlar Külliyesi, güneybatıdan görünüm	45
Fotoğraf 3.10. Karabağlar Kümbeti, Taç Kapı	45
Fotoğraf 3.11. Taç Kapı Girişi	47
Fotoğraf 3.12. Karabağlar Külliyesi Ön Cephe Görüntüsü	48
Fotoğraf 3.13. Karabağlar Kümbeti İç Görünümü.....	49
Fotoğraf 3.14. Karabağlar Kümbeti Dış Görünüm.	50
Fotoğraf 3.15. Karabağlar Kümbeti Giriş Merdivenleri	51
Fotoğraf 3.16. Karabağlar Kümbeti On İki Genli Tavanı.....	52
Fotoğraf 3.17. Karabağlar Kümbeti Batıdan Görünüşü	53
Fotoğraf 3.18. Karabağlar Kümbeti Minare Pabuçları	55
Fotoğraf 3.19. Karabağlar Kümbeti Minare Kaplaması	56
Fotoğraf 3.20. Karabağlar Külliyesi, güneyden görünüm	57
Fotoğraf 3.21. Karabağlar Türbesi Kuzey Pencere Sövesi	58
Fotoğraf 3.22. Karabağlar Türbesi Taçkapı Nişi	60
Fotoğraf 3.23. Karabağlar Kümbetsi, taç kapı nişi doğu kısmı	61
Fotoğraf 1. Cama-i Burucird Mescidi	77
Fotoğraf 2. Kazvin Cuma Camisi	78
Fotoğraf 3. Talhatan Baba Cami	78
Fotoğraf 4. Erzurum Çifte Minareli Medrese	79
Fotoğraf 5. Sivas Çifte Minareli Medresesi.	79
Fotoğraf 6. Devletabad Minaresi	80
Fotoğraf 7. Barsiyan Cuma Camisi.....	81
Fotoğraf 8. Çil Duhteran Minaresi.....	81

Fotoğraf 9. Zeyn al-Din Minaresi	82
Fotoğraf 10. Hamidabad Türbesi	83
Fotoğraf 11. Burcu Mihmandust Türbesi.....	84
Fotoğraf 12. Şeyh Şebeli Türbesi.....	85
Fotoğraf 13. Kümbet-i Karagan	86
Fotoğraf 14. Hoca Atabek Türbesi.....	86
Fotoğraf 15. Sungur Melik Türbesi.....	87
Fotoğraf 16. Sin Cuma Camisi Minaresi	88
Fotoğraf 17. Deşti Cuma Cami Kubbesi.....	89
Fotoğraf 18. Zeyn al-Din Minaresi	90
Fotoğraf 19. Kümbet-i Karagan	91
Fotoğraf 20. Kümbet-i Müdevver	92
Fotoğraf 21. Mümine Hatun Kümbeti.....	93
Fotoğraf 22. Atababa Kümbeti	94

YÖNTEM

Nahcivan Karabağlar Külliyesinin Türk Sanatındaki Yeri isimli tez çalışmamda Azerbaycan Özerk bölgesi olan Nahcivan’da bulunan yapının tarihsel ve mimari özellikleri incelenerek, yapının Türk mezar yapıları içinde ki yeri irdelenecektir.

Bu araştırmanın yapılmasındaki amaç; daha önce külliye hakkında yapılmış olan çalışmaların eski tarihli olması ve restorasyon öncesi ve restorasyon döneminin yeniden ele alınarak külliye hakkında yeniden değerlendirme yapılmasının sağlanmasıdır.

Nahcivan devleti tarafından yaptırılan yenileme çalışmalarının ardından külliyenin bugünkü durumu ve eski plana uygunluğunun irdelenmesi gelecek nesillere aktarılması bakımından önemlidir.

Bu tez, konusu itibari ile Nahcivan ve Nahcivan tarihi ile Türklerde var olan mezar yapılarının tarihsel şekillenmesi ve Karabağlar külliyesinin de bu şekillenmede ele alınarak Anadolu’da bulunan anıt mezarlarla karşılaştırmasını kapsamaktadır.

Bu çalışma ile Karabağlar Külliyesinin yenileme çalışmalarının ardından aslına uygun olarak inşa edilmesinin sorgulanması ve bugünkü durumunu ele almaktadır. Bu durum yapının şimdiki halini açıklamakta ve geçmiş ile günümüz arasında mimari ve sanatsal açıdan değerlendirilmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda Külliyenin Türk mimarisi bağdaştırılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle yapının incelenmesi ve Türk izlerinin takip edilmesi önemlidir.

Bu çalışmanın hazırlanması açısından Nahcivan’a gidilerek kapsamlı bir arşiv çalışmasının ardından; yapının yapılış amacı ve dönemi hakkında bilgilere ulaşılmış aynı zamanda daha önce Külliye’de araştırma yapmış Türk araştırmacıların kaynaklarına da ulaşarak, kaynaklar arasında bütüncül bir perspektif çizilmeye çalışılmıştır.

Çalışmalar sonucunda yapının Türk mimarisi olup olmadığı ve Anadolu bulunan örnekleriyle karşılaştırılarak analiz edilecektir.

Çalışmanın kapsamı Orta Asya geleneksel yaşamından Osmanlı Devleti mimari yapısına kadar oldukça uzun bir dönemi kapsamakta ve her dönem hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar sistemli bir biçimde aşama aşama gerçekleştirilmiş ve araştırmanın ilk aşamasında bölgedeki kütüphanelere gidilerek, konu ile ilgili bilgiler ve kaynaklar düzenlenmiştir. İkinci aşamada ise Külliye'nin bulunduğu alan ile ilgili saha çalışması yapılmış ve bölgeye bizzat gidilmiş ve Külliye'nin bugün ki durumunun fotoğrafları çekilerek tezde yer alması sağlanmıştır.

Fotoğraflar kısmında kullanılan yirmi iki fotoğraf özellikle ayrıntıları ortaya çıkarabilecek şekilde özenle çekilmiş ve çalışma fotoğraflarla desteklenerek tezin kanıtlanabilirliği arttırılmaya çalışılmıştır.

Daha sonraki aşamada ise Nahcivan da bulunan ve özellikle Karabağlar Külliyesi ile ilgili bilgiler Nahcivan da bulunan kütüphanelerden derlenerek Külliye'nin geçmiş hali ve şimdiki hali arasında karşılaştırma yapılmasına olanak sağlanmıştır.

Akademik olarak Külliye'nin daha önceden araştırılmamış olması böylesine önemli bir eserin ayrıntılarının saklı kalmasına neden olmuş, bu nedenle konu hakkında kütüphanelerden çok az sayıda kaynağa ulaşılabilmiş; buna rağmen kapsamlı bir araştırma yapılmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında Karabağlar Külliyesinin dünü ve bugünü ile ilgili bilgiler bölgeye gidilerek araştırılacak ve Külliye'nin bulunduğu alan ve Külliye'nin kendisinin fotoğrafları çekilerek analizlerle tezde yer alacaktır.

ÖNSÖZ

Orta Asya Türk kültüründe yüzyıllardan beri var olan anıt mezar anlayışı ve bu anlayışın beraberinde getirdiği mimari yapılar Türklerin göçebe hayattan yerleşik hayata nasıl ve nerelerde geçtiğini gösteren önemli tanıklar olarak değerlendirilebilir. Bu yapıların yapılış amacı ve mimari özellikleri o dönem hakkında bilinmeyen birçok gerçeğe ışık tutmakta ve her bir anıt mezar, adeta geçmişten günümüzü aydınlatmaktadır.

İnşa edilmiş her anıt mezar Türklerin geçtiği coğrafyayı, bu coğrafyada meydana gelmiş birçok olayı ve her coğrafyada değişen mimariyi ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle incelenen her anıt mezar Türklerin yaşam tarzı, mimarisi, dini, sosyal hayatı hakkında ayrıntılı olarak bilgi vermekte ve kendilerinin keşfedilmesini beklemektedir.

Bu çalışmada keşfedilmeyi bekleyen Nahcivan'daki Karabağlar Külliyesi hakkında bilgiler yer almakta ve her bölüm bu anıt mezarın yapılışı hakkında bilgiler vermektedir.

Çalışmanın kapsamlı olması nedeniyle her bölüm farklı alt başlıklara ayrılmış ve her alt başlıkta Karabağlar Külliyesinin yapılış amacı ve mimarisi hakkında genel kanı uyandıracak ve eklenen fotoğraflar çalışmayı daha özgün hale getirecektir.

Bu tezi yazmak amacıyla Ağrı ve Nahcivan'da bulunan kütüphanelerden yararlanıldığı gibi bu konu hakkında yayınlarmış kitap, dergi, makale ve tezlerden de faydalanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yoğun iş temposuna rağmen bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR'a ve kıymetli vakitlerini ayırarak çalışma önerilerinde bulunan Doç. Dr. Yunus BERKLİ ile Yrd. Doç. Dr. Ahmet EDİ, desteklerini esirgemeyen hocalarıma ve aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Erzurum 2016

Mehmet Cüneyt TAŞIR

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bilindiği gibi geçmişten günümüze kalan eserler, bugün bizlerin sahip olduğu ve gelecek nesillere aktardığımız en önemli mirastır. Geçmişin izlerini taşıyan ve bugünü anlamamızı sağlayan bu miras, çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmakta ve geçmiş hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Bu miraslar içinde adı farklı dönemlerde adı değişse de; mezar yapıları önemli bir yer tutmaktadır.

Binlerce yıl öncesinden günümüze insanlığın ölüm olgusunu dile getiren mezar yapıları Orta Asya'da yaşamını sürdüren Türklerde de kendisini göstermiş ve görsel anlamda Türklerin inanç anlamında değerlerini gösterdiği yapılar yükselmeye başlamıştır.

Türklerin mezar geleneğinin oluşmasını sağlayan Şamanizm inancıyla birlikte mezar yapıları da Türklerin vazgeçilmez değeri olmuş ve çok farklı zamanlarda çok farklı yerlerde çok farklı mezar yapıları aynı kültür geleneği içerisinde meydana gelmiştir.

Türklerin mezar geleneği incelendiğinde ise mezar mimarisi adına; mimari ve sanatı birlikte işlemeye çalışan ve birbiriyle özdeşleşmiş birçok değerli yapı bulmak mümkündür.

Türklerin inanç değerlerini gösteren bu yapılar aynı zamanda yapıldığı dönemin sanatsal faaliyetlerini ortaya koyan önemli yapılardır. Bu yapılar duygu ve düşüncelerin somutluk kazandırılmış hallerini ifade eden mezar yapıları, Türklerin geçmişine dair günümüz kaynaklarını aydınlatan görsel kaynaklar olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle Türklerin inanç eğilimini ve dönemin mimari anlayışını ortaya koymalarının bir sonucu olarak inşa edilmiş olan mezar yapılarının incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Türk mezar yapılarının ortaya çıkarılmasının ardından araştırılan her mezar yapısının, Türkler hakkında bilinmeyen birçok yeni bilginin de gün ışığına çıkmasını sağlayacak ve bugün var olan mezar geleneğinin geçmişin bir devamını yoksa yeni bir kazanım olduğu mu ile ilgili soruları yanıtlayacaktır.

Azerbaycan'a bağlı Nahcivan özerk bölgesine 40 km uzaklıkta bulunan Karabağlar Külliyesi de geçmişten günümüze kalan önemli Anadolu mirası olarak değerlendirilmekte ve kültürel miras olması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Bu yapının sahip olduğu özelliklerin araştırılması ve kültürel değerinin tespit edilmesi kültürel mirasımız açısından önem arz etmekte ve Külliyeinin sahip olduğu özelliklerin temel kaynağına inilmeden kültürel değerinin tespitinin eksik kalacağı düşünölmektedir.

Geçmişten günümüze tanıklık etmiş olan ve halkların benliğinde yer edinmiş olan bu yapıların incelenmesi, tarih öncesi çağlardan günümüze farklı kültürler (din, dil, mimari, sosyal yapı) hakkında geniş bilgiler vermekte ve aynı zamanda toplumların yaşam biçimlerinin değişimini de günümüze ulaştırmaktadırlar.

Bu nedenle bu çalışmada Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahcivan Özerk Bölgesi'nde bulunan Karabağlar Külliyesi; tarih, plan, mimari ve süsleme özellikleri başlıkları altında incelenecek ve geçmişten günümüze bırakmış olduğu izlenimler ile birlikte yapı özellikleri bakımından yapıldığı dönemin izlerini günümüze yansıtılmaya çalışılacaktır.

II. ARAşTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırma kapsamında, Karabağlar Külliyesi incelenerek yapılan değerlendirmeler sonucunda Külliyeinin geçmişten günümüze yansımaları ele alınacaktır.

Bu alışma ile daha önce de üzerinde çok az çalışma yapılmış olan Karabağlar Külliyesinin hangi koşullarda ve nasıl yapıldığı ile ilgili gerekli bilgiler toplanarak Türk sanatının mezar anlayışının geçmişten günümüze nasıl yansıdığı aktarılmaya çalışılacaktır.

Nahcivan'da bulunan bu yapının Anadolu kültürü içerisinde bulunan bölgenin, sanatı hakkında önemli bilgiler verecek ve bölgenin sanat yapısının değişim çizgisi ortaya konulacaktır.

Karabağlar Külliyesini önemli kılan bir diğer unsurda bu çalışmayla ortaya konulacak ve tarihsel çizgide Nahcivan'ın tarihinden Türk mimarisi içerisindeki yerine kadar geniş bir tarihi süreçte ele alınacaktır.

Bu çalışmayı önemli kılan en önemli unsur ise, yapının Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar benzer örnekleriyle karşılaştırmasının yapılmasıdır. Bu karşılaştırma sonucunda; Asya'da ve Anadolu'da bazı mezar yapıları da çalışmaya dâhil edilerek Karabağlar Külliyesinin Anadolu mezar yapı geleneğinde olup olmadığı çalışmanın sonucunda irdelenecektir.

Çalışma kapsamında Türklerde, binlerce yıl önce var olan mezar yapılarının sanatsal açıdan değerlendirilmesi üç bölüm halinde değerlendirilecek ve birinci bölümde Karabağlar Külliyesinin bulunduğu Nahcivan Özerk Bölgesi'nin tarihi ve sosyolojik yapısı ile ilgili bilgilere yer verilecek ve şehrin kuruluşundan günümüze tarihsel süreç içinde yansımaları ele alınacaktır.

Türklerde mezar anlayışının değişimi açısından; mezar geleneğinin İslamiyet öncesi ve sonrası olarak ele alındığı üçüncü bölümde ise Türklerin mezar anlayışının nasıl geliştiği, İslamiyet öncesinde ve sonrasında bu geleneğin ne gibi değişimlere uğradığı ve farklı coğrafyalarda mezar mimarisinin değişiminin itici unsurları üzerinde durulmuş aynı zaman da Türklerin kurmuş oldukları farklı devletlerde bu anlayışın nasıl devam ettirildiği ile ilgili geniş bilgiler çalışmada yer alacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Karabağlar Külliyesinin yapılış amacından Türk mezar geleneği açısından değerlendirilmesi ve yapının tarihsel, plan, mimari ve sanatsal olarak değerlendirilmesi yapılacaktır. Çalışmanın beşinci bölümünde ise Karabağlar Külliyesi ile dönem öncesi, dönemselsel ve dönem sonrası benzer mimari eserler ile karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar ışığında elde edilen bilgiler ile Karabağlar Külliyesinin, aynı dönemde yapılmış olan ve Asya ile Anadolu'da bulunan diğer mezar yapılarla karşılaştırılması yapılarak; yapının Türk sanat tarihi açısından yeri karşılaştırılarak incelenecektir.

Yapılan bu tez çalışmasının amacı, Türk kültür ve medeniyetinin önemli maddi unsuru olan mezar yapılarının sadece bir tanesi olan Karabağlar Külliyesinin, karşılaştırmalı olarak irdelenmesi ve Orta Asya'dan günümüze uzanan bu geleneğin Karabağlar Külliyesi üzerindeki yansımalarının araştırılmasıdır. Bu anlamda bu çalışmanın hem Nahcivan bölgesinde bulunan Türk mimarisinin açıklanması hem de bölgelerimizde bulunan diğer mezar yapılarının mimari ve sanatsal olarak tanımlanması

ve geçmişten günümüze miras olarak kalan bu yapının gelecek nesillere aktarılması noktasında önemli bir kaynak olacağı kanaatindeyim.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAHCİVAN'IN COĞRAFI DURUMU

1.1. NAHCİVAN'IN COĞRAFI KONUMU

Sovyetler birliğinin dağılma süreciyle birlikte 17 Kasım 1990 tarihinde Nahcivan Yüksek Sovyet'i tarafından Muhtar Cumhuriyet olarak ilan edilen ve nüfusu 300 binden fazla (1992) bu ülke kuzey ve doğudan Ermenistan ile güneyden Türkiye ve İran'la komşudur. Nahcivan Muhtar Cumhuriyeti; Babek, Şerur, Ordubad, Culfa, Şahbaz ve Sederek olmak üzere altı büyük ilden oluşmaktadır¹. Bu sınırın büyük kısmı Moskova Anlaşması ile belirlenmiş, Kars Anlaşması ile bugünkü şeklini almıştır. Ermenistan tarafından yapılan sınır ihlalleri nedeniyle; Nahcivan sınırları, Ermenistan lehine değişmiş ve Nahcivan'ın kuzeyinde kalan bazı yerler süreç içerisinde Ermenistan kontrolüne geçmiştir².

Trans Kafkasya bölgesinin güneyinde yer alan Nahcivan toprakları, rakım olarak 1100-1200 metre yüksekliktedir. Buna rağmen Aras vadisi boyunca bu rakım 1000 metrenin altına düşmektedir. Nahcivan'ın içinde bulunduğu bölgedeki en büyük yükseltisi ise Türkiye sınırları içerisinde bulunan ve yüksekliği 5165 metre olan Ağrı Dağı'dır. Bölgeyi besleyen en büyük akarsu ise Aras nehridir. Nahcivan toprakları içinden geçen; Arpaçay, Cehri Nahcivan, Asrı, Gilan ve Elence nehirleri de Aras nehri ile birleşmektedir³.

Nahcivan sınırları içerisinde ki bölgeyi oluşturan sahalar coğrafi olarak iki şekilde incelenebilir. Bunlar dağlık kısımlar ve Aras nehrinin oluşturduğu düzlük kısımlardır. Nahcivan arazisi Ermenistan sınırındaki dağlık bölgeden, güneyde düzlük kısmını oluşturan Türkiye ve İran sınırlarını oluşturan Aras Nehrine doğru rakım olarak alçalır⁴.

¹ Mehmen Ağayev, *Azerbaycan'ın Nahcivan Eyaletinin Statüsünün Tarihi Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, 122-115

² Serhat Zaman, *Siyasi Coğrafya Açısından Nahcivan Özerk Cumhuriyeti*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara 2014, 14-16.

³ Erol Kürkçüoğlu, *Nahcivan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007, 4-14.

⁴ Zaman, 14-18.

1.2. NAHCİVAN'IN TARİHÇESİ

Zengin ve yüzyıllarca yıllık tarihi geçmiş bulunan Nahcivan, içinde olduğu coğrafyada birçok medeniyetin izlerini taşımakla birlikte ilk abideleri eski Neolitik devrine aittir. Bulunan arkeolojik materyaller ve yazılı kaynaklara dayanılarak Nahcivan için Zakavkazya⁵'nin en eski şehirlerinden biridir denilebilir⁶.

Bu bölge arazisinde çok çeşitli medeniyetler yaşamış ve bu medeniyetler kalıcı eserler bırakmıştır. Bu medeniyetler⁷;

Hocalı-Gedebey Medeniyeti

Talış-Muğan Medeniyeti

Nahcivan Medeniyeti

Nahcivan Medeniyeti (M.Ö II. bin yıl ve I. bin yılbaşıları) Nahcivan Muhtar Cumhuriyet'inin arazisine dağılmıştır. Bu medeniyetin ilk eserleri 1895 yılında ilk defa ortaya çıkarılmış ve yapılan kazılar sonucunda bu medeniyete ait yüzlerce eser ortaya çıkarılmıştır⁸.

Türk, Azeri, Fars, Yunan, Rus, Ermeni, Arap kaynaklarında, orta asırlara ait belgelerde Nahcivan'ın kuruluşu ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte Nahcivan'ın kuruluşuna dair halk arasında da rivayet ve efsaneler mevcuttur. Dini efsanelerin birinde, Nahcivan şehri insanlık neslinin ilk beşiği olarak tasvir edilmiş ve Hz. Nuh'un gemisinin büyük tufandan sonra ilk bu bölgede konakladığı rivayet edilmiştir⁹.

Azerbaycan'ın ilk mimari ve sanat merkezi olarak tanımlanan Nahcivan, Azerbaycan mimarisinin de aynı zamanda öncüsü olmuştur. Bunun başlıca sebebi, Nahcivan'ın mimari kültürüne ait sanatçıların isimlerini taşıyan kitabelerin bugüne kadar ulaşması ve Ecemi Nahcivan¹⁰ gibi bir mimarı yetiştirmesidir.

⁵ Kuzeyde Büyük Kafkas Dağları, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran, batıda Türkiye ve Karadeniz arasında kalan bölgeye denmektedir.

⁶ G.E Metedov, *Geçmişin Sahifeleri*, Nahcivan Muhtar Sovyet Republikası, Bakü 1975, 7 .

⁷ Ağayev, 3

⁸ Ağayevi, 4

⁹ Kürkcüoğlu, 55

¹⁰(Azerice: *Əcəmi Naxçıvani*), 12.-13. yüzyıllarda bugünkü Azerbaycan topraklarında faaliyet göstermiş ve ün kazanmış Azeri Mimar, Nahcivan Mimarlık Akımının kurucusu ve vatanı Nahcivan'da pek çok mimari eserin yaratıcısıdır.

Nahcivan'ın bulunduğu bölge, tarihte İslam devletleri tarafından Bizans'a karşı askeri üs olarak kullanılmış ve XI. Yüzyılda Selçuklular tarafından ele geçirilerek 1146 ve 1225 yılları arasında İldenizli Atabeyler tarafından yönetilmiştir¹¹.

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yıkılmasının ardından bölgede kurulan Atabeyler (İldenizliler) Devleti Azerbaycan'ın büyük bir kısmıyla Arran ve Cibal bölgesinin kuzeyini de içine alan kuzey-batı İran'ı da kapsayan bir Atabeg hanedanıdır. Bu hanedanlık, bölgedeki karışıklıklardan da yararlanarak 1146 yılında Nahcivan'ı başkent yapmıştır¹². Nahcivan'da hâkimiyeti 74 yıl süren Atabekler, Gürcülere karşı kazanmış oldukları önemli zaferlerle isimlerini duyurmuş ve 1146 yılından sonra Selçuklu Devletine bağlı kalarak bölgeyi idare etmişlerdir¹³.

İldenizliler kuruluş itibari ile Azerbaycan'ın büyük kısmıyla birlikte, Arran ve Cibal bölgesinin kuzeyi ve kuzey batı İran'ı da idare eden bir Atabeg hanedanı olan bu devletin kurucusu Şemsettin İldenizdir¹⁴.

Nahcivan şehrinin en parlak dönemi de İldenizliler dönemine içinde yer almaktadır. Azerbaycan'ın en güvenli ve sağlam şehirlerinden biri Nahcivan şehri olmuştur. İstihkâm konumunda olan bu şehrin çevresi sağlam surlarla çevrilmiştir. Yüksek bir tepeye inşa edilen Nahcivan'ın kenarından Aras nehri geçmekteydi. Bu dönemde Nahcivan'a saraylar, medreseler, mescitler, köşkler, mabetler yapılmıştır. İldenizlilerin hâkimiyetinde inşa edilen iki medrese olan Atabeg Şemseddin İldeniz'in hanımı ve Cihan Pehlivan'la Kızıl Arslan'ın annesi Mö'mine Hatun medresesinin vakıf mülkiyetiydi ve her iki medresede kurulu olan bu vakıf geliri ile korunmaktaydı¹⁵.

Gürcü saldırılarına karşı Müslümanların savunmasını üstlenen İldenizliler, kurulduğu bölgenin iktisadi, siyasi, mimarisi açısından önemli bir rol oynamıştır. İldenizliler ile birlikte bölge ticaret, sanat, ilim ve medeniyet açısından büyük bir ilerleme göstermiştir. Özellikle alim, ve şairleri muhafaza ederek, Nahcivan, Tebriz

¹¹ Fuat Uçar, *Geçmiş – Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, 1, 333

¹² Kürkçüoğlu, 8

¹³ Kürkçüoğlu, 55

¹⁴ Kürkçüoğlu, 52

¹⁵ Kürkçüoğlu, 60

Hanedan gibi şehirlerin mimari eserlerle donatmış ve bu şehirleri önemli bir ilim, sanat ve medeniyet merkezi haline getirmişlerdir¹⁶.

Bu dönemde Nahcivan'ın başkent olmasından dolayı iktisadi ve sosyal hayatta büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Nahcivan su kaynaklarının bolluğu nedeniyle meyve ve mahsullerinin pazarlarda rağbet görmesi, şehrin içinde geç¹⁷ den ve kerpiçten inşa edilmiş mescitler, medreseler ve çok katlı yapıların oluşmasını sağlamıştır¹⁸

B ölgede daha sonra Harezmîlerin egemenliği altına girmiş ve bütün Azerbaycan gibi Moğolların istilasına uğramıştır. Bu istilanın ardından şehir, hem nüfus hem de mimari açıdan büyük yıkımlara maruz kalmıştır. Moğol saldırılarına tanık olan İbnül-Esir Moğol yıkımını “Anam beni doğurmamış olaydı yahut ben bu hadiseden önce ölmüş ve tamamıyla unutulmuş olaydım” sözleriyle ifade eder. Nahcivan'ı gören Wilhelm de Rubruk Nahcivan'ın Moğollar tarafından yıkılmasını “şehri bir çöl haline getirmişler” demiştir. Nahcivan XIII. Asır Moğollar dönemi içinde öz eski “nakş-i cihan”ı bozulmuş ve harabe görünümü almıştır¹⁹. Bu istilanın ardından Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyeti altına giren Nahcivan, Türk dünyasının önemli bir merkezi haline gelmiştir²⁰.

Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) bölgeye ilk akınlarına başlamıştır. 1512 yılında tahta çıkan Yavuz Sultan Selim doğu siyasetine ağırlık vererek özellikle bu alanlarda mücadelelere girişmiş ve fetihlerde bulunmuştur. Bölgeye hâkim olan Safevi Devleti'ne karşı 1514 yılında çıkılan sefer Yavuz Sultan Selim lehine sonuçlanmış Revan (Çukursa'ad) ve Nahcivan Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir²¹.

Bölge uzun yıllar Osmanlı-Safevi mücadelelerine tanık olmuş ve sürekli el değiştirmiştir. 1747 yılında Nadir Şah Avşar'ın öldürülmesinin ardından başlayan

¹⁶ Kürkçüoğlu, 59

¹⁷ Geç: Alçı ve kil karışımından oluşan madde.

¹⁸ Kürkçüoğlu, 100

¹⁹ Rauf Mehmedov, *Nahcivan Şehrinin Tarihi Oçerki*, Bakü 1977, 49-55

²⁰ Kürkçüoğlu, s.55

²¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1490)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993, 100-120.

kargaşadan yararlanan Azerbaycan hanlıkları bu sayede bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir²².

19. yüzyılın başlarında Kafkaslar, Rusya ile İran arasında hâkimiyet kurma mücadelesine sahne olmuştur. 1804 yılında bu iki devlet arasında başlayan Azerbaycan coğrafyasına hakim olma arzusu Rusya lehine sonuçlanmış ve 1806 yılında; Nahcivan, Revan Karabağ, Gence, Şeki, Bakü, Şirvan, Kuba Hanlıkları Rusya tarafından işgal edilmiştir. Bu durumun kabulü İran tarafından başlarda mümkün olmasa da daha sonra yapılan anlaşmalarla mümkün olabilmektedir. İran'ın bölgeleri geri almak için Rusya ile yaptığı savaşta başarısız olmasından sonra Karabağ'ın Gülistan bölgesinde 1813 yılında Gülistan Anlaşması imzalanmış ve Rusya, Aras nehrine kadar olan toprakları almıştır. Bu barış anlaşması 13 yıl sürmüş ve Rusya ile İran 1826 yılında tekrar savaş durumuna gelmiştir. İngilizlerin İran'ı kısmı olarak desteklemesine rağmen başarılı olamayan İran, bir kısım topraklarını geri alsa da Rusya kesin olarak galip gelmiş ve savaşın ardından Güney Azerbaycan'daki Miyane şehrinde yapılan Türkmençay anlaşması ile önceki kayıplara ek olarak Erivan ve Nahcivan Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir²³.

Türkmen çay Antlaşması'nı önemli kılan noktalardan birisi olan Azerbaycan Türklerinin anlaşma üzerinde hiçbir söz halkının olmamasıdır. Anlaşma ile birlikte İran ve Rusya Azerbaycan Türklerinin vatanlarını ikiye bölmüştür. Bunun sonucunda günümüze kadar ulaşan karmaşıklık devam etmektedir. Rusya bu anlaşma ile daha önce işgal ettiği bölgelere Revan ve Nahcivan Hanlıklarını da katarak ilerleyen yıllarda da Revan Hanlığını lağvederek burayı bir Erivan Guernivası (1850) olarak tanımlamış ve gelecekte kurulacak olan bir Ermeni Devletinin temellerini atmıştır²⁴.

Türkmen çay Antlaşmasının 15. Maddesine göre Güney Azerbaycan'da yerleşik halde bulunan halkın istekleri doğrultusunda Rusya'ya göç edebilmeleri için uygun şartların yaratılacağı ifade edilerek özellikle Güney Azerbaycan'da bulunan Mağara ve Urmiye'deki Ermeni ailelerin Kuzey Azerbaycan topraklarına yerleşmelerinin zemini hazırlanmıştır²⁵.

²² Uçar, 334

²³ Yalçın Sarıkaya, *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*, Dış Politika Araştırma Merkezi, Rapor No:2, 2002, 13-14

²⁴ Oktay Yeşilot, "Türkmen çay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, 2008, s.191

²⁵ Yeşilot, 191.

Günümüzden yaklaşık 187 yıl önce imzalanan bu anlaşmanın günümüze etkisi oldukça fazladır. Bölgede hala yaşanmakta olan önemli problemlerin ana kaynağını oluşturan Türkmen çay Anlaşması, Azerbaycan Türkleri, İran ve Rusya'nın bölgedeki hâkimiyet mücadelesi sonrasında imzalanmış ve Azerbaycan'ın ikiye bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Sekiz milyon Azerbaycan Türkü 1191 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Azerbaycan Cumhuriyeti adı altında özgürlüğüne kavuşmuş olsa da, Türkmen çay Anlaşması ile İran sınırları içerisinde kalan yaklaşık 30 milyon Azeri Türkü İran Devletinin egemenliği altında Azerbaycan'dan ayrı olarak yaşamak zorunda kalmıştır²⁶.

Türkmen çay anlaşması ile bölgede hâkim olan Rusya, İran'da yaşayan Ermenilere işgal altında bulunan Türk topraklarına taşınma hakkı verdi ve bölgede daha önce olmayan Ermeniler, bölgeye büyük kitleler halinde yerleşerek Karabağ ve Nahcivan'da büyük bir Ermeni nüfusu oluşturdular. Yine aynı anlaşma ile Ruslar kısa süre içinde de bölgede kendi idarelerini kurdular²⁷.

1832 yılında yapılan nüfus sayımına göre Karabağ nüfusunun %64,8'i Türklerden, %34,8'i ise Ermenilerden oluşmaktaydı. Bölgeye yoğun göç dalgası 19. yüzyıl boyunca da devam etmiş ve Ermeni göçüne karşılık Rus göçünde bölgeye dâhil olmuştur. Tüm bu durumlara rağmen 20. yüzyıla gelindiğinde bile Karabağ'daki Türk nüfusu Ruslar tarafından reddedilmiş ve Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu 1 Aralık 1920 ve 1921 Rusya tarafın resmen onaylanmış ve teyit edilmiştir. Hatta I. Dünya Savaşının bir kısmında bölgeyi işgal altında tutan İngilizler bile 28 Ocak 1919 tarihli bir tebliğ ile bölgenin Azerbaycan'a ait olduğunu beyan etmişlerdir²⁸.

I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı Devleti doğu sınırında Erzincan'a kadar ilerleyebilen Rus ordusu 1917 yılındaki Bolşevik ihtilalinden sonra, imzalanan Erzincan mütarekesin (18 Aralık 1917) den sonra çekilmeye başladı. Bu durum üzerine Ermeniler; Revan, Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Muş, Nahcivan, Zengezur'u oluşturan bölgede bir Ermeni devleti kurma çabalarına giriştiler²⁹.

²⁶Yeşilot, a.g.m, s.197.

²⁷ Uçar, s.334.

²⁸ Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çatışması*, USAK, Ankara 2005, s.198-199.

²⁹ Ali Arslan, "I. Dünya Savaşı Sonunda Nahcivan'da Yapılan Milli Mücadele ve Bugünkü Nahcivan'ın Statüsü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV(41), Temmuz -1998 521-546.

1919 yılının ocak ayında Ermenilerle yapılan mücadeleler sonucunda, Büyük vadiye kadar olan bölge Nahcivan Türklerinin eline geçti ve bölgenin toprak bütünlüğünün kurulmasının ardından Nahcivan'da İngiliz Valiliği kurulurdu. Kurulmanın ilk yıllarında ilişkiler iyi gitmesine rağmen; Ermenilerin Nahcivan'a hâkim olma isteği ve Nahcivan olmadan Ermenistan'ın yaşayamayacağı düşüncesi, İngiliz generali üzerinde baskı yaratmış ve General Thomsen, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Nahcivan'ı Ermenistan yönetimine bırakmıştır. Halkın yoğun protestoları bir sonuç vermemiş ve Ermenilerin bölgede kesin hâkimiyeti kurulmuş ve İngilizler bölgeyi terk etmişlerdir³⁰.

Milli mücadele sonrasında doğu sınırlarında Nahcivan merkezli yürütülen Türk-Sovyet ilişkilerinde olumlu bir yol izleyen TBMM hükümeti, bölgenin Türk kalması ve Türkiye topraklarına dahil edilmesi konusunda bir çaba sarf etmiştir. 1920 tarihli Gümrü anlaşması ile de Nahcivan'ın bugünkü sınırlarına yakın bir sınır tespit edilmiş ve bölgede kısa süreli bir Türkiye iradesine bağlı mahalli bir idare kurulmuştur. Bununla birlikte 1 Aralık 1920 tarihinde Sovyet Rusya Azerbaycan, Nahcivan ve Zengavur'u Ermenistan'a bırakmış ve bu durum Türkiye'nin yoğun tepkisine uğramıştır. Kazım Karabekir Paşa ve Nahcivan'da bulunan binbaşı subayların yoğun çalışması sonucunda Nahcivan'ın Ermenistan'a bağlanması engellenmiştir³¹.

Nahcivan'ın statüsü ile ilgili TBMM'nin girişimleri sonucunda bölgenin siyasi sınırları belirlenmiş ve günümüze kadar devam eden anlaşma maddeleri geçerliliğini korumuştur.

Ermenistan ile 2 Aralık 1921 tarihinde yapılan Gümrü anlaşması her ne kadar Ermenistan'daki yönetim değişikliği sebebiyle yürürlüğe girmemiş olsa da bundan sonra yapılacak anlaşmalar için temel teşkil etmesi nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir. On sekiz maddeden oluşan bu anlaşma ile Türkiye, Nahcivan'ın himayesini üstlenmiş ve Nahcivan'ın çevresi askeri güvence altına alınmıştır. Nahcivan'ın günümüz sınırlarını ve özerk yapısını belirleyen asıl anlaşma 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Anlaşması ile sağlanmış ve yedi ay sonra 13 Ekim 1921 yılında Kars Anlaşması ile kesinleşmiştir. Nahcivan bu günkü siyasi varlığını ve toprak bütünlüğünü

³⁰ Uçar, 335.

³¹ Uçar, 335.

bu anlaşmalarla sağlamış ve yine aynı anlaşmalarla hayati sayılabilecek kazanımlar elde etmiştir. Bu kazanımların en önemlisi Ermenistan'ın Nahcivan statüsünü kabul etmiş olması ve bölgenin tekrar Ermenistan'a bırakılmaması için Azerbaycan'ın himayesine bırakılmıştır³².

Moskova anlaşmasının 3. Maddesinde Nahcivan ile ilgili şu madde yer almaktadır: Anlaşma tarafları, anlaşmanın1(C) ekinde³³ belirtilen sınır içindeki Nahcivan kesiminin, koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşılmıştır. Nahcivan topraklarının Aras talveg çizgisinin doğusu ile Tağna dağı, Veli Dağ, Bağırsık dağı, Kömürlü dağ çizgisi arasında sıkışmış üçgen kesiminde, bu toprakların Kömürlü Dağ'dan başlayıp Saraybulak, Ararat istasyonundan geçerek Karasu'nun Aras ile birleştiği yerde sona eren sınır çizgisi, Türkiye Azerbaycan ve Ermenistan yetkili temsilciliklerinden oluşacak bir komisyon eliyle belirlenecektir³⁴.

Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin siyasi varlığı ve sınırlarına son şeklini veren anlaşma 13 Ekim 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanmış ve bu anlaşmaya Rusya bir temsilci ile katılmıştır. Bu anlaşma Moskova Anlaşması ile benzerlikler gösterse de bazı ufak ayrıntılara sahiptir³⁵.

Özellikle anlaşmanın 5. Maddesi Nahcivan ile ilgili önemli bir hükmü içermektedir. Bu anlaşmada Nahcivan'ın sınırları ve siyasi statüsü ele alınmış ve Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke olması kararlaştırılmıştır³⁶.

Kars Anlaşması farklı tarihlerde gerek Ruslar gerekse Ermeniler tarafından iki defa ihlal edilmiştir. Bu ihlallerden birincisi politik diğeri ise işgal yöntemiyle gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği Ermenistan'a pozitif ayrımcılık yaparak Nahcivan

³² Zaman, 39-43.

³³ Moskova Anlaşmasının 1 (C) maddesi Nahcivan'ın siyasi sınırını belirlemektedir. Bu siyasi sınır; Saraybulak Dağı Kömürlü Dağ, Kurtkulak Köyü-Gamasur, Gökdağ ve eski Nahcivan Kazasının yönetim sınırı doğusu.

³⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 16-23.

³⁵ Zaman, 112.

³⁶ Soysal, 43.

topraklarının bir kısmını Ermenistan'a bırakmış Azerbaycan buna fazlaca tepki gösterememiştir. Bu olumsuz durumdan oldukça fazlaca etkilenen Nahcivan ise Ermenistan'dan savaşıarak alamadıkları toprakları 1929 ve 1930 yılı Kafkasya Merkez İcra Komitesi kararlarıyla tekrar elde etmeyi başarmıştır³⁷.

Diğer taraftan 1988 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ sorunu gündeme geldi. 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ bölgesi uluslararası bir sorun haline geldi. Bu bölge 5 Temmuz 1921 tarihinde Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından oluşturulmuş ve Azerbaycan içinde Ermenilerin yoğun yaşam alanı haline gelen Karabağ, 75 bin kişinin dilekçe vermesiyle Ermenistan Sovyet Cumhuriyetine bağlanmak istemiş ve referandum yapılmasını talep etmişlerdir³⁸.

Moskova yönetimi artan gerilimi kontrol etmek için 12 Ocak 1989'da bir komite oluşturarak bölgeyi doğrudan kendine bağlamayı seçmiş ve bu durum karşısında başarılı olamamıştır. 1989 bu durumdan vazgeçilmiş ve Karabağ Dağlık Bölgesi Azerbaycan'a bırakılmıştır. Bu duruma karşılık Ermenistan Yüksek Sovyet'i ve Karabağ Ulusal Konseyi Dağlık Karabağ ile birleşme kararı almıştır. Aynı anda Azerbaycan Yüksek Sovyet'i alınan bu kararı tanımadığını belirtmiş ve bu duruma Ermenilerin Dağlık Karabağ'da yaşayan Türklere karşı saldırılarına neden olmuştur. Bölgede yaşayan Türklerin şiddetle yolu kullanılarak göçe zorlanması Azerbaycan Yüksek Sovyet'inde Geniş protestolara neden olmuştur. Bu durum karşısında kontrolü kaybeden Moskova Yönetimi, Bakü'de olağanüstü hal ilan ederek, durumu kontrol altında tutmak istemiş ve Bakü'ye askeri birlik gönderilmiştir. Gösteriler sırasında sivillerin üzerine ateş açılması sonucu birçok Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiş ve bu durum "Kara Ocak" olarak tarihe geçmiştir³⁹.

1991 yılının Ocak ayına gelindiğinde Azerbaycan milli ordusu kurulmuş ve 18 Ekim'de ise Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmişti. 1992 yılının şubat ayına gelindiğinde ise Ermenistan silahlı kuvvetleri Rus askerlerinin de desteği ile Hocalı

³⁷ Zaman, 113-114.

³⁸ Kudret Çeltekligil, *1990 Sonrası Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, 72-78.

³⁹ Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Rusya, İran ve ABD'nin Kafkasya Politikaları*, Uşak Yayınları, Ankara 2009, 38-40.

katliamını gerçekleştirmişlerdir. Hocalı katliamı, binlerce savunmasız Azeri Türkünün hayatını kaybetmesine neden olmuş ve tarihe soykırım olarak geçmiştir⁴⁰.

Türkiye, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'da yaşanan gelişmeleri 18 Aralık 1991 yılına kadar Sovyet Rusya'nın iç işleri olarak görmüştü. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türkiye AGİK'in sınır dokunulmazlığı kuralları ve BM üzerine kurulu bir dış politikaya üreterek, anlaşma ile bağımsızlığını ilan tüm Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımıştır⁴¹.

BM' Güvenlik Konseyinin 30 Nisan 1993 teki kararıyla Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin 822 nolu Kararı kabul etmiştir. Bu karar BM genel sekreterinin beyanatları doğrultusunda hazırlanmıştı. Bu karara göre: bölgede barış ve istikrarın tehdit altında olduğu vurgulanmış ve bölgeden göç etmek zorunda kalan insanların sayılarının artmasından duyulan rahatsızlık belirtilmiştir. Bölgedeki olağan üstü durumun ağır sonuçlarının giderilmesi zorunluluğu belirtilmiştir. BM kalıcı ateşkesin sağlanması açısından Azerbaycan ve Ermenistan'a askeri operasyonların durdurulmasını tavsiye etmiş ve işgale uğrayan bölgelerin boşaltılmasını talep etmiştir⁴².

1.3. NAHCİVAN ADININ KÖKENİ

Çok büyük medeniyetlerin merkezlerinde ve uluslararası geçiş yollarında olmasına rağmen Nahcivan şehrinin ismiyle ilgili net kaynaklara ulaşmak oldukça zordur. Şehrin kuruluş tarihi ve isminin ortaya çıkışıyla ilgili net bilgiler olmamasına rağmen Nahcivan isminin ilk olarak geçtiği eser Yunan coğrafyacısı “*KlavdiPtolomey*” in “*Coğrafya*” eseridir. Kitapta Nahcivan ismi “*Naxsuana*” olarak geçmiştir. Bununla beraber yine birçok tarihçi Nahcivan şehrinin kuruluşunu MÖ 1539 yılına dayandırmıştır. Halk arasında dolaşan efsanelere göre ise Nahcivan ismi dini bir takım rivayetlere göre ortaya çıkmış ve özellikle Nuh tufanı ile ilişkilendirilmiştir. Fransız gezgin Jean BabtizTavernier (1605-1689) da yazdığı “XVII. Asır ortalarında Türkiye üzerinden İran'a Seyahat” eserinde gezi anılarını anlatırken bölgeyle ilgili kitabında

⁴⁰ Adalet İbadov, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.

⁴¹ İbadov, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*.

⁴² Güner Özkan, *Azerbaycan BM Güvenlik Konseyi Üyesi: Beklentiler ve Zorluklar*, 2012.

“Erivan’dan beş fersah uzaklıkta Ararat dağı başlar,; tepesinde Hz. Nuh’un gemisi kalmıştır.; bundan dolayı adı her zaman ünlüdür... Erivan’dan Tebriz’e kervanla on günlük yol vardır. Nahcivan şehri aşağı yukarı yolun yarısında bulunmaktadır. Ermenilerin Mesezousar yani “Arche Dağı” dedikleri Ararat dağının önünden geçilir. Ermeniler onu görür görmez yeri öperler, birkaç işaret yaparlar ve dualar ederler. Fakat şunu belirtmek gerekir; dağ yarısından itibaren doruğuna kadar senenin üç yada dört ayı çoğu zaman bulutlarla kaplıdır...”⁴³.

Nahcivan üzerine yapılmış olan araştırmalar daha çok bölge üzerinde araştırma yapan bilim adamları, seyyahlar ve tarihçiler oluşturmaktadır. Şehrin adının Hz. Nuh’un adıyla ilgili olduğu sanılmaktadır⁴⁴.

Evliya Çelebi ve Katip Çelebi’nin seyahatnamelerinde Nahcivan’ın “Negşe-Cahan” dünyanın süsü anlamına gelen kelimelerden geldiği kaydetmektedir. Evliya Çelebinin Seyhatnamesinde, Nahcivan’dan *Nahşvan*, *Negşe-Cahan* olarak geçmektedir.

Moisey Horenski ise Kafkasya’da bulunan topluluklar içerisinde Nahcamasen (Nahce) topluluğunun ismini vermektedir. Kafkasya üzerine araştırmalar yapan M. Dirr “Kafkas Kabilelerinin Muasır Adları” eserinde, Kafkas Halklarının kullandığı nah: halk, kabile, cuo: insan manasında kullanılmaktadır, demiştir⁴⁵.

Eski Azerbaycan tarihi üzerine araştırmaları bulunan İ. Yampolslri’de aynı görüşü paylaşarak “Van” kelimesinin eski Midiya dilinde; mekan, yanan yer manasında kullanıldığını ve Azerbaycan’da bulunan toplulukların Kaspilerinin, Midiyalıların yaşamış olduğu yerlerde kullanıldığını söylemektedir⁴⁶.

İran tarihçisi olan Ahmet Kesrevi Tebrizi de, “Van” kelimesini “şehir” veya “yer” anlamında kullanıldığını yazmaktadır. Tüm bu araştırmalardan hareketle Nahcivan şehrinin adı Kafkaslarda yaşamış olan herhangi bir kabilenin adından veya

⁴³ Jean Babtis Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat*, (Çev.: Ertuğrul Gültekin), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, 35-40.

⁴⁴ Kürkçüoğlu, 4-5.

⁴⁵ Kürkçüoğlu, 4-5.

⁴⁶ Kürkçüoğlu, 4-5.

eski Kafkasya da yaşamış olan Midiya halkının dilinde kullanmış olduğu Nah-cuo-van (halk- insan- mesken) sözlerinin birleştirilmesiyle türemiş olduğu sanılmaktadır⁴⁷.

Sadece tarih ya da coğrafi eserlerde değil bazı edebiyat ve şiirlerde de bu şehrin adı “*Neşeva*” olarak belirtilir. Hülagü hükümdarı adına basılmış olan ve günümüzde 9 adet bulunan sikke üzerinde de “*Neşeva*” kelimesinin Arapçada ki karşılığında (büyüyen, inkişaf eden) anlamına gelmektedir⁴⁸.

⁴⁷ Kürkçüoğlu, 4-5.

⁴⁸ Kürkçüoğlu, 4-5.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SANATINDA ANIT MEZAR MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

2.1. TÜRK SANATINDA ANIT MEZAR MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Anıtsal mezarlar, Türk mimarisinin geleneksel bir özelliği olarak İslam öncesi ve sonrası dönemde önemli bir yere sahiptir. Çeşitli bölgelerde yaşamış olan Türklerin adeta egemenliğinin damgası niteliğinde olup; Türklerin varlık gösterdiği bütün bölgelerde, sayısız örneklerle inşa edilmiştir. Bu durumun oluşmasında İslamiyet öncesi Türklerde, güçlü bir mezar geleneğinin var olması büyük etkindir. Mimari olarak çadır mezar tipinin göçebe Türk toplulukları arasında XIX. yy. içinde Hazer bölgesinin doğusundaki yerleşim yerlerinde bir gelenek olarak yaşatıldığı bilinmektedir. Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Tim, Arap Ata Kümbeti; yonca tromplu kubbesi ve kare mekânı ile yüksek duvarlarıyla anıtsal mezar olarak dikkat çekmektedir. Bu kümbetlerin yanında Gazneliler döneminde inşa edilmiş olan Baba hatun Kümbeti ile benzer mimari yapıya sahip olan bu yapı Karahanlı döneminde yapılmış olan anıt mezarlara benzerliği nedeniyle Karahanlı dönemi yapısı olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni bölgenin sürekli olarak Karahanlı, Gazneli, ve Selçuklular arasında sürekli el değiştirmesi yatmaktadır. Bu nedenle bölgedeki diğer anıtsal yapılarda da bir aidiyet tartışması yaşanmaktadır. Bunun yanında diğer Karahanlı dönemi yapıları incelendiğinde anıtsal yapının giriş cephesi daima ön planda olmuş ve kare planlı, kubbeli yapılar daha çok ön planda tutulmuştur⁴⁹.

Yaşamsal formların durması anlamına gelen ölüm, eski dönemlerden beri insanların önemli gerçekleri arasında kabul görmüş ve insanları bu konuda çeşitli düşüncelere yönlendirmiştir. Bu düşünceler sonucundaki bilinmezlik ise insanları çeşitli inançlara yönlendirmiş ve adet ve törenleri de beraberinde getirmiştir. Bu durum özellikle dinin etkisiyle temel hayata nüfuz etmiş ve ölen kişinin çeşitli inanışlara göre gömülmesi ortak bir anlayış oluşturmuştur. Türk Dil Kurumuna göre *ölünün gömülü olduğu yer* anlamına gelen “Mezar” ilk olarak din etkisiyle şekillenmeye başladığı söylenebilir. Bu durum Orta Asya’da yaşayan Türkler açısından da bu şekilde

⁴⁹ Ara Altun, "Orta Asya Türk Sanatı İle Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, 1988, 33-44.

değerlendirilebilir. İlk olarak Türklerin etkisi altında kaldıkları din kültürlerini incelendiğinde mezarların ne şekilde ortaya çıktığı söylenebilir.

Göçebe toplum yapısına sahip olan Türklerin, ölümden sonraki yaşama olan inançları, yer altı dünyasının tanrısı olarak adlandırılan Erlik Han'ın Gök tanrıdan hemen sonra gelmesi, Türklerin ölüm sonrası yaşama ne derece önem verdikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Yeniden dünyaya gelişi olan inanç; ölen kişilerin mezarlarının önemli kılınmasını sağlamıştır. Bu nedenle ölümlerin gömüldüğü mezar olarak adlandırılan kurganların boyutlarında, her kültürde olduğu gibi ölen kişilerin sosyal statüsü hakkında önemli bilgileri gün ışığına çıkarmaktadır⁵⁰.

Cenaze töreni hazırlığında ise; ölen kişinin cesedi çadırda bekletilir ve cesedin kokmaması için iç organların çıkarılması işlemi yapılır⁵¹.

Kurgan yapımının hazırlığı ve elçilerin çağırılması zaman gerektirdiği için ilkbaharda ölen kişiler sonbaharda, sonbaharda ölen kişiler ise ilkbaharda gömülürdü⁵².

Cenaze öncesi ceset üzerinde ve kurganda yapılan hazırlıklardan ölen kişinin yeniden yaşayacağına dair bir inancın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kurgana ölen kişiye ait çeşitli eşyalar ve mezar hediyeleri konulmaktadır. Ölen kişi ile birlikte atının da gömülmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir⁵³.

Kurganlar mimari açıdan değerlendirildiğinde ise içlerinin ev gibi düzenlendiği görülmektedir. Büyük kurganların, ağaç tomrukları ile odalar şeklinde yapılması ve ölen kişiye ait her türlü eşyanın mezarın içine bırakılması, ölen kişinin dünyadaki hayata benzer bir hayat yaşayacağı inanıldığı ve kurganların aynı zamanda bir ev gibi tasarlandığını göstermektedir⁵⁴.

Türkler; tarihleri boyunca farklı birçok dinin etkisi altında kalmışlardır. Orta Asya'da var olan inanç sistemi olan atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü, bölgede yaşayan Türkleri etkisi altına alarak sosyal hayatın şekillenmesini sağlamışlardır. Bu inanışlar arasında atalar kültürünün Türk toplulukları arasındaki en eski

⁵⁰ Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul 1993, 43.

⁵¹ İsmail Orman, *İstanbul'daki XVI. Yüzyıl Kümbetlerinin Çini Süsleme Programları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, 75-82.

⁵² Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I. Cilt*, Ankara 1996, 257.

⁵³ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998, 44.

⁵⁴ Yaşar Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Kümbetye Geçiş", *Günümüzde Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatında Etkileri Sempozyumu*, 1999, s.40.

inançlardan biri olduğu söylenebilir. Atanın öldükten sonra ailesine bağlılığının devam edeceği anlayışı din inancından doğan korku ve saygıyla karışık bir anlayış oluşturmuştur⁵⁵.

Türklerde ölenin yerinin belli olması için yapılmış olan mezar odasının üzerine daire şeklinde toprak veya taşlar yığılarak piramit şeklinde yükseltmek suretiyle tümsekler yapılmaktaydı. Bu tümsekler ölen kişilerin sosyal konumlarına göre yüksek veya alçak olarak yapılmaktaydı. Ölen kişinin yerinin belli olması için yapılan bu tümsek kurgan olarak adlandırılmaktadır. Türk Dil Kurumuna göre *tepe biçiminde mezar*, *höyük* anlamına gelen bu yapılar daire şeklinde yapıldığı gibi kare biçiminde ve giriş çıkış yolları olan yapılarda oluşturulmuştur⁵⁶.

Erken dönem İslam mimarisinde, Türk mimarisin etkilerinin de görüldüğü “Kubbetü’s Süleybiye” dışında büyük çapta mezar anıtı bulunmamaktadır. Bunun nedeni olarak sonraki dönemlerde İslam inancıyla birlikte, mezar anıtı inşa edilmesinin hoş karşılanmamasıdır. İslam dininde mezarların üzerinin kubbeyle çevrili olması haram kabul edilmiş, sadece üzerine basılmaması için hafifçe yükseltilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁵⁷.

Mezar yapılarının, İslamiyet’in ilk yıllarında “Tevhit” inancına tehlike oluşturabileceği düşüncesi nedeniyle uygun bulunmadığı; fakat yasağın zamanla yumuşadığı söylenmektedir⁵⁸. Bu durum sonucunda kümbet ve kümbet mimarisi açısından birçok eser meydana getirilmiştir.

Sonuç olarak İslam dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir yapı türü olan kümbet; Arapçada toprak anlamına gelen “*Türbe*” kökünden gelmiş ve mezar üzerine kurulan yapı anlamında kullanılmıştır⁵⁹.

Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda da Türklere ait en eski kurganlar, Pazırık ve Noin-Ula kurganlarıdır. Pazırık M.Ö III. yüzyılda Noin-Ula ise M.Ö. I. yüzyılda inşa edildiği tespit edilmiştir⁶⁰.

⁵⁵ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara 1994.

⁵⁶ Oktay Belli, *Eski Çağ ve Orta Çağda Türklerde Kurgan Yapma Geleneği*, Hassan Celal Güzel (Ed.), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

⁵⁷ Çoruklu, 51.

⁵⁸ Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Kümbetleri*, Ankara Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996, 1-3.

⁵⁹ Önkal, 1.

2.1.1. Asya Hun Devleti

Türklerin kültür ve sanat alanındaki faaliyetlerinin doğduğu ve geliştiği Orta Asya'da var olan bozkır iklimi ve bölgenin karakteristik özellikleri buranın yüksek dağlar, ovalar ve platolarla çevrili olması Türk kültür ve sanat hayatının ne şekilde gelişeceğini büyük oranda etkilemiştir. Bölgenin iklim koşulları Türklerin, kalabalık sürülerinin kış ve yaz aylarında farklı bölgelere götürülmesine neden olmuş, dinamik bir yaşam ve güçlü bir örgütlenme zorunluluğu doğurmuştur⁶¹.

Bu durum Orta Asya'da yaşayan Türklerin tek bir bölgede değil bölgenin iklim şartlarına göre farklı yerlerde yaşamasına sebep olmuş ve yerleşik düzenin mimari özelliklerinin daha sonraki yıllarda ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türklerde şehir yaşamının başlangıç tarihi ile ilgili kesin bir zaman söylemek mümkün değildir. Fakat en eski Türkler olarak bilinen Hun Devletinin göçebe bir kavim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Göçebe bir kavim olmasına rağmen Hunların bazı grupları yarı yerleşik olarak yaşamış ve köy yerleşmeleri ile tarımla uğraşarak yerleşik hayatın ilk mimari özelliklerini hayata geçirmişlerdir⁶².

Altay dağı ve çevresinde yaşayan Hunların Türk kültür ve sanatının başlangıç yeri olarak geniş kabul görmektedir. Altay Dağı'nda bulunan kurganlar bu durumun en önemli destekleyicisidir⁶³.

Türk tarihinde mimari özelliklerin açıklanmasında önemli bir yere sahip olan kurganlar bozkır kültürünün ayrılmaz bir parçası olan çadırların ölümler için hazırlanmış ve korunaklı olan benzerleridir⁶⁴.

Özellikle Hun-Türk kültüründe önemini muhafaza etmiş olan kurganlar, göçebe yaşayan kavimlerde hiyerarşik düzen içerisinde bulunan üst düzey yöneticilerin mezarları olarak kabul edilir. Türk-Altay kültüründe kutsal mezar ya da kümbet olarak

⁶⁰ Tilla Deniz Baykuzu, "Çin'deki Birkaç Hun Hükümdar Kurganı ve Kümbetsi Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2005, 2.

⁶¹ Ayşegül Demirbudak, "Erken Devir Türk Sanatının Kaynakları", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2012, 5.

⁶² Mustafa Cezar, *Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977, 8-15.

⁶³ Milli Eğitim Bakanlığı, *Türk Sanatı Tarihi*, MEB, Ankara 2006, 2.

⁶⁴ A. İnan, *Tarihte Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara 2000, 72.

söylenen kurgan; eski Türk geleneklerinde daha çok yığma tepeler şeklinde görülür. Ceset odası, genelde ağaç kütüklerinden yapılmıştır.

Kurgan şeklinde tanımlanan Hun mezar yapıları plan olarak dikdörtgen, tek veya çok odalı şeklinde inşa edilmiştir. Yapılan bu mezar odasının içi ağaçla kaplanmakta ve buraya gömülecek olan kişilerin bedenleri mumyalanıp başı doğuya çevrilmekteydi. Kurganın içerisine, ölen kişinin öteki dünyada ihtiyaçlarını karşılaması açısından atları, silahlarıyla birlikte yiyecek ve içecek bırakılmakta ve sonrasında kurganın üstü tekrar ağaçlarla kapatılıp, üzerini toprakla örtülmekteydi. Bu uygulama ile mezarın yerini başkalarının tespit etmesi güçleşmekte ve kurgan koruma altına alınmaktaydı⁶⁵.

İç Asya'da hüküm süren Büyük Hun Devleti ile ilgili ilk yazılı kaynaklar Çin kaynaklarında yer alır ve Hun Sanatı M.Ö 244- M.S. 216 yıllarını arasında oluşturulan mimari eserlerden oluşur. Hun Sanatının temel öğeleri olarak madeni eserler sayılabilir. Madeni eserlerin yanında çadırlar, kurganlarda Hunların sanat tarihi açısından değerlendirilen önemli bulgulardır. Hunlarla ilgili bulunan bu bulgular Türklerin daha sonraki Mimarisinin de kaynağıdır. Bu eserlerle birlikte Türklerin ölüm inancı da mezar yapılarının çok erken dönemlerde ortaya çıkmasını sağlamış ve bu yapılar Türk anıtsal mimari özelliği olarak İslamiyet sonrası kümbet ve kümbet mimarisinin de ilk kaynakları arasında yer almıştır⁶⁶.

2.1.2. Göktürk Devleti

Hunlardan sonra bölgede hâkimiyetini kuran ve Hunlarla akraba olan Göktürklerdir (552-588). İslamiyet öncesinde Türk sanat anlayışının gelişimi, sanat ve kültürünün geniş bir alana yayılması Göktürklerle mümkün olmuştur⁶⁷. İlk defa Türk adıyla kurulmuş olan Göktürk Devleti, aynı zamanda Türk sanat hayatında da önemli bir yerdedir. Göktürk Devletinde de tıpkı Hun Devletinde olduğu gibi kurgan ve çadır geleneği devam etmiş ve Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk mezar anıtları da Hunlardan sonra Türk mimari gelişmelerinin devamı niteliğinde olmuştur. Anıtlarda yer

⁶⁵ Nejat Diyarbakirli, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972, 2.

⁶⁶ Diyarbakirli, 4.

⁶⁷ Lale Avşar İskenderzade, "Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, 2010, 256.

alan sunaklar, heykeller, barklar ve yazıtlar da bu mezar anıtlarının bir mezar külliyesi şeklinde oluşmasını sağlamıştır⁶⁸.

Hunlardan sonrada Göktürkler kurgan geleneğini sürdürmüşlerdir. Din olarak Şamanizm'i benimseyen Göktürkler; kurganlara, ölen kişinin şerefine; üzerinde tarihi olayların anlatımlarının bulunduğu "*Bengütaş*" (ölümsüzlük taşı) denen bir taş dikmişlerdir⁶⁹. Ölen kişinin bütün mal varlığıyla birlikte atı ile bu çukura gömüldüğü ve ardından da kurganın üstününde kubbe şeklinde kapatıldığı⁷⁰ ve "*Balbal*" adı verilen taş veya ağaçtan yapılmış heykellerinin de kurganın etrafına diktikleri Orhun kitabelerinden de anlaşılmaktadır⁷¹. Bu kurganlar arasında Kudırge, Gökbulak, Issık Göl, Tuyuhta bölgelerinde bulunan önemli kurganlardan söz edilebilir⁷².

Göktürk devletine başkentlik yapmış olan Altındağ'ın yerinin neresi olduğu ile ilgili tartışmalar sürse de günümüzde Altındağ'ın şimdiki Karaşar'ın kuzey batısında Tekes vadisinde olabileceği kabul edilmektedir. Altındağ şehrinin Tekes vadisinde bir yer olduğu kabul edilirse Göktürklerden sonra bölgeye hâkim olan Uygur devletinin ve kültürünün Göktürk devletinin kültürü üzerine inşa edildiği söylenebilir⁷³.

2.1.3. Uygur Devleti

Uygurlara ait mimari eserler gelişmiş bir sanat anlayışını temsil eder. Uygur döneminden günümüze kadar ulaşmış eserlerin çeşit bakımından zenginliği önemli bir özelliktir. Kendisinden sonra gelecek olan mimari yapıları da etkileyen Uygur mimarisi özellikle Osmanlı Sanatında çokça kullanılan kubbe, Uygurlardan miras kalan bir mimari yapı olarak kendini göstermiştir. Köşeli olarak yapılan mimari tarzdan kubbe tarzı mimari yapıya geçiş olan Türk üçgeninin de ilk örneği olarak Uygur yapılarının örnek alındığı söylenebilir⁷⁴.

⁶⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (42. Basım), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2009.

⁶⁹ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1994.

⁷⁰ Yaşar Çoruhlu, "Koç/Koyun şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi", *Toplumsal Tarih*, C. XVI. 2001, 36.

⁷¹ Abdülhalük. Çay, *Anadolu'da Türk Damgası Koç – Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1983, 33.

⁷² Çoruhlu, 159.

⁷³ Cezar, 10.

⁷⁴ Demirbulak, 7.

Manihaizm dini Uygur Devletinin savaşçı bir ulus olmaktan yerleşik hayata geçiren önemli bir unsur olmuştur. Bu dinin resim ve müziği teşvik etmesi ile birlikte Uygurlarda sanat ve kültür diğer Türk devletlerine göre çok daha ileri düzeyde oluşmuştur. Uygurlara ait Mani minyatür ve resminin özellikle İran ve Hint minyatür sanatının kaynağı olduğu yaygın bir görüştür. Özellikle mabetlerde Uygur fresklerinin kullanılması bu sanat dalının önemli kanıtı olarak günümüze kadar gelmiştir⁷⁵

Uygurlarda göçebe hayatına bağlı olarak çadıra benzer hücre benzeri yapılarda, Hint, Budist ve Çin mimari yapılarına benzerlikle Çin tekniği görülür. Ocak, mimari açıdan önemli bir yere sahipti. Bina bölümleri, oda ve çadır şeklinde, yuvarlak ve dört köşeli olarak planlanmış ve kubbeler yüksek olarak yapılmıştır. Bu dönemde yerleşik hayata geçen Uygurlarda kentler surlarla çevrilir ve bu kentlere “balık” adı verilirdi. Bu kentlerdeki saray ve manastırlar kentlerin ihtişamını gösteren başlıca büyük yapılarıdır. Halkın yaşadığı kent olarak bilinen “balık” yedi kat hendeklerle çevrilir ve etrafı üç kat sur ile örülürdü. Şehirde bulunan tapınak ve manastırlar da saray mimarına yakın olarak yapıldı. Bu yapılarda ortada Buda ya da Tanrı heykelinin bulunduğu yapı ve etrafında ise rahiplerin bulunduğu hücreler sıralanırdı. Tapınaklar Uygur mimari eserlerinin en önemli eserleri olarak görülür. Bu tapınaklarda sütun kısımları genellikle ağaçtan yapılır ve boya ile süslenirdi⁷⁶.

Genel olarak İslamiyet öncesi Türk mimari özelliklerine bakıldığında Hun Devleti ile başlayan kısmı yerleşme ve şehirleşme, mimari açıdan gelişmenin ilk adımları olarak sayılabilir. Özellikle Hunlarla başlayan Kurgan yapımı, ilk mimari eserler olarak görülmektedir. Hunlardan sonra bölgeye hakim olan Göktürk Devleti ise Hunlardan daha fazla yerleşik hayata geçen olmuş ve Hunlardan kalan mimari yapılaşmada ki incelikler biraz daha geliştirilerek devam ettirilmiştir. Türklerin tam anlamıyla ilk yerleşik hayata geçtiği Uygur Devleti döneminde ise mimari gelişim yerleşik hayatla beraber çok daha gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

İslamiyet öncesi Türk sanat karakteristiği incelendiğinde; ilk Müslüman Türk devletinin kurulması ile başlayan mimari gelişim süreci Osmanlı Devleti ile üst seviyelere ulaşmış ve Türk-İslam terminolojisinde uzun süre varlığını devam ettirmiştir.

⁷⁵ MEB, 7.

⁷⁶ MEB, 8.

Devamında ise batılılaşma ile birlikte Türk mimarisinde “Asya izleri” silinmeye başlamıştır⁷⁷.

Türkleri mimari açıdan değerlendirdiğimizde İslam öncesinde Türklerin göçebe bir yaşam tarzını seçmesi, mimari açıdan bir durağanlık sağlamış olmakla beraber; Orta Asya’daki dinamik iklim yapısı, sürekli toprak mücadeleleri ve ekonomik şartların değişmesi nedeniyle Hun Devletinde kısmi olarak başlayan yerleşik hayata geçme faaliyetleri sürekli bir gelişim halini almış ve Hunların yıkılmasının ardından kurulan Göktürk Devleti ve özellikle Uygur devletinde şehirleşme faaliyetleri sonucunu doğurmuştur. Bu durum genel olarak değerlendirildiğinde yüzyıllarca göçebe yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler yerleşik hayata geçtiklerinde de göçebe hayat tarzını mimari tarzlarını da yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu durum Türklerin Müslümanlığı kabul etmesine kadar devam etmiş ve Orta Asya’da bulunan Karahanlı Devletinin İslamiyet’i kabul etmesiyle beraber zaten yerleşik hayata geçmiş olan Türklerin bu süreçten sonraki mimari eserlerini de İslami mimari ile kökenleri Orta Asya’ya dayanan göçebe Türk mimarisinin birleştirilmesiyle yeni bir mimari özellikle ortaya çıkarmıştır.

2.2. İSLAMİYET SONRASI TÜRK SANATINDA ANIT MEZAR MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Türkçe ’de “genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı”⁷⁸ olarak tanımlanan “kümbet” kelimesi Arapça ’da “yerin üst sathı, kabir, mezarlık”⁷⁹ anlamında gelen “El Turbetu” kelimesinden gelmektedir.

İslam dünyasında yapılmış ilk kümbet, Samarra’da bulunan Kubbetü’s Süleybiye kümbetidir. Abbasi Halifesi el-Muntasır için yaptırılan kümbet, sekizgen bir yapı ile birlikte ortada kubbesi bulunan ve bir koridoru bulanan yapıdır⁸⁰. Yapılan aştırmalar bu kümbet mimarisinin, Suriye-Filistin bölgesinde bulunan ve erken Hristiyan dönemine gelen yapılara benzediğini göstermektedir⁸¹.

⁷⁷Demirbulak, 10.

⁷⁸ Türk Dil Kurumu

⁷⁹ Mehmet Sarı, *El Mevarid* (Arapça-Türkçe Lügat), İstanbul 1980.

⁸⁰ M. Oluş Arık, “Erken Devir Türk-Anadolu Mimarisinde Kümbet Biçimleri”, *Anatolie*, Sayı:11, Ankara 1967.

⁸¹ Arık, “Erken Devir Türk-Anadolu Mimarisinde Kümbet Biçimleri”.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde, insanların mevcut soylarıyla övünmeleri ve ölen kişinin ardından görkemli mezar anıtları hoş karşılanmamıştır. İslamiyet kültüründe mezarlara bakarak geçmişle övünme cahiliye dönemi adeti olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenler İslam inancı süslü mezar yapmayı doğru bulmamıştır. Hz peygamber bir hadisinde mezarlarla ilgili olarak kabirlerin en hayırlısı kaybolmuş olanlarıdır hadis-i şerifi vardır⁸². Karahanlılar ile birlikte Türkler'in İslamiyet'e geçmesinin ardından mezar geleneğinde değişimler görülmektedir. İslamiyet'in kabul edilmesinin ardından değişen mezar geleneğine rağmen ölen kişinin ölümsüzleştirilmesi ve mezarlarının da anıtlştırılması düşüncesi devam ettirilmiş ve yaşanılan bölgeye göre yeni mezar anlayışları ortaya çıkmıştır. Ölen büyük kişilerin mezarlarını anıtlştırma düşüncesi Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu Devletlerinde de devam ettirilmiştir⁸³.

2.2.1. Karahanlı Devleti

Asya'da kurulmuş olan ilk Türk İslam Devleti olan Karahanlılar, İslamiyet'i kabul etmeden önce; Türkistan Uygur Hanları, İlig Hanlar, Al-i Efrasyab gibi isimlerle anılmışlardır. Karahanlı Devletinin kurucuları arasında Karluk Türkleri olmakla beraber Yağma Türklerinin de desteği alınmıştır. Karlukların Yabgusu⁸⁴ bağlı olduğu Ötüken Uygur Hanlığı 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılınca, kendisini Türk Hakanı sayarak 842-1212 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir⁸⁵.

920 yılında Karahanlı Devleti lideri Satuk Buğra Han'ın İslamiyet resmi din olarak Abdulkerim ismini kabul etmesinin ardından Türkler, büyük kitleler halinde İslam dinini kabul etmiştir. Satuk Buğra Han'ın Doğu Karahanlı hükümdarı Hakan Arslan'la yaptığı savaş sonucunda ölmüş ve yerine Barı Karahanlıların başına geçen oğlu Baştaş Musa Büyük Kağan Arslan'ı yenerek 960 yılında bütün Karahanlıların Müslüman olmasının önünü açmıştır. Karahanlı devleti 999 yılında ise Samanoğulları devletine son vererek Buhara'yı ele geçirmişlerdir. 1069 yılına gelindiğinde ise Buğra

⁸² Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, 1.

⁸³ Karamağaralı, 1.

⁸⁴ İlk Türk Devletlerinde yüksek düzeyde devlet yöneticisi anlamında kullanılır.

⁸⁵ Oktay Aslanapa, (Ed.)Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2012.

Han adına Yusuf Has Hacıp tarafından Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı Mahmut tarafından Divan-ı Lügati't Türk gibi Türk dünyasının önemli eserleri de yazılmıştır⁸⁶.

Karahanlı Devleti'nin ilk Türk İslam devleti olması sebebiyle kuruluşunun ardından İslamiyet ile birlikte değişen mimari yapısı, bu devletin Orta Asya Türk mimari kültürü ile İslami mimariyi ne derecede birleştirdiği önemli bir konudur. Karahanlı Devleti mimari açıdan incelendiğinde:

X. Karahanlılar'da il yapılar kerpiç yapılardan tuğla mimarisine doğru bir geçiş söz konusudur. Buhara yakınlarında XI. yüzyıldan kalan Dagaron Camii'nde bu durumu görmek mümkündür. Bu camide kerpiç ve tuğla bir arada kullanılmış, camii; plan ve mimari açıdan büyük bir gelişme göstermiştir. Özellikle silindirik gövdenin yivlenmesi ile birlikte, Türk mimarisinde bundan sonra özellikle kümbetler yüzyıllar boyu çeşitli varyantlar halinde gelişme göstermiştir. Yuvarlak şeklinde yivlerle çevrilen silindirik gövdelerin XIII. yüzyıllarda ki örneklerinin başında Radyan Kümbeti ile Antalya'da Yivli minare ve Erzurum'da Çifte Minareli Medrese 'de görülmüştür. Bu şekilde yapılan eserlerin daha sonraki yıllarda Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletinde yapılan bazı eserleri de etkilediği söylenebilir⁸⁷.

Karahanlı Devletinde yapılan kümbetler incelendiğinde ise; Zerefgan vadisi yakınında 978 yılında yapılan Arap Ata Kümbeti Karahanlılar'dan kalan en eski kümbetidir. Buhara'da X. yüzyılın ortalarından kalma Saman oğulları kümbetsinden farklı olarak inşa edilmiş olan yonca biçiminde ki kümbet, zengin mimari özellikleri ile de Karahanlıların daha sonra inşa edeceği diğer kümbetlere de ilham olmuştur⁸⁸. Karahanlılar dan kalan ve önemli özelliklerle dikkat çeken diğer iki yapı da, XII. yüzyıl başlarında inşa edilen, Ayşe Bibi ve Balacı Hatun kümbetleridir. Bunun la birlikte Karahanlı devletine ait en dikkat çekici kümbet mimarisi eserleri Özkent'te bulunur. Bu şehirde bulunan Karahanlılara ait üç kümbetden en eski olanı Nasr b. Ali'ye ait olup 1012 tarihinde inşa edilmiştir. İkinci kümbet ise Celalaettin Hüseyin için yaptırılmış olan kümbetidir. Özşehir'de bulunan üçüncü kümbet ise muhtemelen Celalettin Hüseyin'in torunu için yaptırıldığı düşünülen ve zengin bir süslemeye sahip olan

⁸⁶ Aslanapa, 11

⁸⁷ Aslanapa, 11-12.

⁸⁸ Aslanapa, 14

Muhammed b. Nasr'a aittir. Her üç kümbetinin de sahip olduğu abidevi kapıları birer yüksek sanat eseri olarak kabul görmektedir⁸⁹.

2.2.2. Gazneli Devleti

Karahanlı Devletinden sonra yine Orta Asya'da devamlılığı başka devletler altında devam eden Türkler, bölgenin çeşitli yerlerinde devlet kurmaya devam etmişlerdir. Karahanlı Devletinin yıkılmasının ardından kurulan Gazneli Devleti de bölgeyi siyasi ve mimari açıdan etkilemeye devam etmiştir.

Sebük Tekin tarafından 977 yılında Gazne merkezli olarak kurulan bu Türk devleti Gazneliler ismini almıştır. 998 yılında Sebük Tekin'in yerine geçen oğlu Sultan Mahmud, Hindistan'a düzenlediği 17 sefer sonunda bütün kuzey Hindistan'ı fethederek, bölgeyi Türklerin idaresinde müslümanlaştırmıştır. Daha sonra Harezm ve Horasan bölgelerini de topraklarına katan Sultan Mahmud'un ölümünün ardından tahta geçen oğlu I. Mesut, Selçuklularla 1040 yılında yaptığı savaş sonucunda yenilerek; Afganistan ve Hindistan dışındaki topraklarını kaybetmiştir. Bundan itibaren Gazneli Devleti 1191 yılına kadar Selçuklu Devletine bağlı olarak devam etmiştir. Gazneli Devletinin başkenti olan Gazne şehri, başkent olmadan önce küçük ve önemsiz bir şehirken Gazneli Devleti ile birlikte Asya'nın en büyük kültür merkezleri arasına girmiştir. Sultan Mahmud zamanında medreseler ve kütüphaneler kurulmakla birlikte dönemin ünlü âlimlerini de sarayında toplamıştır. Şehnameyi yazan Firdevsi eserini Sultan Mahmud'un sarayında tamamlayarak bu eseri kendisine ithaf etmiş, Ferruhi onu 1038 yılında şeyinşahların başı olarak ilan etmiştir. Gazneli Devleti ile gelişen Türk sanatı bir taraftan Büyük Selçuklu sanatına diğer taraftan ise Hindistan Türk sanatına nüfuz etmesi bakımından önemlidir⁹⁰.

Gazneli devleti dönemine ait(963-1186) sanat eserleri İslamiyet sonrası Asya-Türk sanatının ikinci dönemini oluşturur. Bu dönemle birlikte yaygın olarak kullanılan taş, özellikle süslemelerde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu taş süslemelerinin

⁸⁹ Yazıcı, 120-122.

⁹⁰ Aslanapa, 19.

Anadolu Türk sanatı ile sıkı ilişkileri vardır. Gazneli Devleti sahip olduğu topraklar gereği Hint kültürü ve İran kültürü arasında bir köprü durumunda olmuştur⁹¹.

Mimari açıdan incelendiğinde Gazneli mimarisi, düz ahşap çatı ve ağaç direkleri ile Anadolu’da bulunan “*Arus-ül Felek*” camisini anımsatan cami ile başlar. Bu dönemde Hindistan’dan getirilen ağaç direklerin üzerine çatı konulur, kırmızı altın ve lacivert taşlarında kullanılması ile birlikte zengin bir sanat eseri meydana getirilmiştir. Sultan III. Mesut’un(1115) ve Sultan Behramşah’ın (1117-1149) yılında inşa ettirdiği minareler uzun süre yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur. Günümüze ulaşmayan bu minareler, taştan bir zemin üzerine oturtulmuş yıldız şeklinde köşeli olan ve bir alt gövdesinin üzerinde silindirik bir gövdeden oluşmaktaydı. Her iki minare de tuğladan yapılmış ve pano olarak süslenmiştir. Karahanlı ve Selçuklu mimarisinde görülen minarelerdeki yukarı doğru sivrilme burada gövdenin farklı kısımlara bölünmesiyle sağlanmıştır⁹².

Birçok eserinin günümüze ulaşmadığı Gazneliler döneminde yapılmış kümbetlerin, Karahanlı Devletinin yapılarına benzer olan yapıların yanında daha sönük olmakla beraber, buna rağmen Gazneli kümbet mimarisinde ileri bir düzeye ulaştıkları söylenebilir. Bu kümbetlerden Mahmud ve Sebüktekin’e ait olduğu sanılan kümbetler ile III. Mesut’un kümbetleri günümüze ulaşabilmiştir. Zengin süslemeleri ile dikkat çeken Gaznelilerin Tüs valisi Arslan Cazip’e ait olan (997-1028) kümbet de günümüze kadar ulaşabilen Gazneli Devletine ait kümbetlerden biridir⁹³.

2.2.3. Büyük Selçuklu Devleti

X. yüzyıla gelindiğinde, Seyhan nehri yakınlarında olan ve Yengikent’i merkezli bir coğrafyada yaşayan Oğuzlara mensup, Oğuz yabguluğunda subaşılık görevini yürüten Selçuk Bey’in Yabgu ile anlaşmazlığı nedeniyle göç etmesi, sonraki yıllarda bütün coğrafyanın kaderini değiştirecek bir sürecinde başlangıcı olmuştur. Selçuk Beyin 1036 yılında Cend’de ölmesinin ardından oğulları ve torunları çeşitli bölgelere dağıldılar ve Horasan ile Mâverâunnehir bölgeleri ile daha sonra İran üzerinden Irak, Suriye, Doğu Akdeniz, Kuzey Afrika ve Anadolu’ya yayıldılar. Selçuk Bey’in torunları

⁹¹ MEB, 22-23.

⁹² MEB, 23.

⁹³ Yazıcı, 122.

olan Tuğrul ve Çağrı Beyler 1040 yılında kurulan Büyük Selçuklu Devleti ile fetih hareketlerine başladılar ve kısa sürede bölgenin tamamına hükmettiler. Bu süreç içerisinde Türkler İslam ile daha yakın temas halinde oldular ve İslamlaşmaya başladılar. Türklerin fetih yeteneklerinin bir sonucu olarak da İslam dünyasında ve tarihe farklı bir ivme kazandırdılar. Kısa sürede büyüyen Büyük Selçuklu Devleti, Sünni Abbasi Halifeliği'nin koruyuculuğunu üstlenerek Bizans devleti ile mücadelelere girdiler ve 1071 yılında dönemin en güçlü devleti olan Bizans Devletini mağlup etmişlerdir⁹⁴.

Büyük Selçuklu Devleti sultanı Alp Arslan'ın (1064-1072), Romanos Diogenes (1068-1071)'i Malazgirt Meydan Muharebesinde mağlup ettikten sonra bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat savaş ile beraber Bizans tahtını da kaybeden Diogenes, yerine geçen VII. Mihail Dukas(1071-1078) yapılan anlaşmanın geçersizliği anlamına geliyordu. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, bu durum üzerine Anadolu'nun Fethedilmesi emrini vermiş ve Anadolu'nun fetih hareketi başlamıştır. Başta Selçuklu şehzadeleri olmak üzere, Kutalmışoğulları, Mansur, Süleymanşah, Alp İlig ve Devlet olmak üzere ise Artuk, Afşin, Duduoğlu, Sadak ve diğer Selçuklu emirleri Kızıl ırmağı geçerek Anadolu'nun çeşitli yerlerini fethettiler⁹⁵.

Anadolu'ya dağılan Türk akıncıları önemli bir güçle karşılaşmadan Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemiş ve kısa süre içerisinde Adalar Denizi ve Marmara'ya kadar ilerleyebilmişlerdir. Bu nedenle Anadolu'da; Erzurum merkezli Saltuklular(1072-1202), Erzincan civarında Mengücekler(1080-1288), Sivas başkentli Danişmentliler(1080-1178), Bitlis civarında Demleçoğulları (1084-1393), Van Gölü kıyısında Sökmenliler (1110-1113), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput civarında Çubukoğulları (1085-1113), Mardin merkezli Artuklular (1102-1409) kurulmuştur⁹⁶.

Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşından sonra öldürülmesi (1072), yerine oğlu Melikşah'ın (1038-1157) geçmesini sağladı ve Büyük Selçuklu Devleti en parlak dönemini Melikşah'ın önderliğinde yaşadı⁹⁷.

⁹⁴ Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey*, XXVI. Cilt, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

⁹⁵ Hamza Kancura, *Türkiye Selçuklu Devletindeki Ticari Gelişmeler(1192-1220)*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006.

⁹⁶ Kancura, 7

⁹⁷ Kancura, 8.

XI. yüzyıldan sonra Türklerin yoğun göçüne sahne olan Anadolu’da, Büyük Selçuklu Devletinin İran’da inşa ettiği Türk-İslam mimarisiyle, Anadolu’ya taşınan kültürün oluşturduğu kaynaşma neticesinde yeni bir sanat anlayışı ve kıymetli eserler meydana gelmiştir. Yapılan mimari eserler daha sonraki yıllarda Beylikler ile Osmanlı mimarisine ilham kaynağı olmuştur. Anadolu Selçuklu mimarisi incelendiğinde, bu mimariyi etkileyen en önemli faktörlerin başından İslam inancı, İslamiyet’in kabulünden önceki dönemde ise Türk kültürü ve yerli kültürün etkisinin olduğu söylenebilir⁹⁸.

Büyük Selçuklu Devleti, kendisinden önce kurulan, aynı yıllarda yaşamış ve aynı zamanda komşusu olan Karahanlı ve Gazneli devletlerinin mimari birikiminden de yararlanarak Anadolu’da Türk mimarisinin de gelişmesini sağlamışlardır. Devletin kısa süre içinde büyümesi ve devlet gelirlerinin artması neticesinde refah seviyesi de yükselmiş ve Türk-İslam kültüründe kamu binalarının vakıflar tarafından yapılması ve vakıfların aynı zamanda insan tabiatını en güzel şekilde ifade etmesi bu eserlerin Türk-İslam kültürüne yönelik yapılmasını teşvik etmiştir. Bu sayede yapılan eserler toplumun yararlanacağı ve onların inanç, zevk ve estetik anlayışının hakim olduğu bir tarzda inşa edilmiştir⁹⁹.

Selçuklu devrinde yapılan ilk dini eser 1072-1092 yılları arasında yapılmış olan İsfahan Mescid-i Cuması’dır. Kitabelere göre bu yapının karşısındaki küçük kubbeye sahip olan mekan, Melikşah zamanında meydana gelmiştir. Yapımından sonra bu cami otuza yakın kitabesinde bir takım değişikliklerle genişletilmiş ve XIX-XX yılları arasında tamirler görmüştür¹⁰⁰.

Büyük Selçuklu devletinde camilerde olduğu gibi kümbet mimariside gelişme göstermiş ve bu gelişme Karahanlılar’a ve Gazneliler’e bağlanmıştır. Tuğrul Bey zamanında yapılmış olan ve İsfahan’ın güneyinde bulunan Albakûh’da, Kümbet-i Ali ve Damgan’da Cihil Duhteran (40 kız), 1056 yılında, Tuğrul Bey zamanında yapılmış

⁹⁸ Muhammet Kemaloğlu, “XI.-XIII Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Kümbet-Ziyaretgah-Namazgah ve Camiler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 39, 2013, 1.

⁹⁹ Sait S. Kucur, Gülay Ögün Bezer, *Büyük Selçuklu Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013.

¹⁰⁰ M.E.B, 24.

olan iki kümbettir. İranda bulunan tuğla kümbetlerin aksine Kümbed-i Ali taştan yapılmış ve kubbesi tahminen sekizgen bir piramit olarak oluşturulmuştur¹⁰¹.

Demavend'de bulunan bir kümbet ise mevcut çizgilerinin belirginliği, kubbesi ve çatısıyla diğer kümbetlerden ayrı bir özelliğe sahiptir. Meşhed denilen mezarlıkta bulunan bu kümbet mevcut kümbet mimarisine karşılık değişik mimarisi ile dikkat çeker¹⁰².

Merv şehrinde bulunan ve 1157 yılında inşa edilen Sultan Sencer Kümbetsi ise Selçuklu kümbet mimarisinin şaheseri olarak kabul edilmektedir. Kare plana sahip olan ve Karahanlı kümbet mimarisine dönüşü simgeleyen bu kümben çatısı sekiz köşeli olup ince tuğlalar arasına firuze çinileri döşenmiştir¹⁰³.

2.2.4. Anadolu Selçuk Devleti

Malazgirt savaşının ardından Türklerin Anadolu'ya girmesiyle birlikte, Erzincan, Kemah ve Divriği bölgesinde Mengüçükler (1072-1202), Sivas Kayseri bölgesinde Danişmentliler (1071-1177), Konya bölgesinde ise Selçuklular (1077-1037 ile birlikte Anadolu'da Türk-İslam kültürü yaygınlaşmaya başlamıştır. Yıllarca başka milletlerle savaşmış olan bu beylikler döneminde mescit, han, hamam, kümbet gibi birçok yapı Anadolu'nun çeşitli yerlerine yapılmıştır. Aynı kültür değerlerine sahip olan bu beyliklerin hâkimiyet alanında inşa edilmiş olan mimari eserler açısından büyük farklılıklar göstermez. Anadolu'da kurulan beylikler arasında en güçlüsü olan Selçuklu Devleti, 1243 yılında yapılan Köseadağ savaşının ardından siyasi olarak parçalanmış ve sınırlarda çok sayıda küçük beylikler kurulmuştur¹⁰⁴.

Anadolu'da yerleşilen yerlerde hızla bayındırlık hareketine başlayan Anadolu Selçuklu Devleti, ülkenin çeşitli yerlerinde; camii, kervansaray, han, imaret, çeşme, köprü ve medreseler yapımına başladı. Türkler ile birlikte Anadolu'da binden fazla medrese ve camii inşa edildi. Emir-i mimarın başkanlığında yürütülen bayındırlık işleri XI. yy'dan itibaren Anadolu'ya göç eden Türkler; İran'da gerçekleştirilen Türk-İslam

¹⁰¹ M.E.B, 24.

¹⁰² M.E.B, 24.

¹⁰³ M.E.B, 25.

¹⁰⁴ Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Kümbetleri (1300-1500)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003, 95.

mimari özelliklerini Anadolu kültürünün kaynaşmasıyla yeni bir sanat anlayışı meydana getirmiş ve çok kıymetli eserler inşa edilmeye başlanmıştır. Anadolu Selçuklu Devletinden günümüze kadar ulaşan en güzel eserler; Ankara’da bulunan Aslanhane Camisi, Afyon Ulu Camii, Niğde ve Konya’da bulunan Alaeddin Camileri, Kayseri’de Hunat Hatun Külliyesi, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Kırşehir Melik Gazi Kümbeti, Ahlat Ulu Kümbet sayılabilir¹⁰⁵.

Geleneksek göçebe kültürünün izlerini taşıyan Anadolu Selçuklularları bu kültürün mimari biçimlerini, İslam mimari biçimleriyle kullanarak çok iyi sentezlediği görülür. Geleneksel Türk mimarisindeki kurgu, İslam düşüncesiyle birlikte orijinal bir mimari oluşturmuştur. Anadolu Selçuklu mimarisi eski Türklerin ilk mezar anlayışını yansıtan ve gök simgesi olan çadır ya da yurttur. Anadolu Selçukluların bu düşünceyle olması muhtemel kümbet ve kümbetleri, İslam mimarisine sokmuşlardır. Bu düşünceye göre ölünün konulduğu yer, aynı zamanda yeniden doğuşu simgeleyen ve bu dünyanın özünü taşıyan konuttur. Bu durum İslami geleneklere uygun olarak ölümden sonraki yaşamı esas alan ve Türk inancıyla sentezlenmiş bir paralellik görülür. Çünkü her iki inanışa göre ölüm yeniden doğuş olarak değerlendirilir. Bu nedenle kümbetler ve kümbetler de bu düşünce etrafında şekillenmiş önemli mimari yapılarıdır. Kümbet ve kümbetler, daha eski dönemlerde yapılmış olan kurgan mezar yapılarının yer üstüne çıkmış mimarisi olarak değerlendirilebilir. Her iki durumda da ölen kişinin yeniden dirilmesi için bir mekâna ihtiyaç duymasından kaynaklanmıştır ve bu durum islam düşüncesine de uyarlanmıştır¹⁰⁶.

Anadolu Selçuklu Devleti mimarisinde önemli bir yer tutan anıt mezarlar, kümbet ve kümbet şeklinde inşa edilmiş olup, bu yapılar arasında külliye, medrese veya camiye bağlı olanlar dışında tek başına bir yapı olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Selçuklu Devletinden günümüze ulaşan en eski anıt mezar olan Konya Alaeddin Camisi avlusundaki XII. yüzyıldan kalma II. Kılıçaslan Kümbetidir. Sivas’ta bulunan ve üzerine tuğladan yapılmış on kenarlı bir kümbette ise başka bir Selçuklu Sultanı İzzettin Keyhüsrev bulunmaktadır. Medrese veya camilere bağlı olan kümbetlerden bir diğeri ise Tercan’da bulunan Mama Hatun kümbetidir. Selçuklu döneminde kümbetleriyle ve

¹⁰⁵ Kemaloğlu, 2.

¹⁰⁶ Sevtap Yılmaz, *Ölüm Olgusu Olarak Türk Mezar Yapılarının Plastik Açısından Değerlendirmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri, 2011, s. 18.

mezar taşlarıyla ilgi çeken Ahlat da önemli bir merkezdir. Burada bulunan Şeyh Necmeddin, Hasan Padişah ve Çifte Kümbetler gibi silindir gövde mimarisiyle dikkat çeken Ulu Kümbet de Selçuklu kümbet mimarisi açısından önemlidir¹⁰⁷.

Selçuklu Devleti zamanında iki çeşit mezar mimarisine rastlanır. Bunlar kümbet ve kümbetdir. Kümbet mimarisi genel itibari ile alt tarafında mumyalık katı bulunan, çokgen gövdeye sahip yapılardır. İç tarafında kubbe, dış tarafından ise külahla örtülüdür. Kümbet mimarisinde ise mumyalık bulunmaz. Bu yapılar ise genellikle kare planlı ve üst tarafı kubbeye örtülü yapılardır. Mescitlerde de olduğu gibi kümbetlerde de Karahanlı ve Gazneli mimari geleneğine bağlı kalınır. Damgan'da silindirik gövdeye sahip Kırık kızlar Kümbeti ile İsfahan'ın güneyinde bulunan Eberküh'da sekizgen olan Kümbet-i Ali, Tuğrul Bey zamanında yapılmış olan kümbetlerdir. Kümbet-i Ali İran'da bulunan tuğla kümbetlerin aksine taştan yapılmıştır. 1067 ve 1093 yılları arasında Kazvin ve Hemedan arasında yapılmış olan ve diğer kümbetlere göre daha gelişmiş mimari yapıya sahip olan iki kümbet günümüze ulaşabilmiştir. Bu kümbetler, sekizgen planlı olup köşeleri silindirik kuleli ve tuğladan yapıli çift kubbeye sahiptir. Her iki kümbette de merdivenler vardır. Kitabeleri olan bu yapıların Türk süsleme sanatının zengin bir eseri kabul edilen tuğla süslemeleri vardır. Kümbetlerin iç duvarlarında Selçukluların en eski renkli kalem işlemleri mevcuttur. Bu kümbetşere yakın bir mimari özelliğe sahip başka bir kümbet ise Demavend'de bulunmaktadır¹⁰⁸.

2.2.5. Osmanlı Devleti

Oğuzların Kayı boyundan olan Osmanlılar, 1299 yılında Söğüt'te Osmanlı Devletini kurdular. İlerleyen yıllarda çağının en büyük devleti haline gelen bu siyasi yapı aynı zamanda Türk sanatında evrensel bir nitelik kazandırmışlardır. Osmanlı mimarları, geçmiş devirlerdeki Türk mimarların aksine mimaride, sadeliği ve mimarinin doğasında var olan güzelliği tercih ettiler. Yapıların üstünü kapatmada özellikle kubbeden yararlandılar ve geleneksel Türk mimarisindeki diğer örtü sistemlerini geri planda tuttular¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Kemaloğlu, a.g.m, s.13-14.

¹⁰⁸ Kucur, s.207-208.

¹⁰⁹ MEB. s.27-28.

Osmanlı devleti öncesi dönemde de varlığını sürdüren mezar komplekslerinin oluşumu Osmanlı devleti ile beraber yen, motifler kazanarak devam etmiştir. Özellikle Timur döneminde başlayan mezar komplekslerinin oluşumu, ilerleyen yıllarda kurulan devletlerde de belli bir gelişim sürecini takip etmiştir. Ruhsal bir öneme sahip kişinin ölümünün ardından, o kişinin mezarının üzerine kümbet inşa edilir ve o yer kutsal ziyaret yeri haline getirilirdi. Zaman içinde ziyaret hane, medrese gibi başka kişilerin eserlerinde kümbet etrafına inşa edilmesi ile birlikte esas mezar yapısı başka yapılar içerisine girer ve bölge tamamı ile kompleksi şekline gelirdi¹¹⁰.

Esas itibari ile İlhanlı dönemine ait olan ve daha sonraki dönemlerde aynı kültüre sahip farklı devletlerce geliştirilen mezar kompleksleri; Osmanlı devleti ile son aşamaya gelmiştir¹¹¹.

Semer kant'ta bulunan Şah-ı Zinde kompleksi ve Ahlat'ta bulunan kümbetler topluluğu (13-16. yüzyıllar) ve Bursa'daki Muradiye külliyesi(1426), kümbetler topluluğu Timurlu'dan Osmanlıya uzanan bir geleneğin örnekleridir¹¹²

Osmanlı mimarisinde çeşitlilik gösteren mimari yapılar, kendisinden önceki Türk mimarisini geliştirerek geleneksel mimarideki birçok sorunu çözmüşlerdir. Bu devirde Türk dünyasının çeşitli yerlerinden getirtilen mimarlarla yapılan yapılar, bütünüyle Türk karakterini ortaya koymuştur. Selçuklu ve Beylikler Döneminde yapılan yapılar eserlerde özellikle Karaman Beyliği ve Osmanlı Devleti eserleri karşılaştırılacak olursa farklılığın açık bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlılar dönemi Türk mimarisi üslup açısından değerlendirildiğinde başlıca altı üsluba ayrılır¹¹³.

- 1) Bursa Üslûbu veya Erken Devir (1335-1501)
- 2) Klasik Üslûp veya Yüksek Devir (1501-1703)
- 3) Lâle Üslûbu veya Lâle Devri (1703-1730)
- 4) Barok Üslûbu (1730-1808)
- 5) Ampir Üslûp (1808-1874)

¹¹⁰ L. Golombek, *The Chronology of Turbat-i Shaikh Jām*, Iran, S. 9, 1971, s.27.

¹¹¹ Tanju Cantay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Görülen Timurlu Sanatı Etkileri", Songül Boybeyi(Ed.), *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları Ankara 1996.

¹¹² Gönül Cantay, "Erken Osmanlı Mimarisi ile Timurlu Mimarisi Arasında İlişki Kurulabilir mi? Bir Karşılaştırma Denemesi", Songül Boybeyi (Ed.), *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları Ankara 1996.

¹¹³ MEB, 27-28.

6) Yeni Klasik Üslûp (1874-1930)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞLAR KÜMBETİ

3.1. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN TARİHÇESİ

Karabağlar Külliyesinin inşa tarihiyle ilgili yapının herhangi bir yerinde kitabe bulunamadığı için tarihlendirmeler hep yoruma dayalı olmuştur. Bu yorumlar kısmen doğru olmakla birlikte hataların da olduğu görülmüştür.

Karabağlar Külliyesi ile alakalı bu değerlendirmelerin aksine; kompleksin yapımı ile ilgili kesin tarih verememekteyiz. Yapının üzerinde kitabe, yazıt ya da her hangi bir belge-bilginin olmaması ile birlikte bazı kaynaklarda¹¹⁴ tarihlendirme verilmiştir. Bu bilgilerde yapının 1265-1282 tarihli ve İlhanlı döneminde Koday Hatun adına yaptırıldığı geçmektedir. Ancak, yapının mimari kimliği değerlendirildiğinde yakınındaki Nahcivan Mümine Hatun Türbesinin, tuğlu ve sırlı malzeme işçiliğine yakın karakter göstermesi, hatta Mümine Hatun Külliyesinin çifte minareli bir girişe sahip olması gibi özellikler açısından baktığımızda Nahcivan Mümine Hatun türbesine yakın tarihlerde yani XII. yy sonlarında ve İldenizoğulları döneminde tarihlendirmek, akla daha yatkın gelmektedir.

Nahcivan'ın Kenger Bölgesi¹¹⁵ Karabağlar arazisinde inşa edilen yapı, Nahcivan merkezinin yaklaşık olarak 40 km batısında bulunmaktadır. Karabağlar Külliyesi, çifte minareli girişli oluşan ön kısmında Külliye ile arka bölgesinde bulunan ve atfedilenin

¹¹⁴ Gülnare Qamberova, “Nahçıvan Araz Boyu Türbelerinin Bedii Hususiyetleri ve Mimarlık Dekorı” *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, 13-15 Aralık 2011 Igdir, 141-149; Yazar, Nahcivan'da... 52; Naxçıvan Abideleri Ensiklopediyası, 248-252; Gülnare Qamberova, “*Elxanlı Dövründe Memarlıq Abideleri*”, Elmi Eserler, C5, naxçıvan 2014, 138-145. Ayrıca konuyla ilgili olarak yayımlanan bilgiler şöyledir: Karabağlar Külliyesi daha önceki araştırmalar incelendiğinde yapım inşa tarihiyle ilgili farklı tarihler karşımıza çıkmaktadır. Hatta mimari ve süsleme sanatçıları konusunda da kesin bir sonuca ulaşılamamaktadır. Külliyeinin çifte minareli taçkapısı üzerindeki büyük bölümü tahrip olmuş kısmen sağlam kalan kitabenin binanın duruşuna göre batı bölümünde yer alan yazısına göre 1265-1282 yılları arasında Koday Hatun tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Bununla beraber minareler ile türbenin inşa tarihini belirten kitabe bulunmadığından net tarih verilememekte ancak yapılan süslemeler, kullanılan malzeme, mimarinin tarzı vb. gibi olgular incelendiğinde XIII. yy'nin son çeyreğinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁵ Nahcivan sınırları içerisinde yer alan idari bölgelerden biridir.

mezarının olduğu kümbet bölgesi arasında ana yapıdan (Külliyeye) oluşan kompleks tarzında bir yapıdır¹¹⁶.

Fotoğraf 3.1. Karabağlar Kümbeti

Gerek arkeolojik çalışmalar, gerekse akademik araştırmalar sonucunda, Karabağlar Kümbeti'nin pişirilmiş kerpiçten yapıldığı saptanmıştır¹¹⁷. Külliye'nin üç ana bölümünden biri olan minarelerin XII. yüzyılda inşa edilmiş olduğu yapılan çalışmalar sonucunda görülmüştür¹¹⁸. Minareler üzerinde ki süsleme ve örgülerin tarihi ise minarelerden daha sonra kümbet bölmesi imarı sırasında yapıldığı anlaşılmaktadır¹¹⁹. Binanın giriş kapısı olarak da adlandırılan taç kapısının üzerinde bulunan ve sadece son kısmının okunduğu kitabede ki isim ise Koday Hatun'dur¹²⁰.

Karabağlar Kümbeti hakkındaki ilk geniş çaplı görsel bilgiler 1929 yılında yapılan bir araştırmadaki fotoğraflarından alınmıştır (Fotoğraf 3.2)

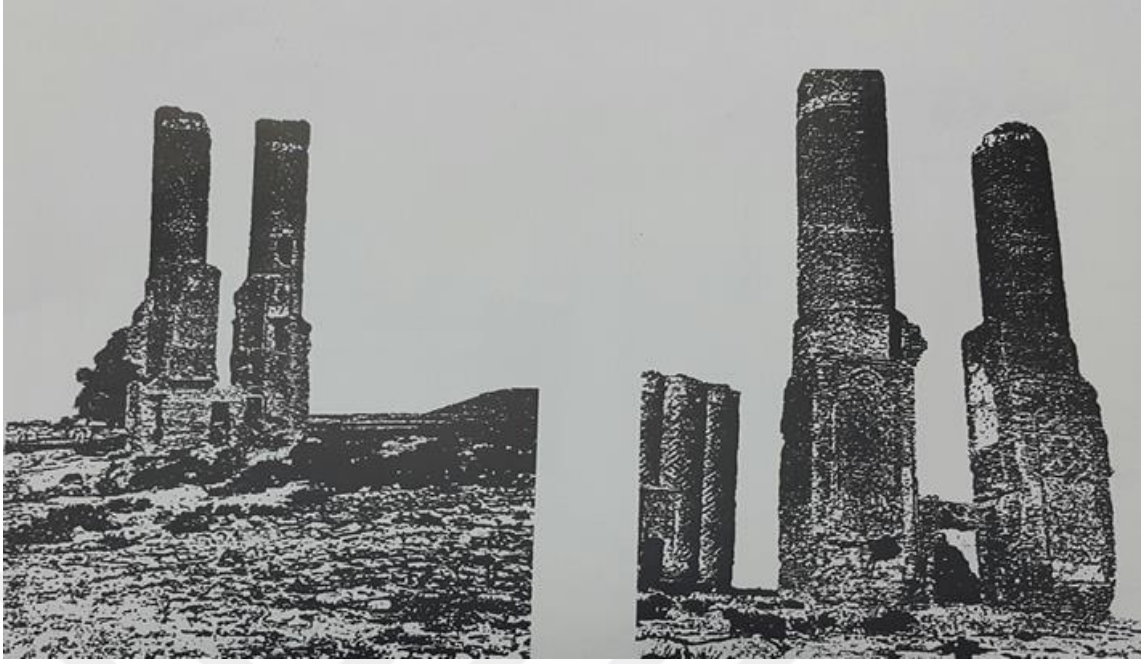
¹¹⁶ Gülnare Qenberova, "İlhanlı Devri Mimarlık Abideleri", *Azerbaycan Devlet Üniversitesi Hümaniter Elmler Seriyası*, Cilt No: 5, 2014, 138.

¹¹⁷ Turgay Yazar, *Nahçıvan'da Türk Mimarisi (Başlangıcından 19. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, 44, TTK Yayınevi, Ankara 2007

¹¹⁸ Gülnare Qambberova, *Elxani Dövrünün Memarlıq Abideleri, Elmi Eserler*, S.61, 142.

¹¹⁹ Naxçıvan Abideleri Ensiklopediyası, *Qarabağlar Türbesi Maddesi*, Naxçıvan 2008, 248.

¹²⁰ Moğol soyundan olan Koday Hatun Nasturidir.

Fotoğraf 3.2. Karabağlar Kumbeti 1929

Elde edilen fotoğraflar incelendiğinde Kumbet ile çift minareli taç kapı arasındaki yapının toprak altında olduğu görülmüştür¹²¹.

Fotoğraf 3.3. Karabağlar Külliyesinin toprak altındaki kısmından bir görüntü

¹²¹ *Naxçıvan Abideleri Ensiklopediyası...* 248.

Bundan başka elde edilen fotoğraflar da analiz edildiğinde; minarelerin kaideleriyle beraber kapının ön ve arka taraflarından çekildiği anlaşılmaktadır. Bu fotoğraflar detaylandırıldığında ise kaidelerin tuğla kaplamalarının yaklaşık 3 m. yüksekliğe kadar çıktığı görülmektedir. Bu yapı özelliğine baktığımızda Selçuklu dönemi Anadolu mimari yapılarından Erzurum Çifte Minareli Medreseye benzer mimari özelliklere sahip olduğu görülmüştür (Fotoğraf 3.4)¹²².

Fotoğraf 3.4. Erzurum Çifte Minareli Medrese

Fotoğrafları incelemeye devam ettiğimizde kaideler arasındaki taç kapının oldukça deforme olduğu görülmüştür. Kaidelerinin arka kısımda kalan kompleksin, diğer yapılarıyla aralarında bağlantıların sadece alt kısımlarının var olduğu gözlemlenmiştir.

1929 tarihine ait olan fotoğrafı incelemeye devam ettiğimizde, çekim açısına göre; kümbetin kaidesi ayakta, gövdenin alt tarafındaki kaplamaların bir kısmının deforme olduğu, yapının üst kısmında bulunan kitabenin yer aldığı bölümün kısmen, kitabe

¹²² Rehber Ansiklopedisi, C, 5, İstanbul 1994, 199

şeridinin üzerinde olması gereken külâhın ise tamamen yok olduğu anlaşılmıştır. Fotoğrafta, yapının sağ tarafında yer alan minarenin pencere lentosu ve söveleri ile birlikte pencereyi çerçeveleyen şeritlerin alt bölümlerinin deforme olduğu, süslemelerin ise büyük bölümünün döküldüğü görülmüştür (Fotoğraf 3.5).

Fotoğraf 3.5. Karabağlar Külliyesi Çifte Minareli Taç Kapı Kuzey Görünümü

Turgay Yazar'ın Nahcivan'da Türk Mimarisi adlı eserinde: *“1951 tarihli bir yayında yer alan plan, kesik ve fotoğraflara göre yapının beden duvarlarının durumunda fazla bir değişiklik yoktur. Planda Külliye'nin gösterilmesi bu alanda bir kazı çalışması yapıldığına işaret eder. Kazı çalışmalarının yapıldığı metinde de belirtilmiş ancak tarih verilmemiştir. Bu bilgiler kazı çalışmalarının 1929 ile 1951 yılları arasında yapıldığını ortaya koyar...*

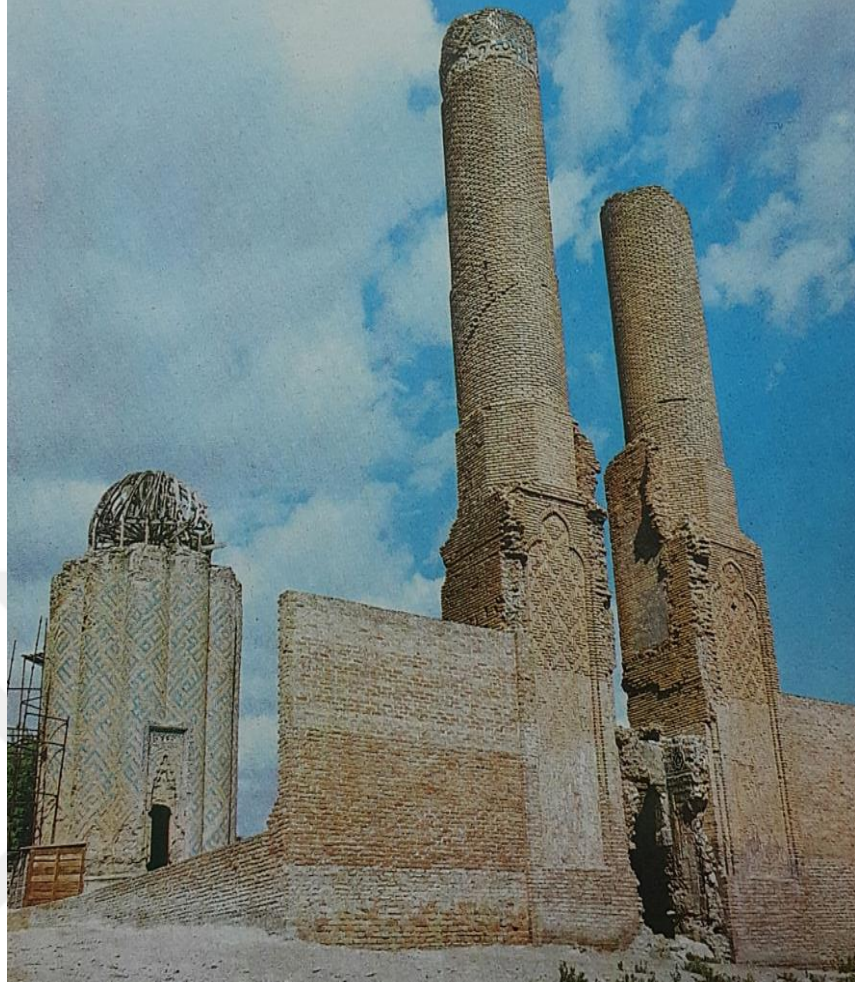
Yapıdaki ilk röleve çalışmaları 1956 yılında başlanmış ve sonraki dönemlerde de devam edilmiştir... 1957 -61 tarihleri arasında yapılan çizimlerin değerlendirilmesinden, yapının durumunda fazla bir değişiklik olmadığı anlaşılır.

Kümbet taç kapısının 1957 tarihli rölevesi ve cephe çiziminden, alt kat girişi, taç kapının lento, söve ve kemer alınlığı ile bezemelerdeki tahribat görülebilmektedir.

Arşivdeki çizimlerden onarım çalışmalarının 1970 yılında tekrar başladığı anlaşılır. Bu çalışmalarda külahının yıkık olması sebebiyle öncelikle kümbet ele alınmış ve çatı projeleri hazırlanmıştır. Arşivdeki ilk projenin uygulanıp uygulanmadığı tespit edilememektedir. 1981 yılında yapılan ikinci bir projeyle yapının üstünün içten kubbe, dıştan külahla kapatılması planlanmıştır...

...1984 tarihli bir kitapçıktaki fotoğrafta onarımların başladığı ve sürdürülmekte olduğu anlaşılır. Bu çalışmada, minare kaideleri restore edilmiş, minare kaidelerine bitişik yapının güneyindeki beden duvarları minare kaidelerine kadar örülmüştür...’’¹²³ ifadelerini kullanarak yapı onarımı ile ilgili detaylı bilgi vermiştir.

¹²³ Yazar, *Nahcivan'da Türk Mimarisi*, 45.

Fotoğraf 3.6. Karabağlar Külliyesi (1984)

Tarihlendirmeye ilgili yukarıda yaptığımız değerlendirmelerin dışında; Karabağlar Külliyesi taç kapısını üzerinde kısmi olarak tahrip olmuş kitabede “Koday Hatun” ismi geçmektedir. İlhanlı hükümdarı Abaka İlhan’ın sekizinci eşi olan Koday Hatun; Nasrutidir¹²⁴ ve Moğol soyundan gelmektedir¹²⁵ gibi bilgilerinde akademik çalışmalarda olduğu görülmüştür.

¹²⁴ Nastur adlı Süryani rahiplerden birinin ortaya koyduğu meshepten olan kimse.

¹²⁵ Turgay Yazar, *Nahcivan’da Türk Mimarisi (Başlangıcından 19. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, VI. Dizi-Sayı 67, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, 52.

Fotoğraf 3.7. Karabağlar Kümbeti, güney cephe, taç kapı ve minareler

Karabağlar Külliyesi tarihi hakkında bugüne kadar araştırmacılar farklı tarihler öne sürmüş fakat inşa tarihi ve sanatçısı hakkında kesin bir sonuç ortaya konulamamıştır. Fakat minareler ile kümbetin inşa tarihini veren bir kitabe bulunamadığından, bu kümbet hakkında mimari özelliklerine bakılarak tarihlendirilecektir¹²⁶.

Yapının taç kapısı minare duvarına sonradan yerleştirilmiş olduğu için minare yapısının daha erken dönemde yapıldığını göstermektedir. Minare kaidelerindeki tuğla ile yapılmış örgülerin benzerlerine 1186 yılında yapılan ve aynı bölgede bulunan Mümine Hatun kümbetinde rastlamak mümkündür.

¹²⁶ Yazar, *Nahcivan'da Türk Mimarisi*, 132.

Fotoğraf 3.8. Karabağlar Külliyesi, güney cephe, taçkapı girişi

Minarede bulunan kufi yazı şeritlerinin benzerleri de yine aynı şekilde yapımları XII.yy sonlarına denk gelen Mümine Hatun ve Gilan kümbetlerinde bulunur. Bu örneklerin harfleri sırlı olup zemin kısmında sır yoktur. Zemin kısmının sırlı olması, minarede bulunan örneklerden daha geç tarihli olabileceğini gösterir. Minare gövdelerinde bulunan tuğla örgülerde, geniş tutulmuş olan dikey derz aralarına yerleştirilmiş olan sırlı birimlerde tarihleme açısından farklı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Buna benzer örgülerin Anadolu'da var olan örnekleri, XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren görülmeye başlar¹²⁷.

¹²⁷ Yazar, *Nahçıvan'da Türk Mimarisi*, 52.

Fotoğraf 3.9. Karabağlar Külliyesi, güneybatıdan görünüm

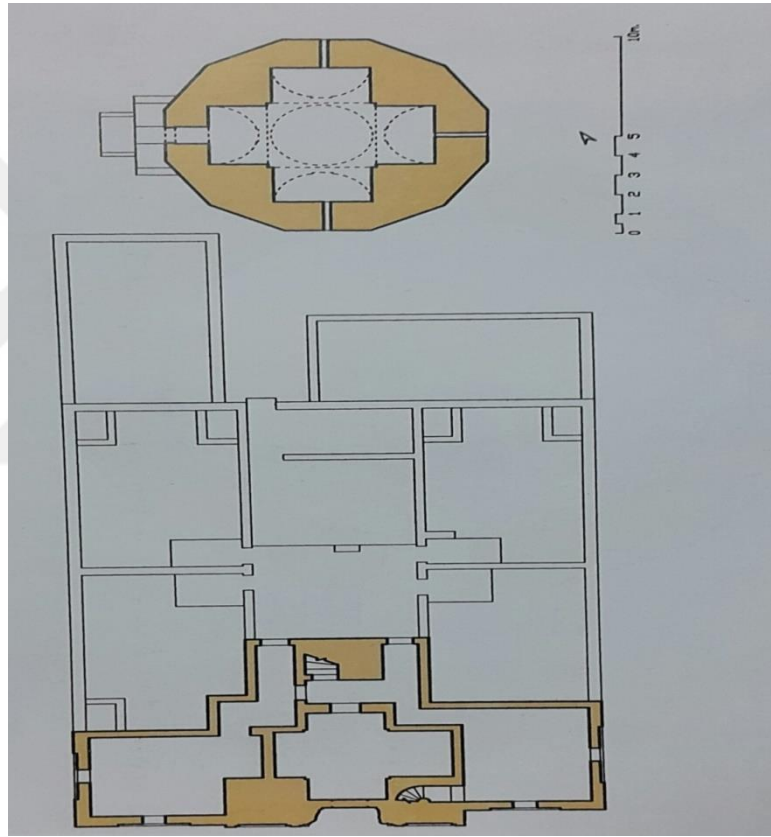

Fotoğraf 3.10. Karabağlar Kümbeti, Taç Kapı

Bu verilerden anlaşılaacağı üzere Karabağlar Külliyesine benzer özellikleri taşıyan yapıların Anadolu'daki örneklerinden daha erken fakat yakın bir tarihte XIII. yy başlangıcında yapılmış olabileceği yorumlanmaktadır.

3.2. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN PLAN ÖZELLİKLERİ

Karabağlar Külliyesi; plan çizimi aşağıda da gösterildiği gibi; güneyinde çift minareli, taç kapısı olan bir Külliye ile kuzeyindeki kümbet den oluşan bir yapı bütünüdür.

Şekil 3.1. Karabağlar Külliyesi Röleve Planı

Karabağlar Külliyesi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir yapıdır. Plan özelliği bakımından düzgün olmayan bir dikdörtgen biçimindedir. Külliyeye giriş taç kapı ile sağlanmaktadır. Güneye bakan duvarda yer alan kare planlı olarak inşa edilen iki minare, bina kaidesine bitişik ve içerlek olarak yapılmıştır. Kapının özelliğine bakıldığında nişinin planı tam olarak anlaşılamamaktadır. (Fotoğraf 3.11) kaidelerin eksene dönük köşeleri ile güney tarafları kademeli şekilde yapılmıştır.

Fotoğraf 3.11. Taç Kapı Girişi

Fotoğraf 3.12’de gösterilen minarelerden sağdakine, doğu duvarındaki kapı açıklığından girilebilmektedir. Fotoğrafa göre soldaki (batı) minaresinin zemin seviyesinde girişi bulunmamaktadır.

Fotoğraf 3.12. Karabağlar Külliyesi Ön Cephe Görüntüsü

Soldaki minarenin kaidesiyle bitişen duvar birbirine hem yüzdür. Sağdaki minarenin kaidesi ise bitişindeki duvara göre 60 cm içeriden başlamıştır. Sağ ve sol duvarlar yüzeysel nişlere sahiptirler. Bu duvarların ikisinde de yüzlerinde birer pencere açıklığı vardır. Yapının diğer duvarları da aynı düzeni göstermektedir.¹²⁸

Yapı incelendiğinde mimari olarak taç kapının kuzey kısmında Haç Planlı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün doğu ve batısında, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plana sahip iki oda bulunmaktadır. Bina iki katlı olmasından dolayı kuzey kısmında üst kata çıkan bir merdiven bölümü mevcuttur. Bu mekânların kuzeyinde ise doğudaki doğu batı, batıdaki ise kuzey-güney yönünde birer dikdörtgen planlı iki oda daha bulunmaktadır (Fotoğraf 3.13)

¹²⁸ Karabağlar Zaviyesine 2015 yılı içerisinde yapılan saha araştırması neticesinde ölçülmüştür.

Fotoğraf 3.13. Karabağlar Kümbeti İç Görünümü

Yukarıda bahsi geçen bölmelerin kuzey kısmında ise kümbet yer almaktadır. Bu kümbet çift katlıdır. Bu katlardan alt kat, dıştan on iki gen, içten ise haç plana sahiptir. (Fotoğraf 3.14)

Fotoğraf 3.14. Karabağlar Kümbeti Dış Görünüm.

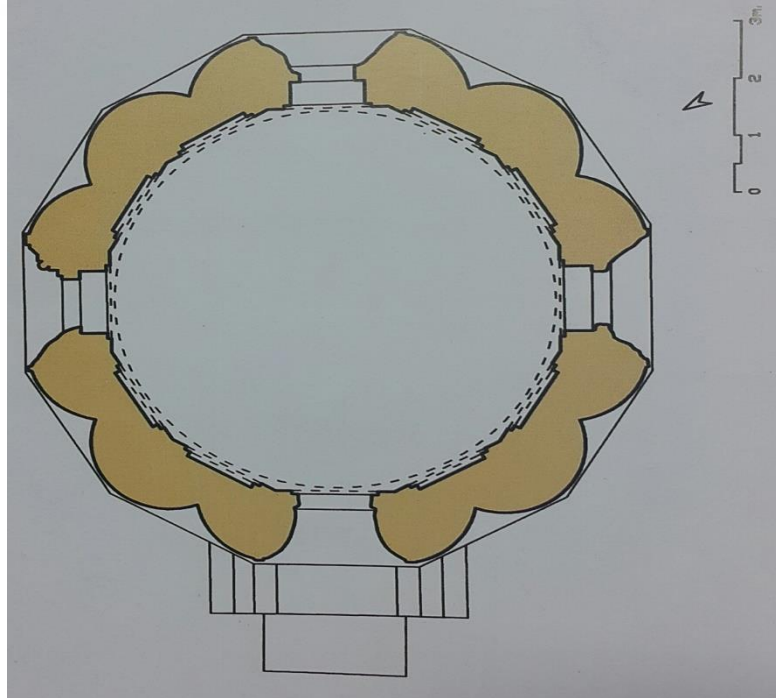
Karabağlar Kümbet'ini dıştan incelenmeye devam ettiğimizde batı kısmı hariç kuzey, güney ve doğu duvarlarında birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Kümbetin alt katına girişler pencere açıklığı bulunmayan batı duvarı eksenindeki profilli açıklıktan sağlanmıştır. Girişin ön kısmında merdivenler vardır. Bu merdivenlerle kümbetin üst katına çıkılma sağlanır. Merdivenlerin üst kısmında kuzey-güney doğrultuda inşa edilmiş bir sahanlık bulunmaktadır. Alt kat ise; haç kolları aynalı beşik tonoz, orta bölümde ise pandantif¹²⁹ ile geçilen kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 3.15)

¹²⁹ Yapı mimarisinde kullanılan özel bir inşaat tekniği olup kare şekilli bir oda boşluğu üzerine bazı daire şekilli bir kubbe veya bazı dikdörtgen şekilli bir oda boşluğu üzerine elips şekilli bir kubbe inşa etmek için kullanılır

Fotoğraf 3.15. Karabağlar Kümbeti Giriş Merdivenleri

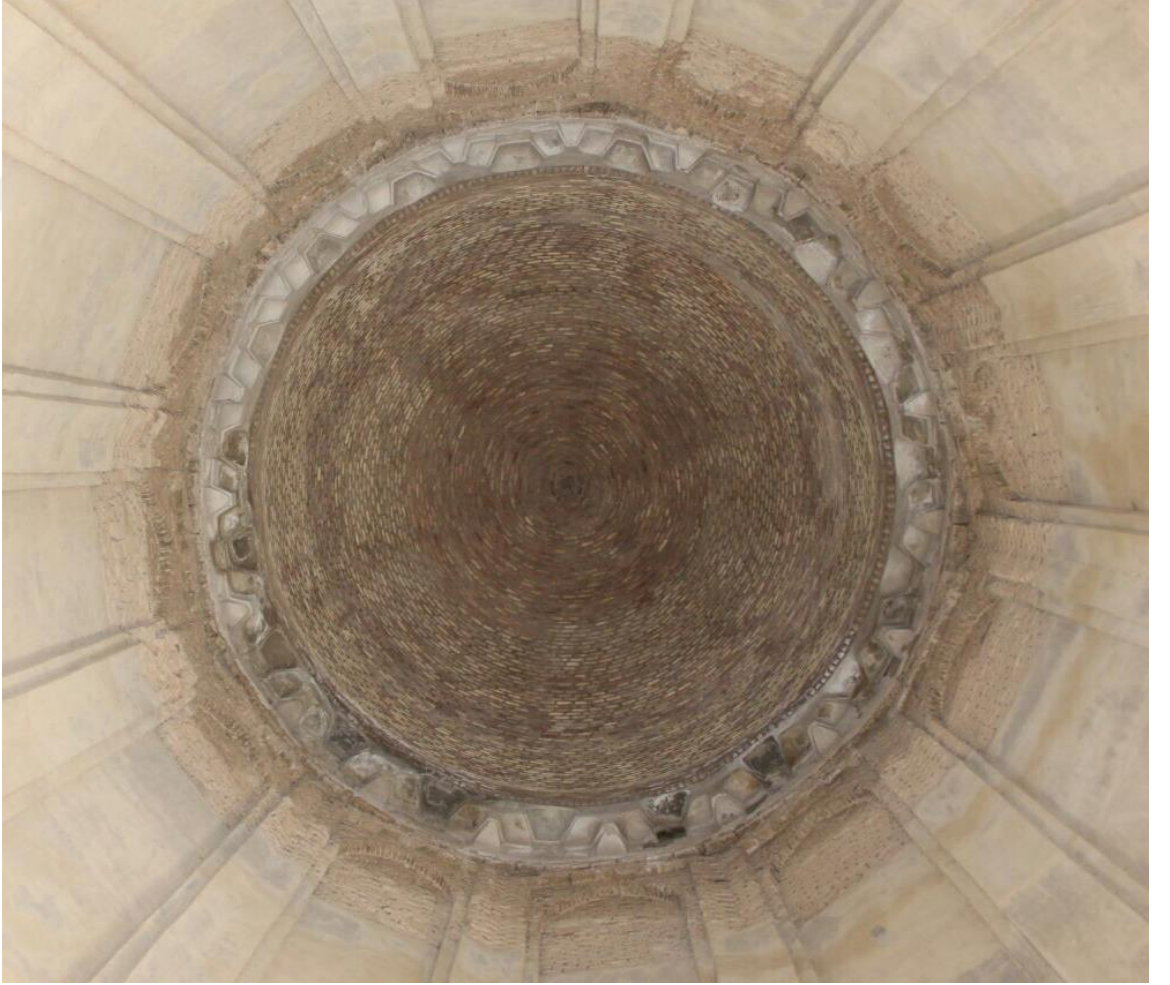
On iki gen planlı bir kaide üzerine oturtulan kubbe üst katı dışarıdan on iki dilimli iç kısımdan ise on iki gendir (Şekil 3.2).

Şekil 3.2. Karabağlar Kümbeti Planı

Bu on iki genin köşeleri dilimler eksenine gelecek şekilde düzenlenmiştir. Kümbetin üst katına girişi üçer basamaklı çift merdivenle çıkılmaktadır. Batıda bulunan genlerden iki dilimin arasına yerleştirilmiş taç kapıdan kümbete giriş sağlanır. Kuzey-güney ve doğu dilimlerinin aralarına ise içe dönük pencere boşlukları bırakılmıştır.

İç kısımda kümbetin köşelerine yerleştirilmiş ve kemerlerle bir birine bağlanan yüzeysel nişler oluşturulmuş ve üst kat kubbe ile örtülmüştür.

Fotoğraf 3.16. Karabağlar Kümbeti On İki Genli Tavanı

3.3. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

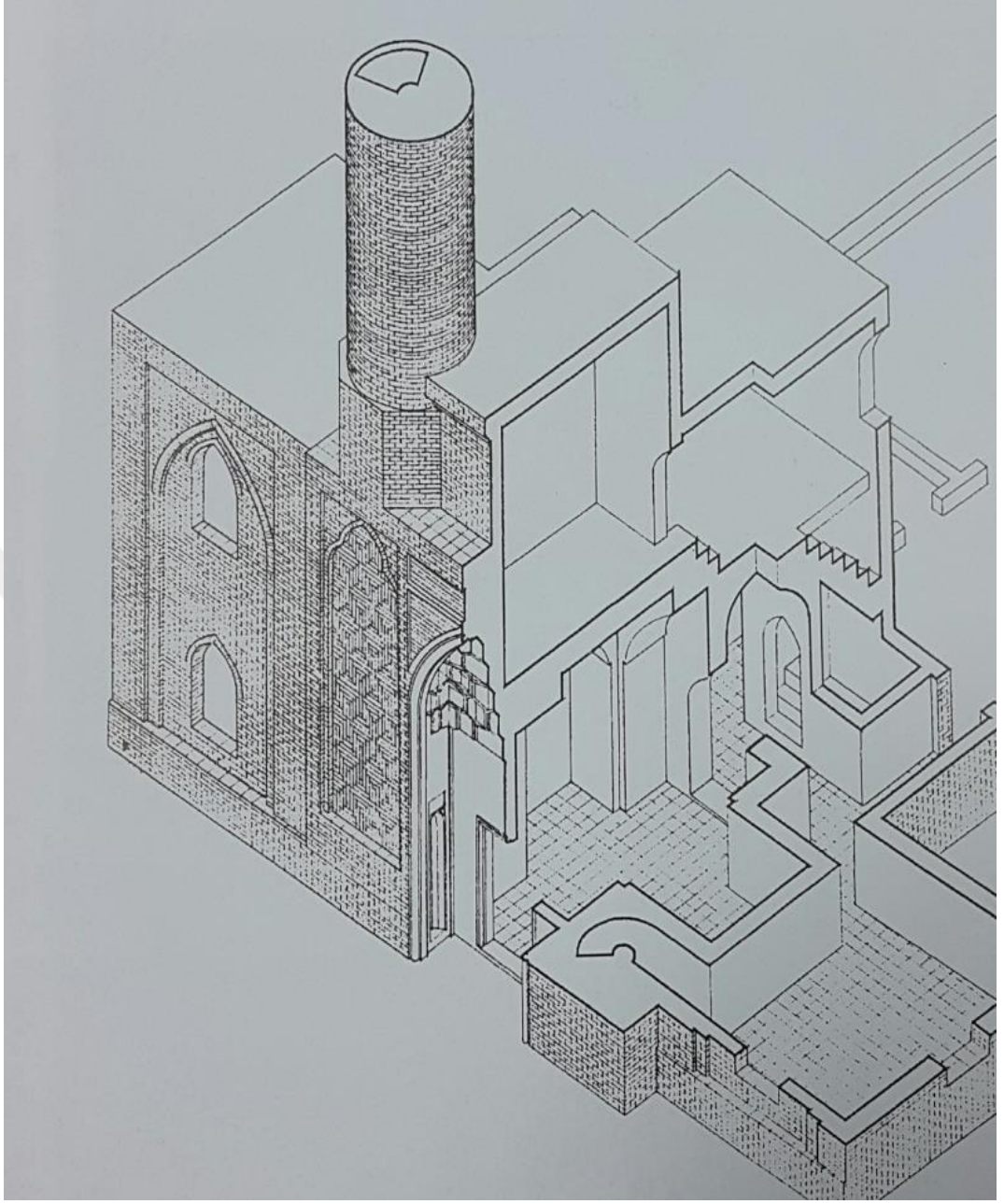
Karabağlar Kümbeti bulunduğu konum itibariyle batıdan doğuya doğru hafif eğimli bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Bu eğimden dolayı bulunduğu konuma göre yatay bir görünüme sahiptir (Fotoğraf 3.17)

Fotoğraf 3.17. Karabağlar Kümbeti Batıdan Görünüşü

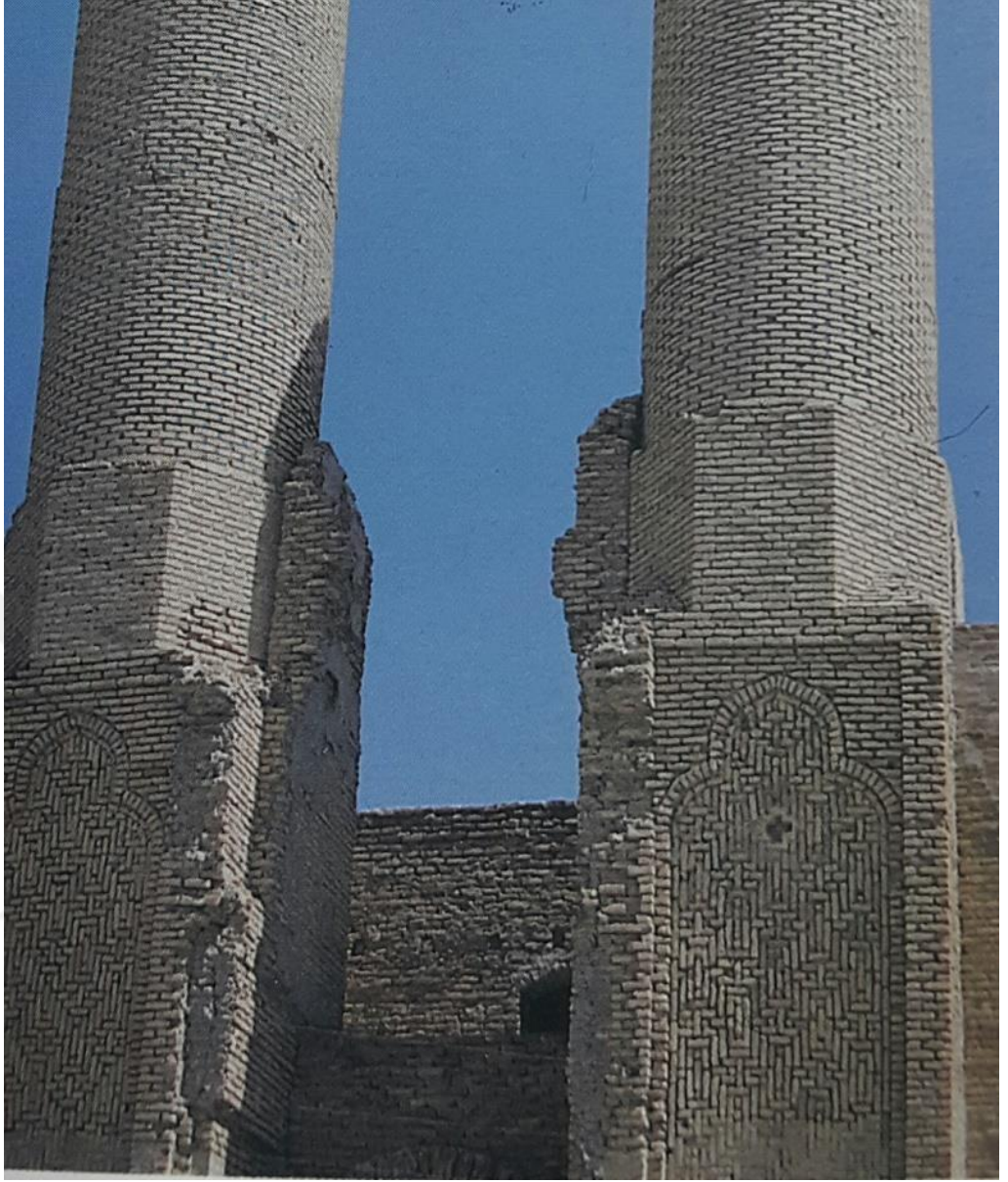
Kümbetin minareleri incelendiğinde oturduğu kaideler dikdörtgen prizmalar üzerine kurulduğu görülmüştür. Bu prizmaların yerden yükseklikleri 7.50 cm'yi geçtiği görülmüştür. Bu kaidelerden Fotoğraf 3.17'deki görüntüye göre sağ tarafta bulunan kaide yaklaşık 1.50cm yüksekten başlayan 5.83 cm yüksekliğinde dilimli kemerli panolar bulunmaktadır (Şekil 3.3)¹³⁰

¹³⁰ Yazar, *Nahcivan'da Türk Mimarisi*, 291

Şekil 3.3. Karabağlar Külliyesi İzometrik Perspektifi

Sol taraftaki minareye girişi sağlayan sivri kemerli kapı hemen hemen 1.60 cm ve bu girişi sağlayan merdivenler 25.cm yüksekliğindedir. Bu kaideler üzerinde yaklaşık 1.50 cm. yüksekliğinde bir pabuç bulunur. Pabuçlar incelendiğinde Fotoğraf 3.17'deki görüntüye göre ön yüz (güney cephe) sekizgen kesitli arka yüz ise (kuzey cephe) ön yüzün aksine geometrik şekli olmayıp düz bir görüntüye sahiptir (Fotoğraf 3.18).

Fotoğraf 3.18. Karabağlar Kümbeti Minare Pabuçları

Pabuçların binaya girişi sağlayan taç kapının nişine bakan iç kısmı bir duvarla kapatılmıştır. Kapatılan bu duvarın mimari özelliğine baktığımızda binanın yapılışından daha sonra örüldüğü anlaşılmıştır (Fotoğraf 3.19). Kümbet bu mekânların kuzeyinde bulunmaktadır. Çift katlı olan kümbetnin giriş kısmı on iki gen ve içten haç plana sahiptir. Kümbete ait pencereler kuzey, güney ve doğu kısımlarında yerleştirilmiştir. Üst kata çıkmak için kullanılan merdiven giriş kısmında kuzey-güney yönünde yer alır¹³¹.

¹³¹ Yazar, *Nahçıvan'da Türk Mimarisi*, 46

Fotoğraf 3.19. Karabağlar Kümbeti Minare Kaplaması

Külliyenin bulunduğu alana anıtsal tek bir kapıdan girilir. Yine Nahcivan’da bulunan Mümine Hatun Kümbetinde olan iki taraflı sade silindirik minareler ve anıtsal giriş bu yapıda daha küçük ölçüde tekrarlanmıştır. Minareler yüksek sekizgen taban ve silindirik gövde şeklinde yükselmektedir. Şerefe ile birlikte üst kısımlar tahrip olmuştur. Mozaik süslemeleri bulunan şerefenin çok az kısmı yerinde durmakta ve başlangıcından minarelerin kısa olduğu anlaşılmaktadır. Kare alt yapının dış yüzeyi üç dilimli bir pano şeklinde ve sırlı tuğla mozaiği ile süslenmiştir¹³².

¹³² Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Türksoy Yayınları, Ankara 1996, 151.

Fotoğraf 3.20. Karabağlar Külliyesi, güneyden görünüm

Karabağlar kümbetinin inşasında kullanılan malzeme incelendiğinde pişirilmiş kerpiçten inşa edildiği anlaşılmaktadır. Türbenin hem minareleri hem de kümbet kısmının yapı malzemesinin de yine pişirilmiş kerpiç olduğu gözlenmiştir.

Taç kapının kuzeyinde bulunan haç planlı bölüm; doğu ve batısında, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plana sahip iki oda ve kuzey kısmında üst kata ulaşımı sağlayan merdivenin bulunduğu kısım yer almaktadır. Merdivenlerden kuzey-güney yönünde yapının iç avlusuna erişilir¹³³.

Kare plana yakın bir mimariye sahip olan avlunun kuzey kısmında kare planlı bir eyvana sahiptir. Bu eyvanın doğu ve batı kısmında dikdörtgen plana sahip iki mekan daha vardır. Eyvanın kuzey kısmında doğu batı yönünde; doğu ve batı kısmında ise kuzey-güney yönüne bakan birer mekân daha bulunmaktadır¹³⁴.

¹³³ Yazar, *Nahçıvan'da Türk Mimarisi*, 46

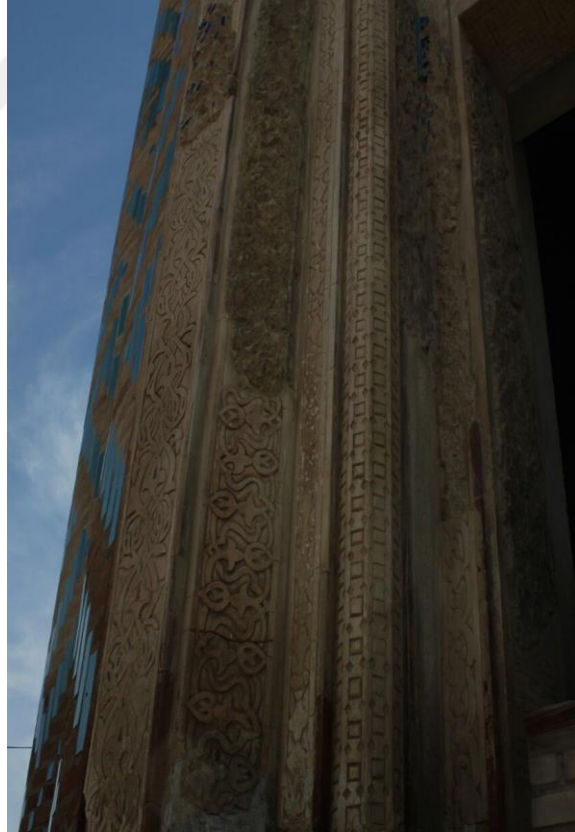
¹³⁴ Gülnara Kamberova, *Nahçıvanın Azarboyu Türbelerinin Bedii Hususiyetleri ve Mimarlık Dekorı*, II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, Iğdır 2011, 144; Yazar, *Nahçıvan'da Türk Mimarisi*, 46

3.4. KARABAĞLAR KÜLLİYESİNİN SÜSLEME ÖZELLİKLERİ

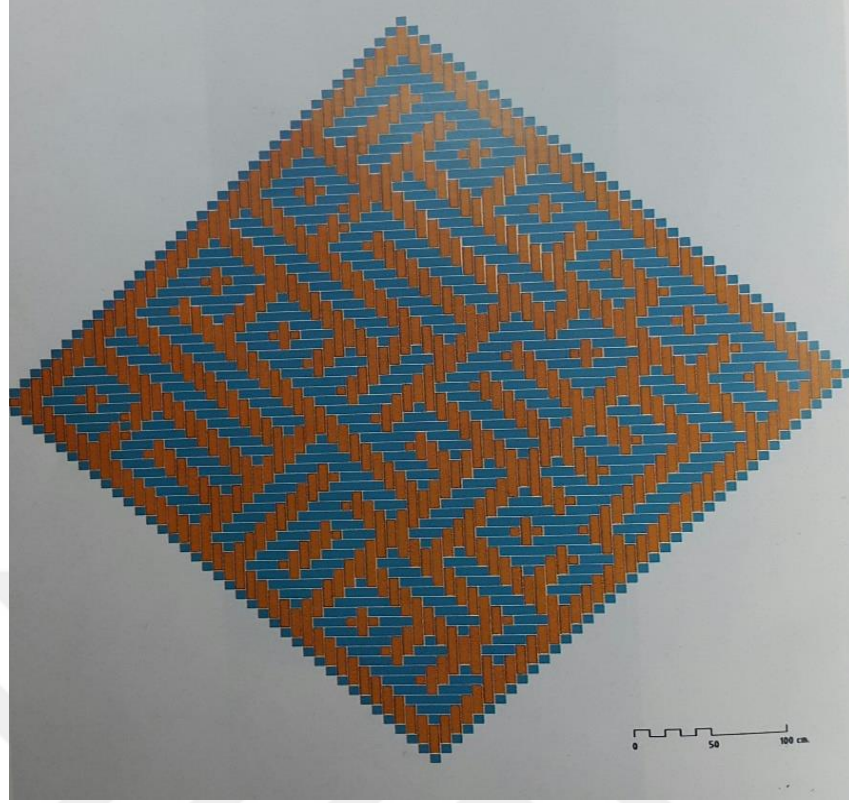
Karabağlar Külliyesinin süsleme sanatı incelendiğinde; yazı, bitkisel ve geometrik desenler olmak üzere üç ana esasa rastlanmıştır. İncelemeye devam ettiğimizde türbe taç kapısı ile pencerelerde yazı, geometrik, bitkisel süsleme; çifte minareli taç kapısında yazı ve geometrik, gövde de yazı gövdenin üst kısmında yazı ve geometrik bezemelere rastlanmıştır. Bu süslemelere daha detaylı bakarsak:

3.4.1. Gövde

Gövdede yatay-düşey istif tekniğinde yerleştirilen tam ve yarım tuğlalar ile küçük kare birimler kullanılarak “*La İlahe İllallah, Muhammeden Resullallah*” yazısı Arap alfabesi ile yazılmıştır. Bu yazının tekniği incelendiğinde sırsız tuğla birimler yatay sırlı tuğla birimleri ise dikey olarak dizilmiştir. Harfler, sırlı tuğlalardan ve küçük kare birimler sınırlar ve bir birine bağlar şeklide kullanılmıştır (Fotoğraf 3.20, Fotoğraf 3.4).

Fotoğraf 3.21. Karabağlar Türbesi Kuzey Pencere Sövesi

Şekil 3.4. Karabağlar Türbesi Bezeme Çizimi Açılımı

Gövdenin üst kısmında ince şeritler ile etrafı belirtilen bir yazı kullanılmıştır. Bu yazının birleşme noktalarında dikdörtgen çerçeveler bulunmaktadır. Yazıyı oluşturan harfler beyaz, bitkisel motifler açık mavi, zemin ise çinidendir.¹³⁵

3.4.2. Taç Kapı

Taç kapının nişini dolaşan çiçekli sülüs kompozisyonunda bir kitabe şeridi bulunmaktadır. Bu şerit üsten aşağı doğru beyaz, açık mavi sırlı tuğlalardan oluşan üç ince şeritli sınırla belirlenmiştir. İçerideki yazı, harflerin istiflenmesiyle oluşturulmuştur. Bu harflerin arasında Rumi motifler yerleştirilmiştir. Süsleme ve yazı incelendiğinde harflerin beyaz, bitkisel motifler açık mavi, zeminin ise firuze olduğu gözlenmiştir.

Yan nişlerin kavsaraları basit geometrik süslemeler ile bezenmiştir. Kompozisyonun tamamı incelendiğinde dikdörtgen biçimli çini birimlerden oluşmuştur.

¹³⁵ Yazar, *Nahcivan'da Türk Mimarisi*, 51.

Bunun yanında açık mavi ve firuze renkli dört “T” biçimli süslüme ile “U” biçimli süslemeler birleşerek kompozisyonu tamamını oluştururken etrafı açık mavi çini şeritler ile sınırlandırılmıştır (Fotoğraf 3.21)

Fotoğraf 3.22. Karabağlar Türbesi Taçkapı Nişi

3.4.3. Türbe

Taç kapı tahrip olması nedeni ile kompozisyonun basit geometrik desenlerden oluştuğu anlaşılmış ancak detaylı incelemeye müsait olmadığı anlaşılmıştır. Türbenin geneli basit geometrik düzlemde baklava kompozisyonları ile bir birine bağlanan altıgenler ve aralarında üçgen parçalardan oluşmuştur. Altıgenler açık mavi çiniden, kare birimler yatay yönde kullanılarak süsleme tamamlanmaya çalışılmıştır.

Sütunlar incelendiğinde kare, altıgen ve kırık altıgen ile kırık dörtgenden oluşan süsleme sanatı gözlemlenmiştir.

Türbenin pencerelerini kuşatan şeritler ise üç ve dört yapraklı çiçek benzeri motiflerle süslenmiş olup; motifler almasıık olarak düz ve ters olarak sıralanmıştır. Çiçek desenleri incelendiğinde merkezde dört kollu bir yıldızın yer aldığı görülmüştür. Kullanılan renkler ise dört yapraklı çiçeklerde beyaz, üç yapraklı çiçeklerde ise açık mavi kullanılırken bunlar arasındaki yıldızlar ise firuzedir (Fotoğraf 3.22).

Fotoğraf 3.23. Karabağlar Kümbetsi, taç kapı nişi doğu kısmı

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA - DEĞERLENDİRME

4.1. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Nahcivan mimarisi içinde kümbet ve mescitlerin ardından en fazla örneği görülen yapı olarak tarikat yapıları ön plana çıkmaktadır. Tarikata ait belli bir tasavvufi inancı paylaşan tarikat üyelerinin, bir şeyh idaresince bir arada yaşadıkları ve dini ve tasavvufi eğitim aldıkları bu yapılar, dönemlere ve kuruldukları yerlere bağlı olarak farklı mimari özellikte olmuş ve aynı zamanda farklı isimlerle de anılmışlardır. Tekke¹³⁶, Zâviye¹³⁷, Ribat¹³⁸, Savmaa, Düveyre, Medrese¹³⁹, İmâret, Asitane, Dergâh¹⁴⁰ gibi isimlerle anılan bu dini yapıların içinde ismi en yaygın olarak kullanılan Külliye ve hanikahtır¹⁴¹.

Büyük Selçuklu dönemi mimarisinin bölgedeki diğer örneklerine bakıldığında, özellikle anıt mimarisi açısından çok zengin bir yer olduğu görülmektedir. Bölgenin mimari yapıları özellikle tuğla mimarisi açısından oldukça gelişmiştir. Nahcivan ve civarındaki yapıların mimari, estetik, süsleme ve kullanılan malzeme bakımından incelenmesi ile Karabağlar Külliyesinin dönemsel veya dönem öncesi ve sonrası mimari eserler ile karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Öyle ki hem Karabağlar Külliyesinin yukarıda sayılan özellikler ile etkilendiği hem de daha sonraki yapılarda etkilediği eserler noktasında değerlendirilecektir. Bu değerlendirme sadece kısıtlı bir bölge değil hem orta Asya hem de Anadolu'daki eserler noktasında olacaktır.

Karabağlar Külliyesi genel olarak incelendiğinde çifte minareli bir medrese ve arka kısmında yer alan kümbetten oluşmaktadır. Külliye, güney-kuzey yönünde düzgün olmayan bir dikdörtgen yapıdadır. Binaya girişi sağlayan taç kapı, güney kısmındaki duvarında yer alan plana kare planlı olan iki minare kaidesine bitişik olarak yerleştirilmiştir. Taçkapı incelendiğinde tahripten dolayı nişi'nin planı anlaşılamamaktadır. Minare kaidelerinin köşeleri ve güneye bakan tarafları kademelidir.

¹³⁶ M. Baha Tanman, "Asitane", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 1991, 485-487.

¹³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidle(16-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

¹³⁸ M. Fuat Köprülü, "Ribat", *Vakıflar Dergisi*, 2, 1947, 267-278.

¹³⁹ Ocak.

¹⁴⁰ M. Baha Tanman.

¹⁴¹ Yazar, *Nahcivan'da Türk Mimarisi*, 143.

Ayrıca minarelerde sağdakine duvarındaki kapı açıklığından girilirken; sol taraftaki minarenin zemin seviyesinde girişi bulunmamaktadır.

Taç kapının arka kısmında Haç planlı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölme dikdörtgen planlı iki oda ve üst kata çıkan bir merdivenden oluşurken bu bölüm dikdörtgen yapısı ile yapının iç avlusunu oluşturduğu görülmüştür.

Kare planlı avlunun arka kısmında, kare planlı bir eyvan bulunurken; sol tarafında dikdörtgen planlı iki bölme daha bulunmaktadır. Bunların dışında yapının sol tarafında dikdörtgen planlı bir başka mekân bulunmaktadır.

Yukarda zikredilen alanların arka kısmında türbe yer almaktadır. Çift katlı olan bu türbenin alt katı dışarıdan on iki gen iç taraftan ise haç planlıdır. Türbenin yapıya göre ön, arka ve sağ tarafında birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Sol taraf alt kata girişi sağlayan bir açıklık ile sağlanmıştır. Girişin önünde türbenin üst katına çıkılan merdivenler ile bu merdivenlerin önünde bir sahanlık bulunmaktadır. Üst bölümün üst kısmında pandantifle geçilen kubbeyle örtülü çatı kısmı yer almaktadır. On iki gen planlı kaide üzerine oturtulan üst kat dışarıdan on iki dilimli içeriden ise on iki gendir.

Plan özellikleri bakımından Karabağlar Külliyesinin benzediği *Cami-i Burucird Mescit*¹⁴² (Fotoğraf 3.23) Caminin plan özellikleri incelendiğinde çifte minareli yapısı noktasında Karabağlar Külliyesini etkilediği düşünülmektedir. Ayrıca yapı plan özellikleri bakımından *Kazvin Mescidi*¹⁴³ (Fotoğraf 1) ile benzerlik göstermektedir. Her iki mescidinde Karabağlar Külliyesini plan özellikleri bakımında özellikle çifte minareli ana yapı ve arka kısmında kalan türbe ile benzer oldukları görülmektedir. Merv bölgesinde bulunan *Talhatan Baba Cami*¹⁴⁴ dikdörtgen kubbeli yapısı ve kubbe kenarlarının plan özellikleri bakımı bu caminin plan özelliklerine benzemektedir. Yine duvar yüzeylerini kemerli kör nişler ve zeminden yukarı doğru dikdörtgen çıkıntıların varlığı bu savı desteklemektedir. *Erzurum Çifte Minareli Medrese*¹⁴⁵ plan özellikleri

¹⁴² İran'ın Batı kesiminde yer alan cami; Abbasi, Selçuklu ve Safevi dönemini içermektedir. Caminin bir ateş tapınağı üzerine inşa edildiği yapılan çalışmalar neticesinde görülmüştür.

¹⁴³ Kazvin kent merkezinde yer alan cami Sasani döneminde yapılmış bir ateş tapınağı üzerinde inşa edilmiştir

¹⁴⁴ XI. Yy. sonunda Merv kentinde yapılan cami Karahanlı dönemi mimari eserlerinden olup, ilk Türk-İslam eserleri içerisinde önemli bir yere sahiptir.

¹⁴⁵ Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın kızı Hüdâvent Hatun tarafından 1253 yılında [1] yaptırılmış olan bu tarihi yapı, Anadolu'nun en büyük sanat şaheserlerinden biridir. Hüdâvent Hatun'dan

bakımından çift minareli orta kısımda ana yapı ve arka kısımda bir kümbetten meydana gelişi, girişindeki taç kapı ve süslemeler yanı sıra, minarelerin konumu giriş kapısının Kâbe'ye göre konumu, ana binanın kullanım amacı ve türbenin addedildiği kişilerin vasıfları noktasında baktığımızda; Karabağlar Külliyesi Erzurum Çifte Minareli Medrese ile plan özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 3). Selçuklu dönemi mimari eserlerinde olan *Sivas Çifte Minareli Medrese*¹⁴⁶ plan bakımından ayrıca yapının üç ana unsurunun sıralanış şekilleri ve kullanım amaçları noktasına Karabağlar Külliyesinin dönemin sultan eşine addedilen kümbeti ve önüne getirilen ana yapı ile çift minareli yapı, Sivas Çifte Minareli Medresesinde de dönemin beyi ve eşine addedilmesi ile bu ilhama daha da pekiştirmiştir (Fotoğraf 4).

Karabağlar Külliyesinde kullanılan süsleme türleri incelendiğinde üç tür süsleme gözükmektedir:

- 1- Geometrik süsleme.
- 2- Bitkisel süsleme.
- 3- Yazı.

Minareler yatay ve düşey istifli, baklava kompozisyonuna sahiptirler¹⁴⁷ Bu kompozisyon oluştururken; tam ve yarım tuğlalar yatay ve dikey şekilde yerleştirilerek baklava motifi oluşturulmaya çalışılmıştır. Çapraz sıralar oluşturulan süslemenin dıştaki kısımları bir derz arası kalınlık bırakılarak istiflenmiş ve böylece düşey birimler oluşturulmuştur. Motif içerisindeki yatay döşemeler ise küçük kare birimler ile sağlatılmaya çalışılmıştır. Minarelerin gövdesi düz örgülü uzun kenarlı ve geniş tutulan derz aralarına yerleştirilen sırlı birimler ile süsleme verilmeye çalışılmıştır. Yine minarelerin gövdelerinde çiçekli kûfi yazısı kullanılarak ayrıca bir süsleme eklenilmiştir. Taç kapı, kompozisyon olarak taç kapı çiçekli sülüs, kitabe şeridinin alttan üste beyaz, açık mavi sırlı tuğlalar ile süslendirilerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Taç kapı basit geometrik süsleme ile baklava kompozisyonu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kompozisyon açık mavi, firuze ve beyaz çiniden kesilen sekizgen kesiti ile düzgün olmayan altıgen ve buna benzer geometrik biçimli parçaların birleştirilmesinden

dolayı "Hatuniye Medresesi" olarak da adlandırılır. www.erkurumkulturturizm.gov.tr/Turizm-Activiteleri/Medreseler Erişim 26 Ocak 2016.

¹⁴⁶ Türkiye'nin Sivas ilinin merkezinde yer alan medrese. Taç kapı üzerinde yer alan kitabesine göre 1271 yılında İlhanlılar Veziri Şemseddin Cüveyni tarafından yaptırılmıştır

¹⁴⁷ Yazar, *Nahcivan'da...* 48.

meydana gelmiştir¹⁴⁸ Türbe, Türbenin taç kapısı tahrip olması nedeni ile süsleme ile ilgili detaylı bilgi verememekteyiz. Bununla beraber basit geometrik düzenleme ile oluşan türbe açık mavi çiniden kesilen yıldız, deltoit, üçgen biçimli parçalar ile on iki kollu yıldız ve etrafında bulunan geometrik bir düzlemde meydana gelmiştir. Diğer tarafta kare altıgen kırık altıgen ve kırık dörtgen biçimlerinden oluşan dikey yönlü bağlamalarla süslemeler oluşturulmuştur. Pencereleeri dört ve üç yapraklı çiçekli motiflerle oluşmuş, motifler ters ve düz olarak sıralandırılmıştır. Pencereleer iki şerit halinde süslemeleri yapılmış, bu şeritler basit geometrik düzlem üzerinde ve bitkisel motiflemeler ile tamamlanarak pencere süslemesi oluşturulmuştur.

Türbenin gövdesi tam ve yarım tuğlalar ile küçük kare birimler yatay ve düşey istif tekniği ile oluşturulmuştur. Gövdeye Arap harfleri ile bir metin eklenerek süslemesi hareketlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yazıyı alttan ve üstten basit geometrik biçimler ile süslemeye çalışılmıştır. Ayrıca gövdede çini bitkisel motif ve hat sanatı ile süsleme tamamlanmaya çalışılmıştır. Karabağlar Külliyesinde minarelerde kullanılan süsleme sanatı *Devletabad Minaresi*¹⁴⁹ (1108-1009) ile tuğlaların geometrik diziliş ve yatay-düşeylik kompozisyonuyla Karabağlar külliyesi minareleri ile benzerlik göstermektedir. (Fotoğraf 5). *Barsiyan Cuma Camisi'nin*¹⁵⁰ (1097-1134) minaresinde kullanılan basit geometrik süslemeler bu külliyenin minaresi ile benzemektedir. (Fotoğraf 6). *Çil Duhteran Minaresi*¹⁵¹ (1056) Devletabad minaresi gibi gövdesi yıkılmış sadece minare ayaktaadır. Karabağlar minarelerine benzeyen noktası kaidesinin köşe genli oluşu ve süslemelerde basit geometrik şekiller kullanılmasıdır. (Fotoğraf 7). *Zeyn al-Din Minaresi*¹⁵² (1073) süslemesine bakıldığında firuze renkli kûfi kitabesi ve kullanılan tuğlalar yönüyle Karabağlar külliyesi minarelerine benzemektedir. (Fotoğraf 8.)

Karabağlar külliyesi içerisinde yer alan türbenin çift katlı alt katı dıştan on iki gen üst katı içten haç planlı olan kubbeli türbesine benzer olan türbelerin başında *Hamidabad Türbesinin*¹⁵³ dıştan sekizgen içten haç planlı kubbe yapısı ve mimarisinde kullanılan tuğla işçiliği ile Karabağlar kümbetine benzemektedir. (Fotoğraf 8). *Burcu*

¹⁴⁸ Yazar, *Nahcivan'da...* 49.

¹⁴⁹ Selçuklu dönemi mimari eserlerinden olan Devletabad Minaresi Bell şehrinde yer almaktadır.

¹⁵⁰ İsfahan'ın yaklaşık 15 km doğusunda Barsiyan kasabasında bulunmaktadır.

¹⁵¹ İran İsfahan'da yer almaktadır. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey döneminde inşa edilmiştir.

¹⁵² Kaşan kent merkezinde bulunmaktadır.

¹⁵³ Tebriz Bostanabad arasındaki kara yolu kenarında bulunur. Türbe dıştan sekizgen planlı içten ongen planlı olarak yapılmış bir yapıdır.

*Mihmandust Türbesi*¹⁵⁴ kullanılan malzeme ve dış taraftan çok genli mimari planı ile Karabağlar kümbetiyle mimari açıdan benzerlik göstermektedir. (Fotoğraf 9). *Şeyh Şebeli Türbesi*¹⁵⁵ (901-911) dıştan çok genli yapısı ve kubbeli mimarı tarzı ile Karabağlar kümbetine mimari açıdan benzemektedir. (Fotoğraf 10). Karabağlar kümbetini mimari açıdan karşılaştırmaya devam ettiğimizde; ilham kaynağı olan *Kümbet-i Karagan Kümbetleri*¹⁵⁶ (1067-1093) karşımıza çıkmaktadır. Bu türbelerin dıştan köşe genli yapıları inşasında kullanılan tuğla malzemesi ile bu kümbete ilham kaynağı olmuştur (Fotoğraf 11). *Hoca Atabek Türbesi*¹⁵⁷ (1100-1150) Dıştan köşe genli kubbeli Türk-İslam sanatının türbe mimarisine örnek olan yapılarından biri olan bu türbe mimari yapısı ile Karabağlar kümbetine ilham kaynağı olmuştur (Fotoğraf 12). *Sungur Melik Türbesi*¹⁵⁸ (XI yy) türbenin çift katlı oluşu içeriden haç planlı yapısı dıştan çok genli yapısı ile Karabağlar kümbetine benzemektedir (Fotoğraf 13). *Sin Cuma Camisi*¹⁵⁹ (1131) Minaresinde kullanılan tuğlaların yatay ve dikey dizilimi ile elde edilen düzgün dörtgen, küçük kare şeklindeki geometrik süslemelerin yanı sıra aralarındaki boşluklarla oluşturulan süslemeler Karabağlar külliyesindeki minarelerin tuğlalar kullanarak oluşturulan süslemelerine benzerlik göstermektedir. Ayrıca minarenin üst kısmında renkli kufi yazı ile kullanılan yazı süslemesi de benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 14). *Deşti Cuma Cami*¹⁶⁰ (1097-1134) Kubbesi incelendiğinde; kullanılan tuğlaların diziliş şekilleri ve kubbe içi süslemeler incelendiğinde Karabağlar kümbetinin kubbesinin iç kısmı ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca duvarlarında kullanılan yatay tuğlalar arasına istiflenmiş mavi sırlı tuğlaların oluşturduğu süslemelerde Karabağlar ile benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 15). *Zeyn*

¹⁵⁴ Damgan Şehrut Yolu üzerinde Mihmadust köyü sınırları içerisinde yer alır. Mimari açıdan çok genli kullanılan malzeme bakımından tuğlalı bir yapıdır.

¹⁵⁵ Tahran'ın 70 km kadar doğusunda yer alan Demavend Tahran'ın 70 km kadar doğusunda yer alan Demavend Yapısı ile Karabağlar kümbetine benzemektedir.

¹⁵⁶ Kazvin- Hanedan yolu üzerinde Takistan Şehri yakınlarında bulunmaktadır. Bir birine çok benzeyen ve çok yakın inşa edilmiş yapılardır. Kitabelerine göre her iki yapısında mimarı olarak Muhammad bin Makki al-zanjani ismi geçmektedir.

¹⁵⁷ Kirman Şehrinin Kent merkezinde yer alır. Yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XII. Yy ilk yarısında yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁵⁸ Kirmanşah'a bağlı sungur kasabası içerisinde bulunmaktadır. Yapının içerisinde bulunan mezar taşlarındaki kitabelerden Selçuklu döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır ancak bu kitabeler tam olarak okunamamaktadır.

¹⁵⁹ İsfahan yakınlarında Kent merkezine 22 km uzaklıkta bulunan yapının minaresindeki kitabeden anlaşıldığı üzere yapım tarihi 1131 olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶⁰ İsfahan'ın 18 km doğusunda Deşti köyünde bulunmaktadır.

*al-Din Minaresi*¹⁶¹ (1073) tam ve yarım tuğlalar ile küçük kare birimlerin oluşturduğu süsleme sanatının kullanıldığı minarenin orta kısmında yer alan mavi sırlı tuğlaların yatay, düşey ve çapraz kullanımlarıyla oluşturulan geometrik süslemesi ile Karabağlar külliyesindeki minarelerin süslemesine örnek olarak gösterilebilir. (Fotoğraf 16). *Kümbet-i Karagan*¹⁶² (1067-1093) köşe genli yapıların kör nişler ile oluşturulan mimari estetik yapısı, tuğlaların yatay, düşey ve çapraz kullanımları ile oluşturulan bitkisel motifli süsleme tekniği Karabağlar kümbeti ile benzerlik göstermektedir. Bununla beraber türbenin üst kısmına yakın bölümlerinde yine tuğlaların kullanımı ile yazılan kufî yazılar ile oluşturulan süslemeler bu kümbet ile benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 17). *Kümbet-i Müdevver*¹⁶³ (XII yy) taçkapısı üzerinde bulunan geometrik süslemelerin yanı sıra taç kapının kompozisyonundaki tuğlaların yatay ve dikey kullanımı ile oluşturulan süslemeler Karabağlar kümbetindeki taç kapı süslemesi ile benzerlik göstermektedir. Kullanılan malzeme bakımında benzerlik addetmesi yanında tuğlaların dizilişi ile oluşturulan bitkisel motiflerin arasına yerleştirilen çinili tuğlalar ile yapılan süsleme Karabağlarla örtüşmektedir (Fotoğraf 18). *Mümine Hatun Kümbeti*¹⁶⁴ (1186)'nin eski fotoğraflarında türbenin etrafında başka yapı kalıntılarının varlığı görülmektedir. Bu durum ise türbeye ait başka yapılarında olduğunu düşündürmektedir. Bu haliyle Mümine Hatun Kümbeti mimarisi ve planı açısından Karabağlar külliyesine benzemektedir. Mevcut halde bulunan Mümine Hatun Kümbeti incelendiğinde hem bölge olarak hem de coğrafi olarak aynı yerde bulunmaları mimaride kullanılan malzemelerin (toprak, tuğla, çini vb.) benzerliği ile Karabağlar külliyesi ile örtüşmektedir. Kümbet incelendiğinde dıştan çok genli yapısı, içten kubbeyle örtülü haç planlı yapısı ve giriş kapısı taçlı kapı olmasıyla plan açısından Karabağlar kümbeti ile benzerlik gösterir. Düşey ve yatay dikdörtgen tuğlaları kullanımı ile oluşturulan süsleme sanatı Karabağlar kümbetinde de karşımıza çıkmaktadır. Yine genler arası geçişlerde kullanılan nişlerin benzerliği karşımıza çıkmaktadır. Kümbetin üst kısmında kubbeyle birleşmeye yakın bölgede kûfî harfler mavi sırlı tuğlalarla süsleme verilerek kümbete kattığı estetik Karabağlar kümbetinde de görülmektedir. Bahsi geçen kümbeti

¹⁶¹ Kaşan Kent Merkezinde bulunan yapının Selçuklu Dönemine ait olan minaresi ayakta kalmıştır.

¹⁶² Karagan bölgesinde Hisar-i Armani köyünün 2 km yakınında Abi-i Garm Kasabasının 33 km batısında yer alan kümbetlerdir.

¹⁶³ Merega Kent Merkezinde bulunan Türbe temelde taş, gövdede ise tuğla kullanılarak inşa edilmiştir.

¹⁶⁴ Nahçıvan Kent merkezinde yer alan yapı XII yy da yapılmıştır. Atabey Kümbeti olarak da bilinen yapı Selçuklu dönemi önemli mimari eserlerden biridir.

incelemeye devam ettiğimizde basit geometrik şekillerin gerek birleşimi gerekse ayrı ayrı şekillerde kullanılarak oluşturulmuş süsleme sanatını Karabağlar kümbetinde de görmekteyiz. Bu geometrik şekiller detaylı incelendiğinde içerlerinde bulunan bitkisel motiflerin varlığı, mavi sırlı tuğlalar ile oluşturulan süslemeler dıştan tüm yapı boyunca karışımına çıkmaktadır. Bu süsleme tekniği Karabağlar kümbeti ile benzerlik göstermektedir. Türbe üzerinde bulunan Kuran-ı Kerimden alınmış Ayetlerin varlığı ve bunların kullanıldığı taç kapı üzeri süsleme etkinliği Karabağlar kümbeti ile örtüşmektedir (Fotoğraf 19). *Atababa Kümbeti*¹⁶⁵ (1162) Mümine Hatun Türbesi gibi bu yapıda Nahcivan kent merkezinde bulunmaktadır. Dönemsel olarak Karabağlar Kümbeti ile aynı döneme denk gelen kümbetin mimari açıdan benzerlik göstermesi kaçınılmazdır. Dıştan çok genli yapısı ve kubbeli tasarımı ile plan açısından benzeyen kümbet kubbe şekli bakımından farklılık göstermektedir. Kümbetin içten haç planlı yapısı da Karabağlar Kümbeti ile benzerlik gösterirken; bina yapımında kullanılan malzeme (tuğla) aynıdır. Dış süslemelerinde bulunan yatay-düşey dizilimli tuğlaların oluşturduğu süsleme teknikleri her iki kümbette de benzerlik göstermektedir. Ayrıca basit geometrik desenler kullanılarak yapılan süslemeler burada da görülmektedir. Farklı olarak Karabağlar Kümbetinde mavi sırlı tuğlaların kullanımı Atababa Kümbetinde görülmemektedir (Fotoğraf 20)

¹⁶⁵ Selçuklu devri Nahcivan mimari eserleri arasında yer alan Atababa Kümbeti Nahcivan kent merkezinde Kurtlar Mahallesinde yer almaktadır.

SONUÇ

Anadolu'dan İran ve Azerbaycan'a uzanan bir köprü görevi gören Nahcivan, tarihsel süreç içerisinde birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. XII. yy. Nahcivan'ın en parlak dönemini geçirdiği yüzyıldır. Bu yüzyılda İlhanlı hâkimiyeti altında merkez olan Nahcivan; bu özelliği fazla koruyamamıştır. XV. yy'da Anadolu'nun Timur hâkimiyetine girmesinin ardından bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır.

Nahcivan mimarisinde bu siyasi gelişmelere paralel olarak çeşitlilikler ortaya çıkmıştır. Özellikle, İldenizli ve İlhanlı dönemini kapsayan eserlerin mimari özellikleri ile Timurlu, Safevi ve Kaçar dönemi eserleri arasındaki farklılıklar kendini eserler üzerinde hissettirmektedir.

Araştırma sonucunda Nahcivan'da günümüze ulaşabilen mimari eserler olarak karşımıza altı Külliye ve altı kümbet çıkmaktadır. Kaynaklarda da isimlerine rastlanılan kümbet ve zaviyeler, bakımsızlık ve zamanın getirdiği çevresel şartlar nedeniyle tahribata uğramıştır.

Bu tahribatlardan Karabağlar Külliyesi de etkilenmiştir. Arşiv araştırmalarında Karabağlar Külliyesinin eski planına sadık kalınarak restoro edildiği fakat külliyenin özellikle iç kısımlarının orijinalliğini dışında bir onarıma tabi kaldığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde Külliyenin taç kapısı, minareler arasına sonradan yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki; kapı, günümüzde kullanılan ahşap yapımıdır ve kapı kolonları beton sıvayla kaplanmıştır. Kapıya ulaşımı sağlayan beş basamaklı merdiven ise beton harç ile örülmüştür. Bu durum külliyenin uzaktan görünen güzelliğinin, yaklaştıkça kötü bir görünüm sergilemesine neden olmaktadır.

Yapının orijinal halinde tek katlı olarak inşa edildiği restorasyon sırasında minare burçlarının arasına sonradan eklenmiş olan duvarlardan da anlaşılmaktadır. Yapının minare kaidelerinin arasına eklenmiş olan taç kapı yapılırken; kaide de çift katlı olarak yeniden düzenlenmiştir.

Yapının içinde bulunan ikinci kata çıkışlar ile dama çıkış için eklenen merdiven ise; yapının ilk hali düşünüldüğünde, orijinalliğinin dışında gereksiz bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Külliyenin kümbet kısmında ikinci katta bulunan kubbe ise mevsimler şartların etkisinden korunması amacıyla çatı ile koruma altına alınmaya çalışılmış fakat çatının su gider yeri bulunmadığı için yağmur sularının kümbet üst kısmında bulunan kitabeyi tahrip edeceği hesaplanmamıştır. Bunun sonucu olarak kitabe şeridi zamanla dökülmeye başlamıştır.

Yapılan arşiv çalışmasında külliye'nin çifte minaresi incelendiğinde; eski durumuna oranla minarelerin şimdiki durumu arasında fark gözlenememiştir. Yapının doğu kısmında bulunan minare üstten bir yıkıma uğramış ve ciddi anlamda tahrip olmuştur. Öyle ki; batı kısmında bulunan kitabe şeridi doğu kısımda kalan minarede tahrifat nedeniyle yoktur.

Yapılan restorasyon çalışmasının ardından her iki minarenin kalan üst kısımlarına mevsimsel deformelerden koruyacak şeffaf çatılar yerleştirilmiş ve minareler korunmaya çalışılmıştır.

Tüm tahribatlara rağmen Nahcivan'da eserlerin restorasyon ile yenilendiğini ve turizme kazandırılmak istendiği görülmektedir. Özellikle Karabağlar Külliyesinin restorasyondan önceki hali elde bulunan fotoğraflarla incelendiğinde, yapının aslına uygun olarak restore edilemediği ve bazı bölümlerinin ek korumalarla muhafaza altına alındığı görülmektedir.

Nahcivan'da bulunan bu değerli yapı özellikle mevsimler şartları tarafından ciddi hasarlar almış ve yapılan restorasyonun da aslına uygun olarak yapılmadığı anlaşılmaktadır bu durum külliye'nin turizme kazandırılması açısından bir eksiklik olarak nitelendirilebilir.

Nahcivan'da birçok örneği bulunan kümbet yapıları bölgede tek katlı ve çift katlı olmak üzere çeşitli plan ve yapılarda inşa edilmiştir. Çift katlı kümbetler içinde değerlendirildiğinde Karabağlar Külliyesinin sonradan neden çift katlı yapıldığı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Anadolu'da bulunan kümbet yapıları ile karşılaştırıldığında çift katlı kümbet yapılarının daha çok yapıldığı, Azerbaycan'da ise daha çok tek katlı kümbet yapılarının tercih edildiği görülmektedir. Bu nedenle Nahcivan'da bulunan yapıların mimari özelliklerinin, Anadolu mimarisi geleneklerinde geliştiği söylenebilir.

Karabağlar Külliyesinde kullanılan dilimli gövde yapısına da Anadolu'da rastlanılmaktadır. Tercan'da bulunan Mama Hatun Kümbeti de Karabağlar Kümbetine yakın boyutlarda dilimli gövde mevcuttur. Konya'da bulunan Mevlana Kümbeti, Akşehir'deki Seyyit Hayrani Kümbetinin kasnak yapısı ve Erzurum Çifte Minareli Külliyesinin de minare gövdesinin dilimli gövdeli olması Nahcivan'daki eserlerin, Anadolu mimari geleneğini sürdürdüğünü göstermektedir.

Araştırmanın sonucunda Nahcivan ile Anadolu'da bulunan eserlerin karşılaştırıldığında, Anadolu mimari özelliklerinin birbirinden etkilenecek ve aynı şekilde birbirini takip ederek ilerlediği görülmektedir. Yakın bölgelerde bulunan bu iki coğrafyadaki eserler; yapı, plan, malzeme, süsleme gibi özellikleri incelendiğinde birbirinin devamı olarak inşa edildiği ve birbirinden bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

Türk Dil Kurumu.

2. Ansiklopediler

İslam Ansiklopedisi.

Rehber Ansiklopedisi.

Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ağayev, Mehmen, *Azerbaycan'ın Nahcivan Eyaletinin Statüsünün Tarihi Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Altun, Ara. "Orta Asya Türk Sanatı İle Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi." *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1 (1988), 33-44.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1994.

Bellli, Oktay, "Eski Çağ ve Orta Çağda Türklerde Kurgan Yapma Geleneği", Hassan Celal Güzel (Ed.), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Cantay, Gönül, "Erken Osmanlı Mimarisi ile Timurlu Mimarisi Arasında İlişki Kurulabilir mi? Bir Karşılaştırma Denemesi", Songül Boybeyi (Ed.), *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları Ankara 1996.

Cezar, Mustafa, *Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

Çeltekligil, Kudret, *1990 Sonrası Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Çoruhlu, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

- Daş, Ertan, *Erken Dönem Osmanlı Kümbetleri (1300-1500)*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003.
- Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, 42. Basım, İstanbul 2009.
- Fuat, Uçar, *Geçmiş – Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, Cilt 1, 333.
- Golombek, L., *The Chronology of Turbat-i Shaikh Jām*, Iran, S. 9, 1971, 27.
- İbadov, Adalet, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.
- İnan, A., *Tarihte Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- Kancura, Hamza, *Türkiye Selçuklu Devletindeki Ticari Gelişmeler(1192-1220)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006.
- Karamağaralı, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Kasım, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Rusya, İran ve ABD'nin Kafkasya Politikaları*, Uşak Yayınları, Ankara 2009.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1490)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993.
- Kuban, Doğan, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul 1993.
- Kucur, Sait S., Gülay Öğün Bezer, *Büyük Selçuklu Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013.
- Kürkçüoğlu, Erol, *Nahcivan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007.
- Laçiner, Sedat, *Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çatışması*, USAK, Ankara 2005.

- Mehmedov, Rauf, *Nahçıvan Şehrinin Tarihi Oçerki*, Bakü 1977.
- Metedov, G.E, *Geçmişin Sahifeleri*, Nahcivan Muhtar Sovyet Republikası, Bakü 1975.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Türk Sanatı Tarihi*, MEB, Ankara 2006.
- Naxçıvan, Abideleri Ensiklopediyası*, “Qarabağlar Türbesi” Maddesi, Naxçıvan 2008.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidle(16-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Orman, İsmail, *İstanbul'daki XVI. Yüzyıl Kümbetlerinin Çini Süsleme Programları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Önköl, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Kümbetleri*, Ankara Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996.
- Özkan, Güner, *Azerbaycan BM Güvenlik Konseyi Üyesi: Beklentiler ve Zorluklar*, 2012.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey*, XXVI. Cilt, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Qambberova ,Gülnara, *Elxani Dövrünün Memarlıq Abideleri*, Elmi Eserler, S.61, 142.
- Rehber Ansiklopedisi*, C, 5, İstanbul 1994, 199
- Sarı, Mehmet, *El Mevarid (Arapça-Türkçe Lügat)*, İstanbul 1980.
- Sarıkaya, Yalçın, *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*, Dış Politika Araştırma Merkezi, Rapor No:2, 2002, 13-14.
- Serhat, Zaman, *Siyasi Coğrafya Açısından Nahcivan Özerk Cumhuriyeti*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara 2014.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- Tavernier, Jean Babtis, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, (çeviren Ertuğrul Gültekin), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980. .
- Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Kümbetleri* 1. Cilt, Ankara 1996.
- Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara 1994.

Yazar, Turgay, *Nahçıvan'da Türk Mimarisi (Başlangıcından 19. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, s, 44, TTK Yayınevi, Ankara 2007.

Yılmaz, Sevtap, *Ölüm Olgusu Olarak Türk Mezar Yapılarının Plastik Açıdan Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri 2011.

4. Makaleler

Arık, M. Oluş, “Erken Devir Türk-Anadolu Mimarisinde Kümbet Biçimleri”, *Anatolie*, Sayı:11, Ankara, 1967.

Arslan, Ali, “I. Dünya Savaşı Sonunda Nahcivan'da Yapılan Milli Mücadele ve Bugünkü Nahcivan'ın Statüsü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz - 1998, 41(XIV), 521-546.

Aslanapa, Oktay, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2012, 11.

Avşar, Lale İskenderzade, “Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, 2010, 256.

Baykuzu, Tilla Deniz, “Çin'deki Birkaç Hun Hükümdar Kurganı ve Kümbetsi Hakkında”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2005, 2.

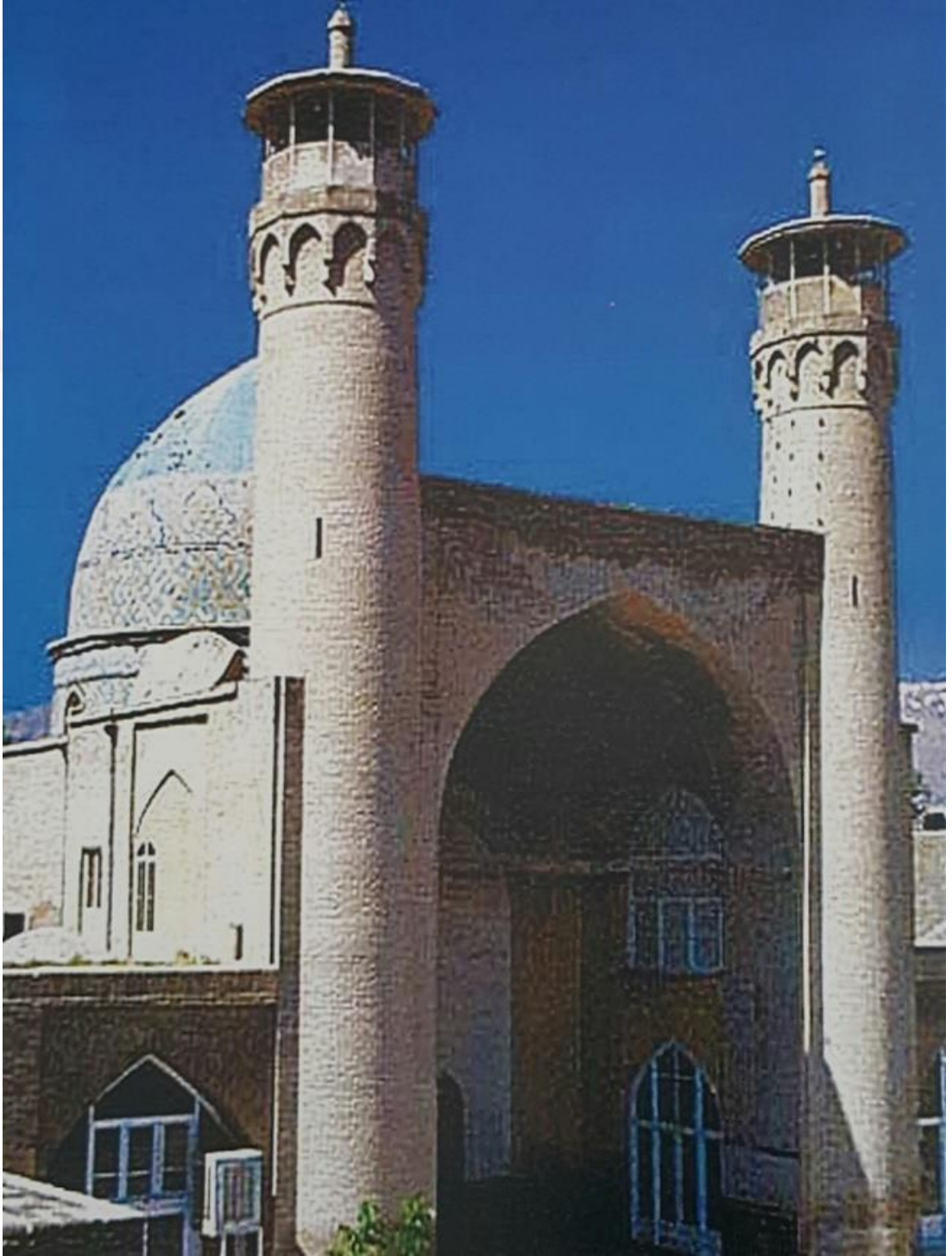
Cantay, Tanju, “XV. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Görülen Timurlu Sanatı Etkileri”, Songül Boybeyi(Ed.), *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları Ankara 1996.

Çay, Abdülhalük, “Anadolu'da Türk Damgası Koç – Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi”, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara 1983, 33.

Çoruhlu, Yaşar, “Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi”, *Toplumsal Tarih*, C. XVI. 2001, 36.

Çoruhlu, Yaşar, “Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Kümbetye Geçiş”, *Günümüzde Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatında Etkileri Sempozyumu*, 1999, 40.

- Demirbudak, Ayşegül, “Erken Devir Türk Sanatının Kaynakları”, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2012, 5.
- Denkhalbant, Ayşe - Ahmet Vefa, Çobanoğlu, “Selçuklular” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 36, 393.
- Kemaloğlu, Muhammet, “XI.-XIII Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Kümbet-Ziyaretgah-Namazgah ve Camiler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 39, 2013, 1.
- Köprülü, M. Fuat, “Ribat”, *Vakıflar Dergisi*, 2, 1947, 267-278.
- Qamberova, Gülnara, “Nahçıvanın Azarboyu Türbelerinin Bedii Hususiyetleri ve Mimarlık Dekor”, *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, Iğdır 2011, 144.
- Qenberova, Gülanare, “İlhanlı Devri Mimarlık Abideleri”, *Azerbaycan Devlet Üniversitesi Hümaniter Elmler Seriyası*, Cilt No: 5, 2014, 138.
- Tanman, M. Baha, “Asitane”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 1991, 485-487.
- Yeşilot, Oktay, “Türkmen Çay Antlaşması ve Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, 2008, 191.

EKLER**EK 1. FOTOĞRAFLAR****Fotoğraf 1.** Cama-i Burucird Mescidi

Fotoğraf 2. Kazvin Cuma Camisi

Fotoğraf 3. Talhatan Baba Cami

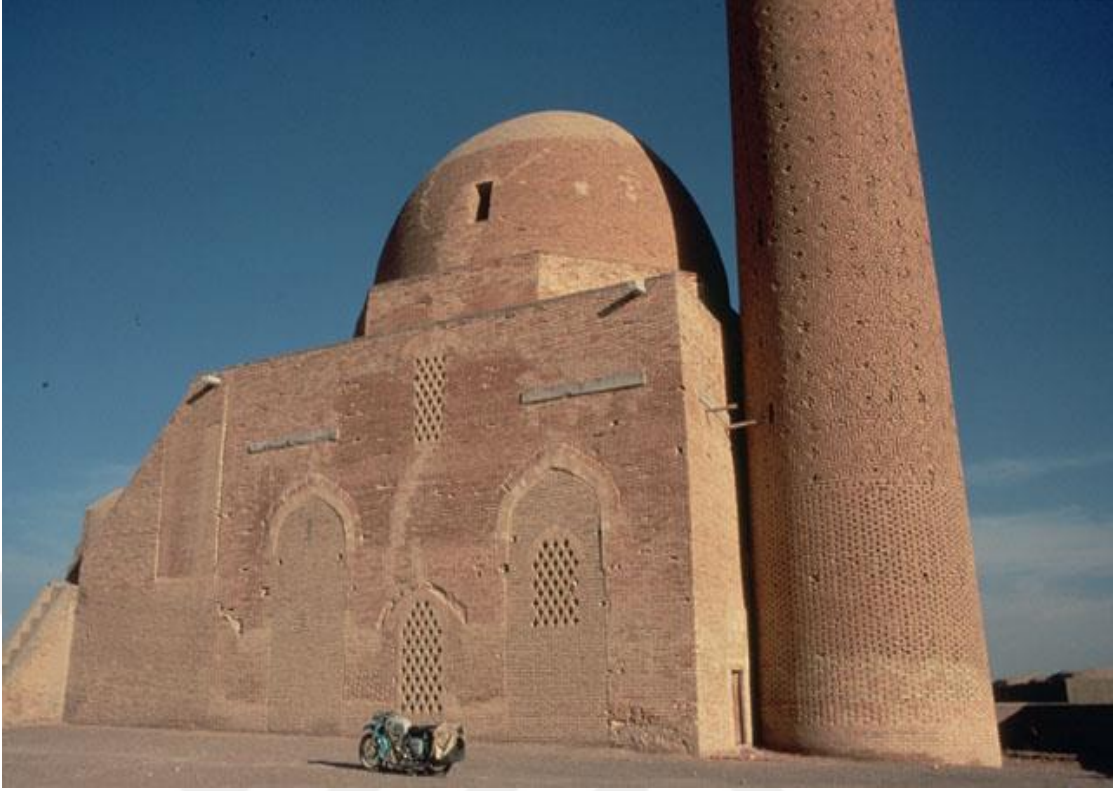
Fotoğraf 4. Erzurum Çifte Minareli Medrese

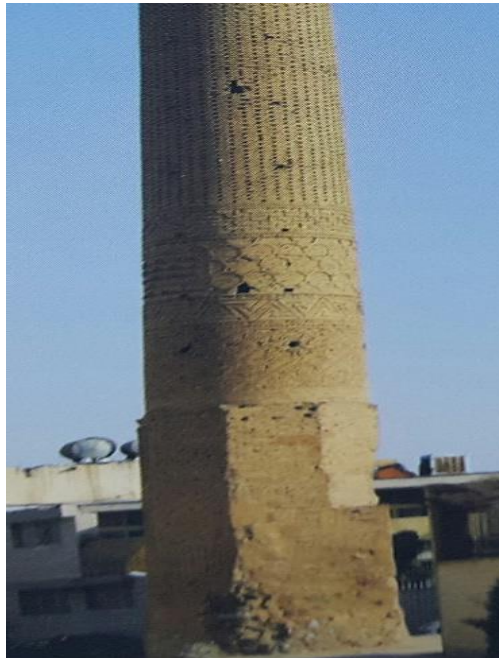
Fotoğraf 5. Sivas Çifte Minareli Medresesi.

Fotoğraf 6. Devletabad Minaresi

Fotoğraf 7. Barsiyan Cuma Camisi

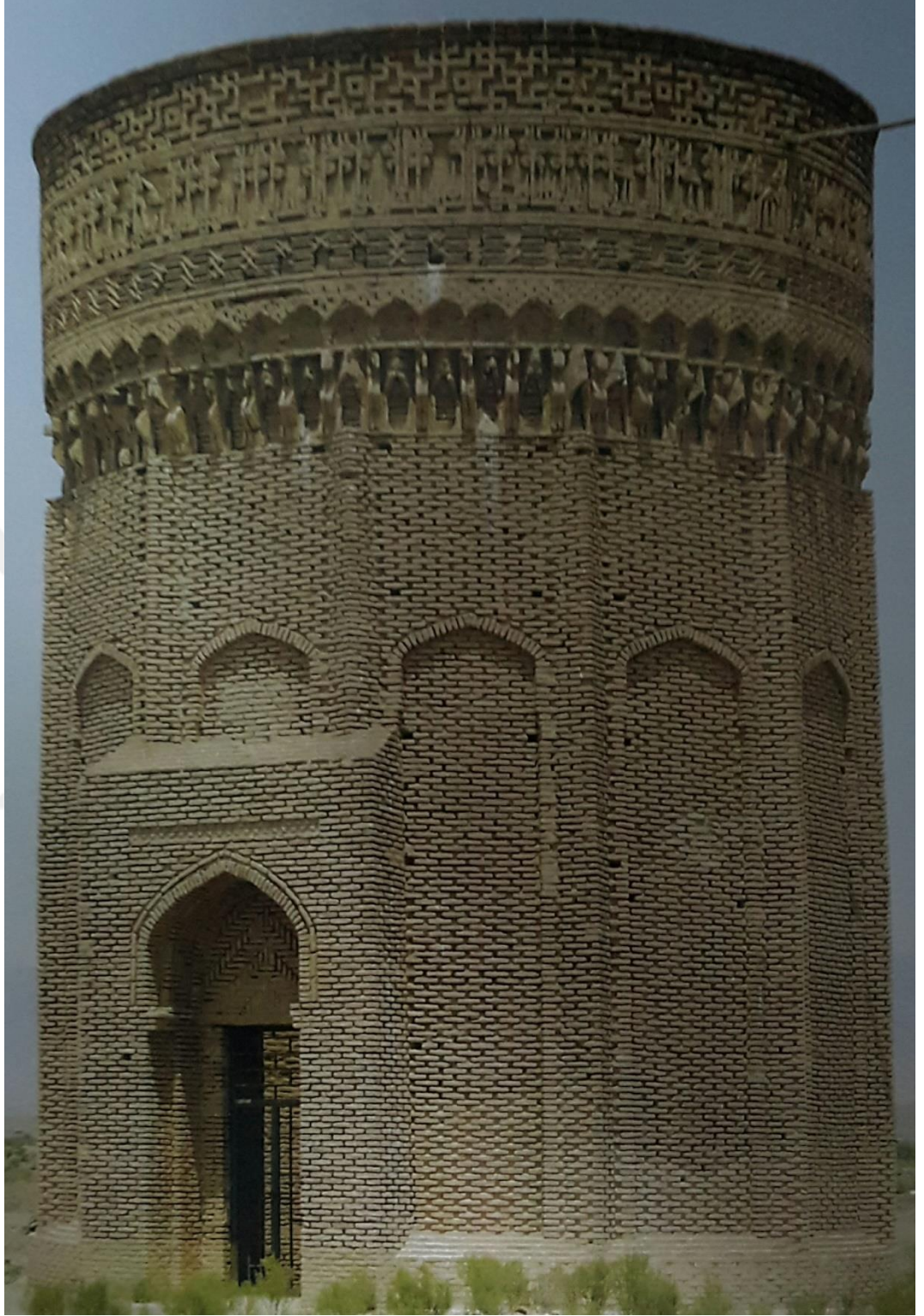
Fotoğraf 8. Çil Duhteran Minaresi

Fotoğraf 9. Zeyn al-Din Minaresi

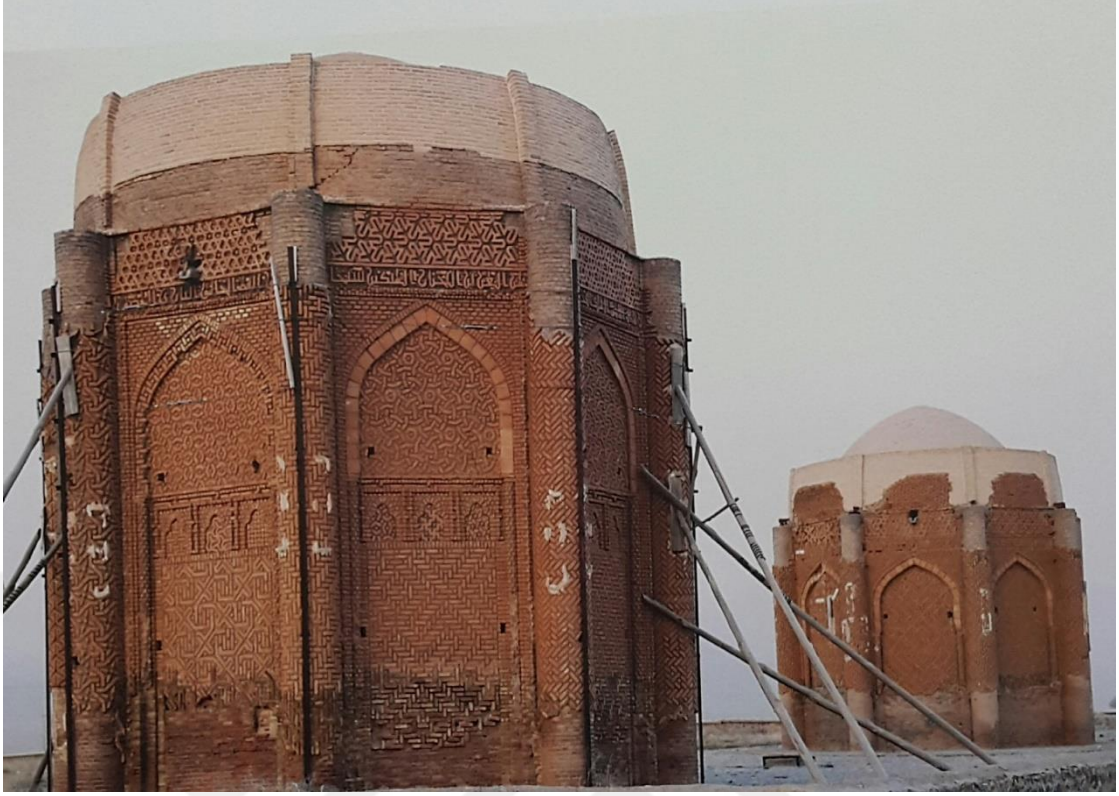
Fotoğraf 10. Hamidabad Türbesi

Fotoğraf 11. Burcu Mihmandust Türbesi

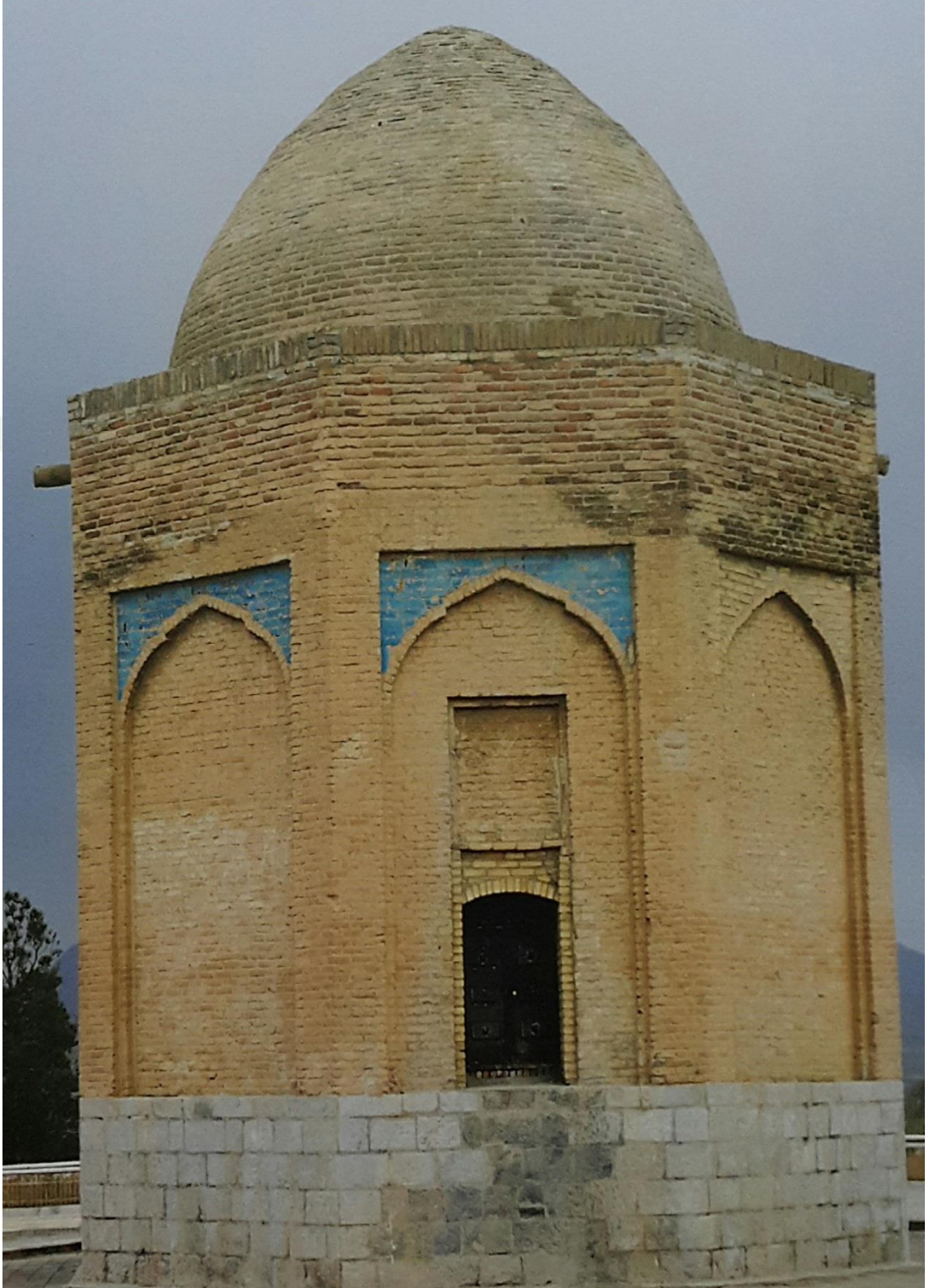
Fotoğraf 12. Şeyh Şebeli Türbesi

Fotoğraf 13. Kumbet-i Karagan

Fotoğraf 14. Hoca Atabek Türbesi

Fotoğraf 15. Sungur Melik Türbesi

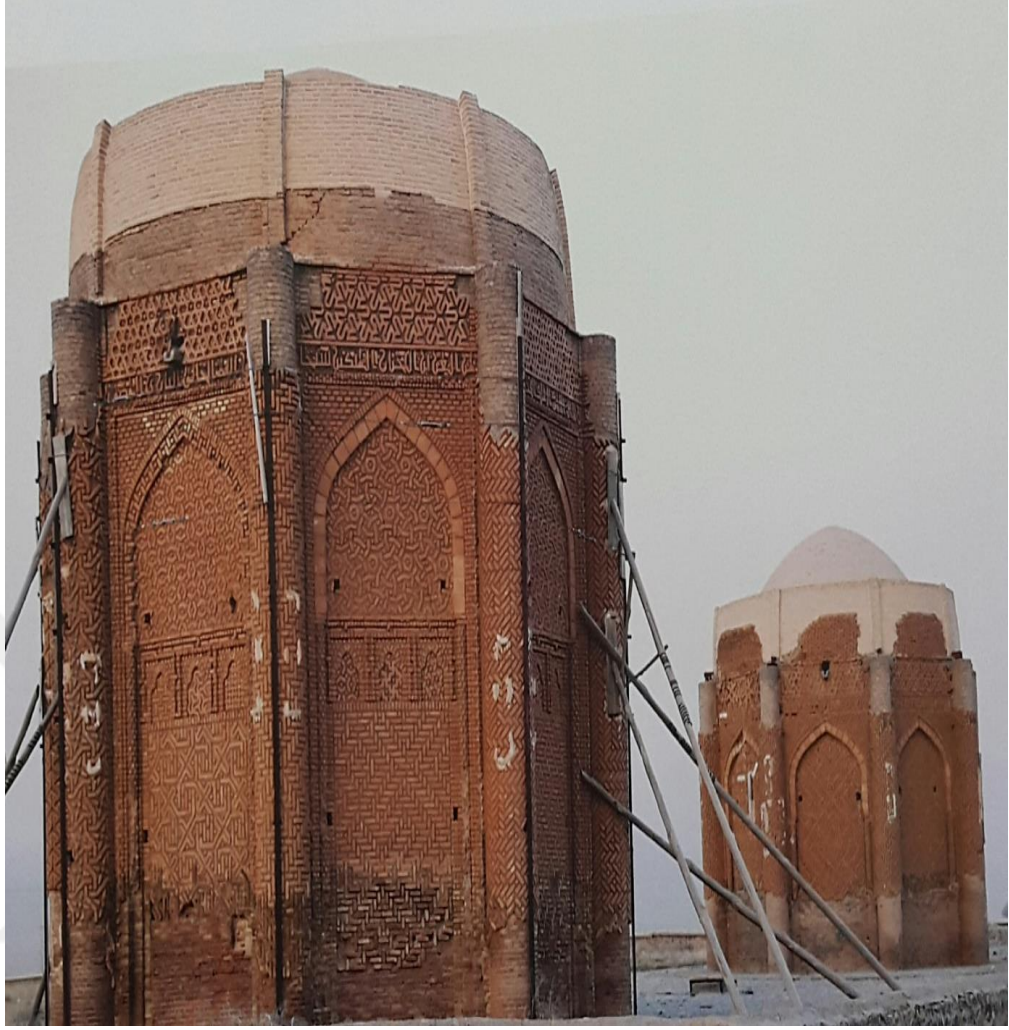
Fotoğraf 16. Sin Cuma Camisi Minaresi

Fotoğraf 17. Deşti Cuma Cami Kubbesi

Fotoğraf 18. Zeyn al-Din Minaresi

Fotoğraf 19. Kumbet-i Karagan

Fotoğraf 20. Kumbet-i Müdevver

Fotoğraf 21. Mümüne Hatun Kümbeti

Fotoğraf 22. Atababa Kumbeti

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet Cüneyt TAŞIR
Doğum Yeri ve Tarihi	Ağrı, 04.03.1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Devam Ediyor
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi MYO Geleneksel El Sanatları Bölümü
İletişim	
E-Posta Adresi	mctasir@agri.edu.tr / mctasir@gmail.com
Tarih	2016